

[1944] Dec. 6. szerda

10-kor riadó, mint szokásosan. Végeztük a munkánkat. ½ 12-kor repülőgépek motorzaját hallottuk. Az ablakhoz mentünk és számoltuk a tiszta égbolton magasan csillogó gépeket. Ebben a pillanatban mindenhol bombák robbanását hallottuk. Fejvesztve szaladtunk le a földszintre, onnan azonban nem jutottunk tovább, mert a pincébe az udvaron kellett volna menni, és a bombák mindenfelé robbantak. Gyorsan Paula konyhájába szaladtunk, ami a lépcső alatt van. Az ordító gyereket a karomban tartottam. Aztán volt egy rövid szünet és leszaladtunk a pincébe. Már mindenki ott volt, csak Linka néni nem, mert ágyban fekszik. Fél órán belül négy hullámban húztak el [a repülő]. Négyyszer hallottuk a bombák süvítését és zúgását. Négyyszer az óriási robbanást, a földrengést, ablakcserepek csörgését, és négyyszer csuktam be a szemem „Istenem! Most mi kerülünk sorra! Istenem, engedd, hogy elrepüljenek felettünk, vezesd őket békében haza! Istenem, el kell menniük! Kell! Ez nem tarthat így örökké! Egyszer vége kell ennek lennie!” És 12 órakor vége volt...

Göllner Dóra: Menekültnapló: Sopron, 1944. november-december. Fordította és magyarázatokkal ellátta: Petneki Katalin

Ára: 1000,-Ft

2024. harmadik szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2024. harmadik szám

Hetvennyolcadik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Bolodár Zoltán, Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István,

Kiss Melinda technikai szerkesztő, Németh Ildikó, Sági Éva,

Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csekő Ernő, Fiziker Róbert, Gömöri János, Józán Tibor,

Kücsán József, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 6500 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak

5000 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 4000 Ft, egyes szám ára 1000 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényzeti Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlok megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokot kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

2024. harmadik szám

hetvennyolcadik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

BARTHA DÉNES – PERKOVÁTZ TAMÁS – VEÖREÖS ANDRÁS: Józán Tibor emlékezete . 239

KIREKESZTETTEK ÉS MENEKÜLTEK – EMBEREK ÉS SORSOK KÉT VILÁGÉGÉS KÖZÖTT

TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID: „Idegennek érzem magam idehaza.” Csatkai Endre munkássága a két világháború között	243
HORVÁTH ANTAL: Menekültek és kitelepítettek a Csepregi járásban, 1944–1945	257
GÖLLNER DÓRA: Menekültnapló: Sopron, 1944. november–december. Fordította és magyarázatokkal ellátta: Petneki Katalin	273
TÁRKÁNYI SÁNDOR: A brennbergi aranyvonat vagonjainak típusa és tartalma	292

***

SIMONKAY MÁRTON: Vízbe fúlt vállalkozás? A Fertő lecsapolási kísérlete a századfordulón	305
---	-----

SOPRONI ARCOK

IFJ. SARKADY SÁNDOR: Hegedűs Elemér (1939–2024)	328
---	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KATONA KLÁRA: Határeset – Egy határőrtiszt életútja két világrendszer határán. Szerk. Bandi István. RETÖRKI, Budapest, 2023.	333
---	-----

A Soproni Városszépítő Egyesület fennállásának 155. évében, 2024. augusztus 26-án távozott az élők sorából nyolcadik elnöke, Józan Tibor. Halála úgy az egyesületnek, mint Sopron városának és egyetlen munkahelyének, a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút Zrt.-nek fájdalmas veszteség.

Józan Tibor 1946. szeptember 18-án látta meg a napvilágot a Tolna vármegyei Györkönyben az eredetileg Jilling János, magyarosítva Józan János és felesége, Jilling Katalin gyermekeként. A szülők – bár vezetéknevük azonos volt – nem álltak rokoni kapcsolatban. A falu lakossága német volt, ahová két hullámban, 1718-ban a Fertő-tó környékéről, majd vélelmezhetően 1722-ben a Hessen tartománybeli Darmstadtból, ill. kör-

Józan Tibor. Fotó: Pluzsik Tamás

Józán Tibor a Kilátó Napján, 2018. szeptember 15-én a Soproni Városszépítő Egyesület nevében mond beszédet a Károly-magaslaton (Fotó: Sosztarich Krisztián)

nyékéről települtek a faluba az ott élők. Józán Tibor felmenői eredetileg földművesek voltak, de édesapja, Jilling János, aki a két világháború között Józánra magyarosította nevét, már a község vegyesboltjának megbecsült tulajdonosává vált. A viszonylag jó módban élő család üzletét 1949-ben államosították, az egykori tulajdonos az akkor megalakult ÁFÉSZ utazó kereskedőjeként talált később magának munkát, felesége háztartásbeliként gondoskodott családjáról. Józán Tibor a házaspár második gyermeke volt, bátyja 5 évvel idősebb, húga, Katalin, pedig hét évvel volt fiatalabb nála. Általános iskolai tanulmányait 1958–1961 között a györkönyi iskolában, majd 1961–1965 között a pécsi Leövey Klára Gimnáziumban német tagozaton végezte. Bátyja nyomdokain haladva ő is jelentkezett a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem német nyelvet előnyben részesítő külkereskedelmi közlekedési fakultására. Egyetemi tanulmányait 1969-ben fejezte be, ekkor szerzett kögazdász diplomát.

Negyedéves egyetemista korában a GySEV vezetése, élén Lisiczky Lajossal, az akkori legendás soproni igazgatóval, felkereste a fakultást német nyelvtudású üzletkötőket keresve. Öten jelentkeztek az évfolyamból, köztük Józán Tibor is. Érdekességképpen megemlítendő, hogy tanköréből pályázott Solt (korábbi családi nevén Schöpf) Márta, későbbi felesége, továbbá a másik tankörből jelentkezett a soproniak által ismert másik két fiatalember is: Berényi János, a GySEV későbbi vezérigazgatója és Mihola Gyula, a GySEV bécsi kirendeltségének későbbi munkatársa. Józán Tibor – a két fiú évfolyamtársával együtt – a kereskedelmi osztálytól független üzletkötői csoportban kapott munkát.

Akkori főnökük Kadnár Béla, ill. később Bárány István volt. A GySEV vezetése előírta, hogy az új munkatársak vasútismeretből is levizsgázzanak. A munka mellett erre 1969–1970 között került sor, a négy előírt vizgát mind a hárman sikeresen teljesítették.

1970-ben feleségül vette egykori tankörtársát, Solt Mártát, és a röviddel azelőtt felépített Kőfaragó téri lakótelepre, a Kellner Sándor utca 22-be (ma Király Jenő utca) költöztek, ott kaptak lakást. 1972-ben megszületett Gábor fiúk, aki édesapja nyomdokába lépett, 1975-ben második gyermekük, a tragikus sorsú, a tavalyi évben elhunyt Ágnes jött napvilágra.

1974-ben a közlekedési szakon szerzett doktori címet, 1982-ben kinevezték a függetlenített üzletkötői csoport vezetőjének. 1993-ban érte a legnagyobb szakmai elismerés, a soproni kirendeltség igazgatójává, ami egyben vezérigazgató-helyettesi jogkört jelentett, nevezték ki. E poszton egészen 2007-ig, nyugdíjazásáig dolgozott. Közvetlenségéért, emberszeretetéért, kivételes arcmemóriájáért és páratlan szaktudással ötvözött megfontolt vezetéséért munkatársai megbecsülték, tisztelték és szerették. 2007–2010 között a GySEV még igényt tartott szakmai tudására, tanácsadóként foglalkoztatták.

Józan Tibor igazi sopronivá vált, kimagasló társadalmi szerepvállalással. 1994–1997 között a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, 1997–2006 között a Rotary Club Sopron tagja, 2011 márciusától haláláig a Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársaság szeretett és megbecsült tagja volt. Kihasznlva a nemzetközi kapcsolatait számos jótékonyági akciót szervezett, összekötte egymással az adakozni szándékozókat és a rászorulókat.

Nyugdíjba vonulása után kezdődött aktív munkája a Soproni Városszépítő Egyesületben, melynek elnöki feladatait 2007-ben Kubinszky Mihálytól vette át. Részt vett az egyesület támogatásával megjelenő helytörténeti folyóirat, a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának munkájában is. Mindig is fontos feladatának tekintette a város jelentős személyiségeiről való megemlékezést, ennek érdekében számos emléktábla, emlékszobor felállítását kezdeményezte és vitte végig a művészek megbízásától egészen az emlékművek átadásáig. Fontosnak tartotta, hogy az egyesület mint a soproni polgárok civil szervezete aktívan is részt vegyen a város szépítésében. Az ebből a célból szervezett akciók közül a legutóbbi időkből a Deák téri időjelző felújítását érdemes kiemelni. Talán a 2019. év volt Józan Tibor elnöksége idején a legmozgalmasabb, amikor a Soproni Városszépítő Egyesület 150 éves fennállását ünnepelte. Ekkor könyv jelent meg az egyesület történetéről, és látványos kiállításon mutatták be a Festőteremben az elmúlt másfél évszázad legfontosabb eseményeit. Végül számos intézmény részvételével közösen a Soproni-parkerdőben fák elültetésével tették maradandóvá a jubileumi évfordulót. „A városunkat övező táj természeti értékeinek ápolása, védelme és bemutatása az egyesület életét az idők folyamán végig kísérte. Kötelesek vagyunk az ebben a tevékenységben résztvevők emlékét megőrizni.” – mondta Józan Tibor az ünnepségen.

A város gazdasági életében, fejlődésében kiemelkedő szerepet játszó, kimagasló eredményeket elérő tevékenységéért 2001-ben Flandorffer Ignác-díjat kapott, a városért végzett önzetlen, odaadó, fáradhatatlan munkásságáért Sopron Város Önkormányzata

A Városszépítő Egyesület közgyűlése 2019-ben. Fotó: Pluzsik Tamás

2021-ben pedig Pro Urbe-díjjal tüntette ki. Nyugdíjas éve során több időt tudott szentelni régi szenvedélyének, a kertészkedésnek. A gondos gazda munkáját a gyümölcsfák minden évben gazdag terméssel hálálták meg. A civil tevékenység és a kertészkedés mellett rendszeres testmozgásra is jutott ideje, teniszezni járt. A sportot egész életében kedvelte: fiatal korában kézilabdázott, majd Sopronban a soproni női kosárlabda csapat (a jelenlegi Sopron Basket) mérkőzéseinek rendszeres látogatója volt. Állandó bérlettel rendelkezett, ha tehette, mindig ott ült az arénában elválaszthatatlan barátai, Berényi János, Mihola Gyula és Grubits János társaságában.

A szeptember 6-i búcsúztatásán részt vevő rokonok, barátok, ismerősök és közszereplők nagy száma is mutatja, hogy Józan Tibor a város méltán köztiszteletben álló polgára volt. Sopronért végzett tevékenységének eredményei sokáig emlékeztetnek még rá.

MENEKÜLTEK ÉS KIREKESZTETTEK – EMBEREK ÉS SORSOK

KÉT VILÁGÉGÉS KÖZÖTT

TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID

„Idegennek érzem magam idehaza”
Csatkai Endre munkássága a két
világháború között¹

Csatkai Endre művészettörténész életpályája, munkássága több szempontból is egyedülálló. Ahogy jó barátja, Zádor Anna művészettörténész írta róla később, Csatkai „egyike volt az utolsó polihisztoroknak, aki abban az utolsó órában működött, amikor a tudományok végleges szakosodása és szétszakadása még nem irtotta ki az ilyen emléket.”² Csatkai sokat foglalkozott a burgenlandi főváros zene-, színház- és irodalomtörténetével. A részlettémák feldolgozásán kívül elmondható, hogy a műemléktopográfia műfajának hazai úttörője volt.³ Tudományos működése előtt nem sok példa akadt arra, hogy művészettörténészként valaki vidéken próbáljon megélni és karriert építeni.⁴ A „vidék” ebben az esetben Nyugat-Magyarországot (Sopron) és Burgenlandot (Kismarton) jelentette; Csatkai mindkét területen otthonosan mozgott és jó kapcsolatokat ápolt magyar és osztrák szerzőkkel is, ami különösen Burgenland megalakulása után jelentett nehézségeket. A határváltozások élménye számos történetírót késztetett állásfoglalásra és a nemzeti, vagy nacionalista szempontú vitákban való aktív részvételre. Csatkai ritka kivételként azonban többnyire távol tartotta magát ezektől a kortárs összetűzésektől, s rendszeres publikált osztrák (*Burgenland, Mitteilungen des Burgenländischen Heimatschutzvereins, Burgenländische Heimatblätter*) és magyar (*Soproni Szemle, Magyar Művészet, Történetírás*) folyóiratokban is. Tevékenységével tényleges és szimbolikus határokat lépett át, ezért időnként több oldalról is gyanakvás övezte. Az alábbiakban munkásságának a két világháború közötti szakaszát mutatom be a teljesség igénye nélkül és elsősorban olyan kérdésekre koncentrálok, hogy mit jelentett Csatkai esetében a „polihisztor” jelző és hogy munkásságának milyen sajátosságai adódtak a határhelyzeti létből?

¹ A tanulmány megjelenését a Bolyai János Kutatói ösztöndíj (BO/00246/23/2) támogatta.

² Zádor Anna: Csatkai Endre (1896–1970). In: Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek (1925). Szerk. Galavics Géza. Budapest, 1983. 9–14., 9.

³ Marosi Ernő: A magyar művészettörténeti gondolkodás korszakai. In: A magyar művészettörténet-írás programjai. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, 1999. 327–380., 347.

⁴ Galavics Géza: Csatkai Endre (1896–1970). In: Emberek és nem frakkok. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény. Szerk. Markója Csilla – Bardoly István. Budapest, 2006. 449–462., 450.

A pályakezdés nehézségei

Csatkai Endre nagyapja 1888-ban magyarosította nevét Krausz Ignácról Csatkai Ignácrá. A szintén Csatkai Ignác nevet viselő apa orvosként került a horvát lakosú Darufalvára (ma: Drassburg, Burgenland), s a családi hagyomány szerint önfeláldozó munkájáért a „szegények orvosa” megnevezést érdemelte ki.⁵ Csatkai Endrét már első éveitől komoly művészeti érdeklődés jellemezte: édesanyjától, Fischer Josefintől kiválóan megtanult cimbalmozni, s tíz éves koráig legalább negyven, elsősorban ifjúsági színházi előadást látogatott meg.⁶ Sopronban töltött gimnazista évei alatt gyakran vállalt magánórákat, az így keletkezett jövedelméből pedig szívesen utazott a környéken, miközben a szomszédos osztrák városokat is bejárta. 1914-ben Budapestre jelentkezett művészettörténetet tanulni, ám a jelentkezését elutasították – talán azért, mert a témája (Kazinczy és a képzőművészetek) túl ambiciózusnak számított.⁷ A művészettörténet helyett német–magyar szakra vették fel, ám tanulmányait tüdőbaja miatt több évre el kellett halasztania. 1917 szeptemberében jelent meg első cikke (*Pár szó Sopron szépségéről*), amelyben német példákra hivatkozva szorgalmazta a helyi műkincsek összegyűjtését és kiállítását, továbbá a Sopron, Kismarton, Eszterháza és Fraknó környékén szervezett tanulmányi séták hasznossága mellett érvelt. 1920-ban a magyarországi numerus clausus jelentette nehézségek miatt két évet a Bécsi Egyetemen tanult (itt az osztrák művészettörténet akkori vezéralakjainál, például Josef Strzygowskinál és Max Dvořáknál vett fel órákat), majd 1923-ban visszatért Magyarországra és – bár előfordult, hogy származása miatt súlyos fizikai támadás érte – 1925-ben sikerrel szigorlatozott és védte meg *Kazinczy és a képzőművészetek* című doktori disszertációját. (Az értekezés egyébként először csak jóval a szerző halála után, 1983-ban jelent meg nyomtatásban és vált szélesebb körben ismertté.⁸)

A pályakezdés időszakához lényeges adalékokat nyújtanak Csatkainak a Schoen Arnold művészettörténészhez írt levelei. Ezekben a terjedelmes levelekben megnyilvánul egyrészt Csatkainak a „vidéki” öntudata,⁹ a művészettörténeti irodalommal szembeni elégedetlensége, valamint a nézetei az osztrák és magyar művészettörténet közötti különbségekről. Bővebben érdemes idézni egy 1921-ben, Sopronból írt levelét, mert ebben fény derül Csatkai saját történetírói önképére és beszámol a Bécsben szerzett tapasztalatairól is.

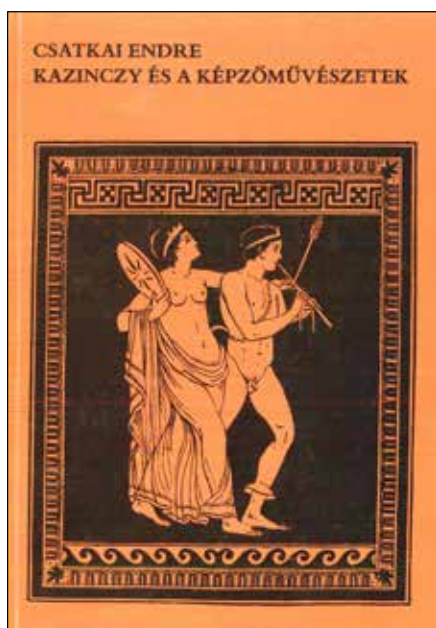
⁵ *Csatkai Endre: Önéletrajz* (1953). Soproni Szemle 68. (2014) 2. sz. 140–148., 140.

⁶ *Domonkos Ottó: Mozaikok Csatkai Endre ifjú korából*. Soproni Szemle 64. (2010) 1. sz. 99–107., 102.

⁷ Csatkai nem csupán szűk értelemben vett tudományos témaként tekintett Kazinczyra, hanem egyfajta identitásbeli vonakozási pontként is: „[...] de Kazinczy nekem végtelen sokat jelent; vezérlő csillagom Széchenyi és Eötvös mellett.” Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1922. április 28-án. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) Kézirattár, Ms 2387/15.

⁸ *Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek* (1925). Szerk. Galavics Géza. Budapest, 1983.

⁹ „[...] Budapest éppúgy a miénk, vidékieké, mint a budapestieké, míg más magyar várossal nem forrtunk úgy össze.” Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1919. március 24-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/13.

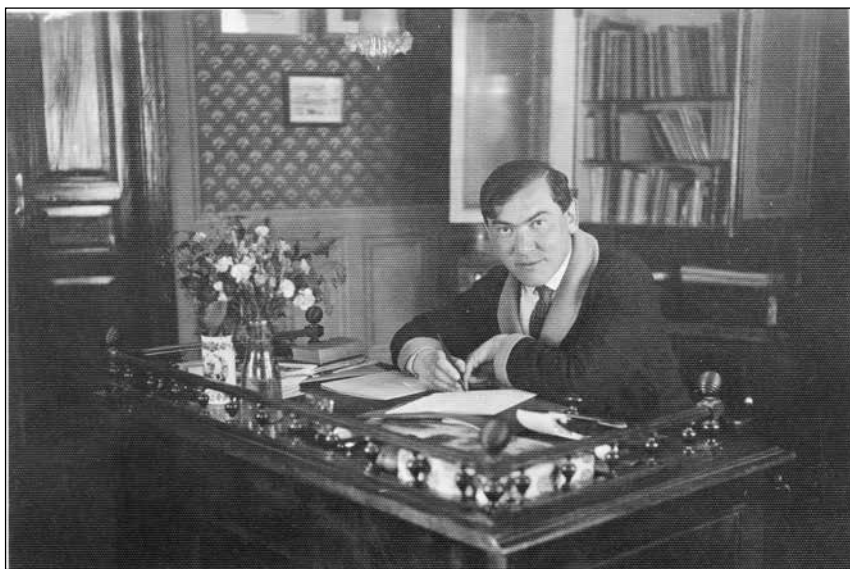
1. kép. Kazinczy és a képzőművészetek borítója

„Látom, hogy szeretek aprólékosságokban elmerülni, adatok gyűjtése a legfőbb teljesítményem, de nagyvonalúságra nem vagyok képes. A talpazat, amelyről a nagy ugrásnak felfelé meg kellene történni, készen áll, napról napra szélesíteni ezt az alapot; majd mások széles útnak használhatják, de ezen nincs mit segíteni, valami haszon ebből is haramlik az emberiségre és én tovább dolgozom...

Egyébként 2 éve Strzygowski¹⁰ tanítványa vagyok. Bécszet nemcsak a könnyebb financiaális viszonyok miatt kerestem fel, hanem azért is, mert az itteni művészet szervesen kapcsolódik az alsóausztriaiban [sic!]. Két dologra tanított meg Strzygowski, megértette, hogy nem az Esterházy kastélyok, a kassai dóm jelentik a magyar művészetet, hanem igenis az, amit a hivatásos műtörténet elhallgat, az iparművészetünk, mely igazi lelkéből fakad a magyarnak s az igazi folytatása Szinnyi Ferenczy Károly. [...] Nem tudom, milyen ma a művészettörténeti tanszék Pesten. Felejthetetlen unalmas volt [...], s primitív a felszerelése. Bécsben 2 remekül berendezett intézet, 3 rendes tanár, 2 rendkívüli, s 6 magántanár, 3 asszisztens.

Ha át lehetne tolni mindent Pestre – a sok múzeumot, könyvtárral együtt! Volna más kívánságom is, szeretnék egy nagyot utazni Nagymagyarországon. Szeretném megvizsgálni, hol mérkőzik a magyar, s a német kultúra, ami a művészettörténetet illeti. Félek,

¹⁰ Josef Strzygowski (1862–1941) osztrák művészettörténészről van szó, aki az ún. bécsi művészettörténeti iskola tagja volt.

2. kép. Csatkai Endre íróasztalánál. (Soproni Múzeum, Csatkai Endre hagyatékából)

hogy ezt az erdélyi végeken kívül sehol sem találok fel. Idegen szellemet látok a 18. század kastélyaiban, a freskóiban: Budáig, Egerig elér a bécsi ecset, a magyar ornamentikát még ú.n. műalkotáson csak 1900 óta találok.”¹¹

Csatkai beiratkozása a budapesti egyetemre nem ment egyszerűen, komoly politikai és szociális tőkére volt szüksége. Sopron polgármesterétől (Thurner Mihály) kapott ajánlólevelet, amellyel felkereste Klebelsberg Kunót a parlamentben, aki állítólag kedvezően reagált, bár ez Csatkait nem nyugtatta meg teljesen: „Hogy a mai egyetem-háború idején lesz-e elég ereje az én bejuttatásomhoz, kíváncsian várom.” Más személyi összefonódások is szerepet játszottak a történetben. „Másfelől Gévy-Wolf [sic!] min. tanácsoshoz, az egyet. ügyek referenséhez¹² fordultam, bátyjának, az itteni alispánnak¹³ ajánlásával.” Mindezek ellenére azonban Csatkai kirekesztettnek érezte magát, még ha a zsidósága miatti diszkrimináció tényét sem itt, sem más levelében nem hozta szóba, inkább általánosságokban fogalmazott.¹⁴ Az egyetemre való jelentkezését először elutasították (Csatkai szerint azért, mert Klebelsberg ajánlása későn érkezett meg), ez azonban nem szegte kedvét, újra jelentkezett, mégpedig a soproni – ahogy ő nevezte – „Hinterland” támo-

¹¹ Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1921. december 29-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/14.

¹² Gévy-Wolff Nándorról van szó.

¹³ Gévy-Wolff Lajos 1920 augusztusa és 1938 októbere között volt Sopron vármegye alispánja.

¹⁴ „Természetesen, ha ki is rekesztenének a hazai tudományosság székhelyéről, ez engem nem riaszt attól vissza, hogy szorgalmasan tovább ne tanuljak és dolgozzam.” Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1922. augusztus 21-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/16.

gatásával. Érdeemes megfigyelni, hogy a levelezésben ilyen körülmények és nehézségek (helyzetét Csatkai egyébként „kálváriának” nevezte) között merült fel egyre erősebben a magyar nemzeti identitás hangoztatása: a soproni művészettörténész szerint Bécsben néhány „nacionalista kollégája” szemében az volt a bűne, hogy „burgenlandi” születése dacára is magyar maradt. Később kissé színpadiasan így folytatta beszámolóját: „[...] belül bennem pedig megerősödött az amúgy is nagy nemzeti érzés, különösen mikor németérművek kárörvendő kérdését hallottam, hogy még mindig olyan nagy magyar vagyok-e? Milyen jól esett odavágni szívből, 'Most még inkább!' Hogy elnémultak!”¹⁵

Élet a határ két oldalán és a műemléktopográfiai munkálatok

Mivel szigorlata után Budapesten nem tudott elhelyezkedni, Csatkai visszatért Sopronba és cikkírásból, valamint óraadásból tartotta fenn magát. Felolvasásokat tartott a térség történelméről, ezekről az eseményekről pedig büszkén számolt be Schoen Arnoldnak, hangsúlyozva közönségének változatos összetételét. „Vasárnaponként falura megyek egy énekesnő és egy zongoraművész társaságában. Ők muzsikálnak, én felolvasok: az illető hely történetéről, művészetéről, muzsikáról. Szerepeltem, ez igaz, az Esterházy család, s József főherceg leánya előtt is, de volt olyan közönségem is, amely egyszerű parasztokból állt, kik lélegzetüket visszafojtva figyeltek a szavamra, s utána ezer kérdéssel ostromoltak.”¹⁶

1926-tól állandó állást talált Kismartonban, ahol Wolf Sándor múzeumának állományát gondozta.¹⁷ Ettől kezdve Csatkai tavasztól késő őszig Kismartonban, télen pedig Sopronban élt. Ezekben az években egyszerre dolgozott a Sopron környéki műemlékek összeírásán, valamint a frissen Ausztriához csatolt területek kulturális kincseinek leltározásán. Utóbbi vállalkozásban a bécsi műemlékhivatal (*Zentralkommission*) vezetői posztját betöltő Dagobert Frey megbízásából vett részt. 1927-től segített az osztrák művészettörténésznek a burgenlandi anyaggyűjtésben és terepbejárásban, végül pedig elvállalta Kismarton és Ruszt műemlékeinek topográfiai feldolgozását is. Csatkai tartott ugyan attól, hogy az osztrák műemlékvédelem keretében végzett tevékenységét Magyarországon rossz szemmel nézik majd, Wolf Sándor azonban végül rábeszélte a munkára.¹⁸

¹⁵ Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1922. október 29-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/17.

¹⁶ Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1925. augusztus 29-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/18. Lásd még: „[...] általában minden féle, s fajta ember szívesen jön az előadásaimra, úgy az alispán állandó hallgatóm, s a munkásság is. Viszont beszéltem már főherceg, herceg, gróf, s gubás parasztok előtt.” Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1926. január 21-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/21.

¹⁷ Ennek egyik előzménye volt, hogy a burgenlandi helyi kultúra ápolására létrehozott Heimatschutzverein felkérte Csatkait, rendezzen egy műtörténeti kiállítást. Erről is büszkeséggel írt, miközben azt is próbálta kidomborítani, hogy a magyar történelem kutatását ez az új megbízás sem szorítja háttérbe. „[...] közben rengeteg adatot gyűjtöttem a magyarországi művészet múltjára. Megismerkedtem az osztrák tudósvilággal, s a köztársasági elnököt is én vezettem. A megnyitás napjának estéjén Wolf Sándor hívott meg 21 teremből álló múzeumának rendezésére.” Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1927. május 2-án. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/22. Ausztria köztársasági elnöke ekkor Michael Hainisch volt.

¹⁸ *Bardoly István*: Egy területen, de két országban. Adalékok Csatkai Endre és Dagobert Frey kapcsolatához. In: *Enigma* 27. (2020) 102. sz. 72–91., 76.

Egy később írt visszatekintésében Csataki így emlékezett vissza a dilemmára: „Hasztalan mondogattam magamban, hogy a szolgálat az általános művészettörténetnek szól, egy hang azt mondta bennem, hogy szülőhazám ellen való vétek lesz ez a munka. Végül is egy olyan területről van szó, amely nem is oly régen magyar volt, és amelyre joggal, nem joggal, de számot tartunk, művészeti emlékeinek feldolgozásával mintegy annak hódolok be, hogy ez már nem a miénk.”¹⁹

A gyanakvás a határ mindkét oldalán érezhető volt. Csataki többször kérdéseket küldött burgenlandi intézményeknek történelmi forrásokkal kapcsolatban, de nem mindig járt sikerrel. „Írásbeli kérdéseimre semmi válasz. Ez speciális burgenlandi tünet. Gyanakozanak, félnek.”²⁰ Időközben Csataki és Schoen kapcsolata elmélyült, barátságuk megerősödött, miután előbbi 1929-ben Mezőkeresztesen vendégeskedett az utóbbi családjánál, s a levelekből ítélve a találkozó jól sikerült. Csataki ebben az időben egyre többször adott hangot a soproni élettel szembeni elégedetlenségének,²¹ álláspontját pedig gyakran a burgenlandi helyzettel összehasonlítva indokolta meg. „[...] igen nagy a különbség a kedves kismartoni környezet és az itteni rideg város között, hát idegennek érzem magam idehaza. Különben már 3 előadásom volt decemberben, a soproni vasutasoknak beszéltem vetített képekkel a régi Sopron emlékeiről sorozatosan. Igen hálás publikum, de fizetni nem fizet. Ám nem ez a fontos. [...] Általában többet írok németül, mint magyarul.”²²

A publikáció nyelvére tett utalás nem véletlenül ekkor (1929) történik, hiszen Csataki Endrének 1928 és 1932 között a *Mitteilungen des Burgenländischen Heimatschutzvereins* lapjain több, helytörténeti kérdésekkel foglalkozó cikke jelent meg. 1928-ban az 1683-as török hadjárat hatásairól írt és elsősorban „Burgenland” műemlékeinek, falvainak pusztulását emelte ki. Szerinte a Bécs elleni török támadás éve művészettörténeti szempontból is fontos korszakhatár volt, ugyanis a háború a középkori építészet végét jelentette a térségben: az elpusztult épületek újjáépítése már barokk stílusban történt.²³ Megjegyzendő, hogy bár az írás szerzője elítélte a török-tatár hadak pusztításait, a burgenlandi osztrák történetírás fősodrával ellentétben mégsem bocsátkozott civilizációs fejtegetésekbe a törökök vélt kulturális alsóbbrendűségéről. Csataki az egyik kedvenc témájához, a színházhoz is vissza-visszatért: Kismarton színház története kapcsán elsősorban afelett sajnálkozott, hogy a színházkultúra szerinte gyakorlatilag megszűnt a 19. század második felétől, amikor Sopron és Bécs a vasút által könnyebben elérhetővé vált a kismartoni színházkedvelő lakosság számára.²⁴ A színházkultúra múltja mellett különösen a zenetörténet

¹⁹ Csataki Endre: Irodalmi tevékenységem története (1956). In: Soproni Szemle 68. (2014) 2. sz. 193–221., 204.

²⁰ Csataki Endre levele Schoen Arnoldnak 1927. augusztus 28-án. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/26.

²¹ „Sopron, a kultúrváros eladott a magyar könyv hetében 16 könyvet, beleértve a Lantos magazint is. [...] De azért én mégis magyar írónak vallom magamat.” Csataki Endre levele Schoen Arnoldnak 1929. május 23-án. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/30.

²² Csataki Endre levele Schoen Arnoldnak 1929. december 22-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/31.

²³ André Csataki: Das nördliche Burgenland und Wiens Belagerung durch die Türken im Jahre 1683. In: *Mitteilungen des Burgenländischen Heimatschutzvereins* 2. (1928) 4. sz. 85–87.

²⁴ André Csataki: Beiträge zu einer Eisenstädter Theatergeschichte. In: *Mitteilungen des Burgenländischen Heimatschutzvereins* 3–4. (1930) 2. sz. 41–49.

érdekelte, ebben a vonatkozásban azonban nem csupán a nagy nevek (Haydn, Liszt) kaptak teret elbeszéléseiben. Kismartonnal kapcsolatban például kifejezetten az volt a célja, hogy a város zenetörténetét a szinte kizárólagos figyelmet kapott Haydn nélkül írja meg és felhívja a figyelmet más zenészekre is.²⁵

Időnként a Habsburgok „burgenlandi” látogatásairól is közölt forrásokat, elsősorban korabeli újságtudósításokat. Az osztrák és burgenlandi történetírás egyébként ambivalens viszonyult az uralkodóházhoz, mert az osztrák német nacionalisták szerint a család tagjai túl engedékenyek voltak az Esterházyakkal és a magyar rendekkel szemben. Csatkainál ilyen szempontok nem játszottak szerepet az értékelésben: írt a Habsburgok és az Esterházyak rivalizálásáról (ami az udvari pompát illeti), ám szerinte ez a vetélkedés a kölcsönös tisztelet jegyében zajlott és végeredményben Kismarton művészetének fejlődéséhez járult hozzá.²⁶ Csatkai óvatosságára érdekes példa egy rövid recenzió, amelyet Rados Jenő építészettörténész: *Magyar kastélyok (Ungarische Schlösser – 1931, a Műemlékek Országos Bizottsága)* című művéről írt 1931-ben. Az ismertető írója rövid méltatás mellett távolságtartóan, lakonikusan annyit jegyzett meg, hogy Rados nem vette figyelembe a „mai” politikai határokat, így a Kismartonban található Esterházy-kastélyt is a magyar kastélyokhoz sorolta könyvében.²⁷

A Csatkai–Frey-együttműködés eredménye volt egy, a környék műemlékeit bemutató kötet (*Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust*), amely végül 1932-ben jelent meg, ám a visszhangja vegyes volt. A kötet munkálatait támogató burgenlandi tartományi vezetőség hiányolta belőle az osztrák nemzeti (pontosabban a burgenlandi regionális-nacionalista) szempontok hangsúlyozását.²⁸ A Domanovszky-tanítvány²⁹ művészettörténész, Kampis Antal a *Magyar Művészet* hasábjain pedig azt emelte ki, hogy Csatkai az „osztrákoknak pótolhatatlan, a tudomány számára becsületos és értékes munkát végzett.”³⁰ Csatkainak ez az értékelés kifejezetten rosszul esett, s Kampis írását egyenesen nacionalista indíttatású szövegnek tartotta.³¹

A fogadtatásról és a munkáról így írt akkoriban Csatkai: „A kismartoni művészeti topográfia megírása sok örömet adott; nemcsak azért, mert a szűkebb hazámról volt szó, hanem mert kitűnő iskolának tekintetem. Sok mindent megtanultam, amire az egyete-

²⁵ *André Csatkai*: Beiträge zur Geschichte der Musikkultur in Eisenstadt. In: Mitteilungen des Burgenländischen Heimatschutzvereins 5. (1931) 2. sz. 21–27.

²⁶ *André Csatkai*: Die Habsburger in Eisenstadt. In: Mitteilungen des Burgenländischen Heimatschutzvereins 5. (1931) 3. sz. 41–49.

²⁷ *André Csatkai*: Rados Jenő: Ungarische Schlösser 1931. [Recenzió] In: Mitteilungen des Burgenländischen Heimatschutzvereins 5. (1931) 4. sz. 83.

²⁸ *Csatkai Endre*: Irodalmi tevékenységem i. m. 206.

²⁹ Domanovszky Sándor Burgenlanddal kapcsolatos nacionalista történetpolitikai nézeteiről lásd: *Erős Vilmos*: A keresztnység védőbástyája és Westungarn. Trianon Domanovszky Sándor történeti és történetpolitikai gondolkodásában. In: Trianon után. Politikai gondolkodás és történetírás. Szerk. Nagy Ágoston – Hőnich Henrik. Budapest, 2021. 81–121.

³⁰ Idézi: *Bardoly István*: Egy területen i. m. 81.

³¹ *Csatkai Endre*: Irodalmi tevékenységem i. m. 206.

men álmukban sem gondolnak a döngő hangú szónokok. Megtanultam a mélységes alázatot, mellyel minden kis falusi templomnak tartozunk és megtanultam az ornamentika nyelvét. [...] A fogadtatás? Az osztrák lapok kedvezően írtak eddig róla, a hivatalos kritika még nagyon keveset foglalkozott vele, tekintve a német-osztrák feszültséget; ellenben a burgenlandi hivatalos világ már állást foglalt, a hivatalos tudományos folyóirat nem közölhet tőlem semmit.³² Ugyanis ők azt várták, hogy a magyar történelem teljesen elsikkad a könyvben; képzelheted megdöbbenésüket, amikor minden falu magyar neve az első mondat.

Persze mivel kenyerem javát kint keresem, ez nem épen kellemes állapot, ha az embert ellenséges szemmel nézik; sajnálatukra a Wolfmúzeumot mégiscsak én emeltem magas nivóra, a Haydn-kiállítás, amiről még Amerikában is írtak, hiába tagadják, mégiscsak az én munkám, így hát bizony sokat kell szegényeknek nyelni. A télen Sopronban, mint minden évben művészettörténeti kurzust tartottam, amelyen szép közönségem van. Hál Isten, mind többen hangoztatják, hogy vissza kellene engemet hozni, de... Magyarországon vagyunk.”³³

Szintén 1932-ben jelent meg a szerző *Sopron környékének műemlékei* című kisebb terjedelmű könyve, amely egy térképet és Csatkainak a helyszínen készített fényképeit is magában foglalta. A kötet jól szemlélteti a szerző műemléktopográfiai módszerét: Csatkai sorra vette a vidék településeit Ágfalvától Nagycenken át Fertőszéplakig, miközben külön kitért azok történelmére és kulturális emlékeire. A terepmunka egyébként terápiás célokat is szolgált a történésznél.³⁴ A kutatás fontosságát a könyvhöz írt előszóban jellemzően nem aktuálpolitikai, inkább helyi-általános kulturális szempontokkal indokolta: „Összefoglalva a terület jelentőségét: a tárgyalt falvak részt vesznek Sopron szerepében, a nyugati vívmányok átvételében és továbbadásában.”³⁵ Csatkai leírásai részletesek és adatokban gazdagok, de időnként értékelő kijelentések is szerepet kaptak művében; általában esztétikai szempontok alapján ítélték a műemlékek fölött, s az is előfordult, hogy saját korának társadalmáról szólva kárhoztatta az egyes szobrokat összepingáló „barbár kezeket”.³⁶ Ami a mű forrásait illeti, a helytörténettel kapcsolatos információk részben Házi Jenő soproni levéltáros történész kutatásaira, részben a szerző saját levéltári forrásgyűjtésére épültek. Csatkai 1918-tól rendszeres látogatója volt a soproni levéltárnak, Házival ezért látszólag kölcsönösen tisztelték egymást: előbbi 1931-ben például így írt levéltáros

³² Csatkai itt minden bizonnyal a *Burgenländische Heimatblätter*-re gondolt. Akár igaz a közlési tilalomról szóló állítás, akár nem, tény, hogy később azért még publikált a folyóiratban. *André Csatkai*: Die fürstlich Esterházyschen Druckereien in Eisenstadt. In: *Burgenländische Heimatblätter* 5. (1936) 1. sz. 4–10.

³³ Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1934. április 1-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/45.

³⁴ „Még Drága Anyám életében kezdődött az idegességem és akkor azt ajánlotta az orvos, hogy sokat járkáljak, ilyen járkálások eredménye a kis magyar topográfia, mit annak idején Neked megküldtem s mely felett meglehetősen nyomtalanul elsiklott a hivatalos magyar műtörténelem.” Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1934. április 1-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/45.

³⁵ *Csatkai Endre*: Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. X.

³⁶ Uo. 32.

3. kép. Csatkai Endre fiatalkori arcképe. (Soproni Múzeum, Csatkai Endre hagyatékából)

kollégájának: „végre is a soproni história irányítása az Ön kezében van, meddő kísérletezés lenne bármihez is nyúlni, ha Ön a személyt vagy a tárgyat nem találná megfelelőnek.”³⁷ Az ilyen megnyilvánulások azonban elfedték, hogy valójában több soproni tudós ellenszenvvel figyelte Csatkai munkásságát, ezért érdemes más forrásokat is bevonni a vizsgálatba. Thirring Gusztáv soproni statisztikus egy 1933-as művében „Andre Csatkai” munkáit a „burgenlandi irodalomhoz” sorolta és Dagobert Frey neve mellett említette.³⁸ Csatkai helyzete ebből a szempontból végig ellentmondásos volt, hiszen a magyar nemzeti történészek közül egyesek inkább osztrákként, az osztrák nemzeti történészek pedig magyarként kezelték.³⁹

Korábban láttuk, hogy Csatkai munkássága szerves része volt a burgenlandi történetírásnak, több helyi folyóiratnak is rendszeres szerzője volt. Általában elmondható, hogy emberi kapcsolatait nem nemzeti törésvonalak mentén válogatta: a már említett

³⁷ Csatkai Endre levele Házi Jenőnek 1931. március 29-én. Közli: *Varga Imréné*: „...öt évtizeden át támogatóm és pártfogóm voltál...” Két tudós ember, Házi Jenő és Csatkai Endre barátságának kialakulása levelezésük tükrében. In: *Tanulmányok Csatkai Endre emlékére*. Szerk. Környei Attila – G. Szende Katalin. Sopron, 1996. 443–456. Itt: 445–446.

³⁸ *Jankó Ferenc*: *Burgenland földrajzi felfedezése. Tudomány, geopolitika és identitás a két világháború között*. Budapest, 2021. 197. Csatkai és Házi nem éppen konfliktusmentes viszonyához lásd még: „Tudod, hogy Házi Jenő nekem régebben nem volt jó emberem, 1944-ben nagy segítségemre volt, hogy könyveimet biztosíthassam, és utána, amikor vőfélyemnek kértem fel, tényleg jobb indulatot tanúsított irántam, mint aladdig.” Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1958. december 26-án. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/80.

³⁹ „Nagyon köszönöm a Sopron vármegyei műemléki topográfia megküldését. Örömmel látom, hogy kutatja hazájának műemlékeit és szép sikereket ér el. Remélem, egyebekben is jól van.” Dagobert Frey levele Csatkai Endrének 1935. április 4-én. Közlik: *Bardoly István – Hessky Orsolya – Markója Csilla*: *Válogatás Dagobert Frey és Csatkai Endre levelezéséből*. In: *Enigma* 27. (2020) 102. sz. 102–117. Itt: 115.

Dagobert Frey művészettörténésszel jó munkakapcsolata volt, segített továbbá a Joseph Haydn életét kutató és a magyar történészek körében nem túl népszerű Ernst Fritz Schmid zenetörténésznek⁴⁰ is abban, hogy német fordításokat küldött neki a Schmid munkásságát tárgyaló magyarországi cikkekből.⁴¹ A tekintélyes nyugat-magyarországi történelmi emlékgyűjteményt őrző Esterházyakkal ellenben soha nem tudott olyan viszonyba kerülni, hogy kutatási engedélyt kapjon a hercegi levéltári anyagba való betekintéshez, s ezt Csatkai levelezésében⁴² és nyíltan is sérelmezte a különböző történelmi témájú cikkei elején.

Liszt Ferenc emlékezete és a Csekey Istvánnal való kapcsolat

Csatkaival szemben nem minden nacionalista szerzőnek voltak ellenérzései. Kifejezetten jó kapcsolatot ápolt Csekey Istvánnal, aki a jogtudomány művelése mellett küldetésének érezte Liszt Ferenc életrajzának levéltári adatokon nyugvó megírását és az osztrák, német zenetörténészekkel való polémiát. Csekey ellentmondásos figura volt: hivatalosan közjogtudománnyal foglalkozott, ám szerzteágazó munkássága során jó viszonyba került a hazai történészekkel is, még akkor, amikor az első világháború idején a Pragmatica Sanctio történetét kutatta, persze komoly vitákat folytatva osztrák historikusokkal. Figyelme a két világháború között fordult Liszt Ferenc életére, 1937-ban (amikor a Liszt-év keretében számos kultúrpolitikai jelentőségű rendezvényt tartottak Ausztriában és Magyarországon) tette közzé a zeneszerző családjával és származásával összefüggő kutatásait, amelyeknek egyértelmű polemikus éle volt az osztrák szerzők, például Heinrich Wamser bécsi zenetörténész irányában.⁴³ Ugyanekkor Csatkai is több írást közölt Lisztről, ám más hazai zenetörténészekhez képest feltűnően semleges hangnemben írt.⁴⁴

1938 januárjában Csekey azzal kereste meg Csatkait, hogy segítsen neki eligazodni soproni és kismartoni kutatásai során, legyen kísérője és támogatója a különböző terep-

---

⁴⁰ A germanista Schwartz Elemér, a történész Házi Jenő, valamint a zenetörténész Bartha Dénes azt az elméletet képviselték a német és osztrák történetírással szemben, hogy Haydn egyik őse, „Caspar Haydn” egy magyar többségű faluból vándorolt osztrák területre. A hazai szerzőknek Schmid volt a fő vitapartnerük. *Dénes Bartha: Zur Abstammung Joseph Haydns.* In: *Acta Musicologica* (1937) 4. sz. 152–158.

⁴¹ Erről lásd: Ernst Fritz Schmid levele Házi Jenőnek 1932. február 26-án. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (MNL GyMSVL SL) Házi Jenő hagyatéka, egyéb levelezés, 16. d.

⁴² „[...] igazán nagyon sajnálom, hogy az Esterházy kutatásból kizártak. [Paul] Eitler professzornak az volt a véleménye, hogy elvileg lehetséges lépéseket tenni a tiltás megváltoztatására.” Csatkai Endre levele Dagobert Freynek 1929. március 18-án. Közlök *Bardoly István – Hessky Orsolya – Markója Csilla: Válogatás* i. m. 104–105.

⁴³ *Csekey István: Liszt Ferenc származása és hazafisága.* Budapest, 1937.

⁴⁴ A Liszt és Sopron kapcsolatát tárgyaló tanulmányában Csatkai egyrészt hangsúlyozta, hogy Lisztnek jól esett „a soproniak figyelmeisége” és hogy „Sopron Magyarország Liszt-városa”, másrészt viszont nem hallgatta el a zeneszerző adományait érintő sikkasztási ügyeket sem, amelyek Lisztet elkedvetlenítették. *Dr. Csatkai Endre: Liszt Ferenc és Sopron.* In: *Liszt A miénk!* Hubay Jenő előszavával [Szerk. feltüntetése nélkül], Budapest, 1936. 101–112. 111.

bejárásoknál.⁴⁵ Voltak ugyan problémák az együttműködés elején (Csatkai rendszerint későn, Csekey korán kelt, így az első találkozásukat csak többfordulós egyeztetéssel tudták nyélbe ütni), ám találkozásuk nyomán szoros ismeretséget kötöttek egymással és a második világháború után is tartották a kapcsolatot. Jóllehet kívül esik a tanulmányom által vizsgált perióduson, a két tudós viszonyának történetében különösen érdekes epizód volt, amikor az 1950-es években – természetesen gyökeresen más politikai kontextusban – Csekey egy hányattatott sorsú kéziratát (Liszt Ferenc Baranyában) próbálta publikálni. Eredetileg a *Dunántúl* című folyóirat számára küldte el, a lektori vélemény azonban elutasította, indoklasként a szöveg „provinciális” jellegére hivatkozva. Ekkor fordult Csekey azzal a kéréssel a *Soproni Szemlé*t szerkesztő Csatkaihoz, hogy közölje írását a soproni folyóiratban. Maga is érezte viszont, hogy a kérés bővebb indoklást igényel: „Mondanom sem kell, milyen piramidális tromf lenne a kezemben, ha a SSz nem tekintené cikkemet provinciálisnak. Igaz, hogy Ti Sopron és környékének vizsgálatát tűztétek zászlótokra. De Liszt városa vagyatok. A Szemle szerkesztője a Liszt Ferenc Múzeum igazgatója. Igaz, hogy Sopron csupán egy mellékmondatban szerepel a cikkben, de a szerkesztő azzal is kezdhethetné, hogy ismét jubiláris Liszt-év van: halálának hetvenedik és 1846-i második nagy magyarországi hangversenykörútjának, amelynek részleteit sajnos még oly kevésbé ismerjük, száztizedik évfordulója.”⁴⁶

Csekey tehát minden érvet bevetett, amit ebben a reménytelen helyzetben be lehetett, ám borítékolható volt az elutasító válasz. „Ami Liszt-cikkedet illeti, bízva ígéretedben, hogy visszajuttatása nem jelenti barátságunk csökkentését, közlöm, hogy szerkesztő bizottságunk több tagjának meghallgatása után átadom ismét Neked. Érvéledben, hogy Liszt Sopronhoz tartozik, van valami, de a pécsi hangversenyhez hasonló volt pár ezer Liszt életében, ugyanúgy kérhetné Szekszárd, Nagyszeben, sőt számos külföldi város. Nagyon meg kellene nyírni a cikket, hogy közölhessük.”⁴⁷ A fiasco után Csekey írása előbb önálló füzetben, később az *Irodalomtörténet* hasábjain jelent meg.⁴⁸ A két történész továbbra is levelezett egy tervezett Liszt-életrajz kapcsán, ám figyelemreméltó az a hangneme, amelyben Csatkai elutasítja magától Liszt származásának kiemelt jelentőségét (ez az osztrák–magyar viták egy fontos pontja volt és Csekeyt is ez foglalkoztatta leginkább): „Sajnos a családfára nézve nem tudok felvilágosítással szolgálni, mert ezt Te és Wamser intéztétek, engem a kérdés közelebről nem érdekelt, sem a korábbi Lisztek, mert hiszen a 18. század elején is volt Sopronban Liszt vagy List család. Mi értelme lett volna véres verejtékkel keresgélni ezek összetartozását a mesterrel 100 évvel előtte.”⁴⁹

⁴⁵ Csekey István levelei Csatkai Endrének 1938. január 2-án és január 26-án. MTA KIK Kézirattár Ms 4731/148–149.

⁴⁶ Csekey István levele Csatkai Endrének 1938. január 2-án és január 26-án. MTA KIK Kézirattár Ms 4731.

⁴⁷ Csatkai Endre levele Csekey Istvánnak 1956. szeptember 12-én. MTA KIK Kézirattár Ms 4731/299.

⁴⁸ *Csekey István*: Liszt Ferenc Baranyában. Pécs, 1956.; *Csekey István*: Liszt Ferenc Baranyában. In: *Irodalomtörténet* 47. (1959) 2. sz. 220–231.

⁴⁹ Csatkai Endre levele Csekey Istvánnak 1962. ápr. 14-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 4731/304.

Csatkai történetírásának historiográfiai értékelése

Csatkai munkásságának sokoldalúsága miatt különösen érdekes probléma lehet, hogy két világháború közötti nézetét milyen historiográfiai fogalmak mentén lehetséges megközelíteni. Az biztosan megállapítható, hogy a korszak művészettörténészeire nagy hatást tett szellemtörténeti irányzat (*Geistesgeschichte*, amelynek fő jellemzője a szintetikus, holisztikus történelmi látásmód volt) Csatkaira nem gyakorolt különösebb befolyást. Ezt annak ellenére is le lehet szögezni, hogy a magyar historikus az egyik legkiemelkedőbb osztrák szellemtörténésszel (Dagobert Frey) működött együtt, ráadásul történelmi képzettségét részben Bécsben szerezte. Írásaiban ritka a szintézisre való törekvés, inkább bizonyos forráscsoportokat dolgozott fel. Az általános (művészet)történeti fejlődésre, az egyes korszakok meghatározó stílusirányzataira többször utal írásaiban, de ennek a „fejlődésnek”, illetve a szellemi irányzatoknak a történetét külön nem írta meg. Amikor 1936-ban Liszt Ferenc arcképeiről tett közzé egy összefoglaló cikket a *Magyar Művészetben*, így vezette fel a témát: „Ha valami balvégzet folytán a 19. század összes festményei egy csapásra megsemmisülnének, kivéve Liszt Ferenc képmásait, nagyjában még mindig meg lehetne belőlük határozni a fejlődés vonalát.”⁵⁰ A kismartoni Wolf-múzeum gyűjteményének magyar nyelvű ismertetésekor külön írt a kiállított gyertyatartókról, vasalókról és mozsarakról, amely tárgyak szerinte azt illusztrálják, „hogy az uralkodó stílus a teremtő ösztönnek a művésztől látszólag távol eső alkotásaira is mennyire rányomja a bélyegét.”⁵¹ Csatkai fontosnak tartotta tehát az általánosabb kultúrtörténeti kereteket, megmaradt azonban a lokális vonatkozású problémák tárgyalásánál és forrásközléseknél. Ebben az orientációban az is szerepet játszhatott, hogy *A soproni muzsika története* című könyvéről (1925) 1926 elején Major Ervin zenetörténész tollából éles hangú kritika jelent meg a *Századok* hasábjain, amely folyóirat akkor a magyarországi történészcéh reprezentatív fóruma volt. Csatkai visszaemlékezésében arról írt, hogy ez a bíráló elvette a kedvét az „összefüggő munkák” megírásától.⁵² A lokális keretekre irányuló látásmód önmagában természetesen nem fejletlenebb, vagy negatívabb értékű, mint a szintetizáló, összefoglaló történelmi munka, különösen a mikro- és vidéktörténeti szempontok újabban megfigyelhető felértékelődése idején. Lehetséges, hogy Csatkai ezen orientációja is hozzájárult ahhoz, hogy az egyoldalúan nacionalista nézeteket nem tette magáévá. Csatkai módszerének egy további eleme az adatgyűjtés, levéltári kutatás, s az egyes témáknak egy-egy fontosabb forrásra, vagy forrásbázisra való felépítése. Az adatok szeretetével, antikvárius érdeklődéssel⁵³ kapcsolatban érdemes idézni a ruszti zenekultú-

⁵⁰ *Csatkai Endre*: Liszt Arcképei a művészettörténelemben. In: *Magyar Művészet* 12. (1936) 3. sz. 172–177., 172.

⁵¹ *Csatkai Endre*: A kismartoni Wolf-Múzeum. In: *Magyar Művészet* 4. (1928a) 2. sz. 132–137., 137.

⁵² *Csatkai Endre*: Irodalmi tevékenységem i. m. 195.

⁵³ Az új adatok felett érzett öröm kifejezése a levelezés állandó jelensége: „Én most anyakönyveket bújkó és sok értékes adatot bányásztam ki.” Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1938. október 21-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/54.

ráról írt cikkéből, ahol a szerző a kutatás folyamatát egyfajta felfedezőútként mutatta be: „A ruszti városi tanács engedélyével 1929-ben kutattunk a levéltárban művészettörténeti adatok után. Akkoriban még mindent por lepett és rendezetlen tömegek közt a véletlen szerencsére bíztuk magunkat. Így került a szemünk elé nagycsomó templomi számadás, sajnos hiányosak voltak; így is sikerült belőlük a zenekultúra múltjára néhány érdekes adatot kiböngészni.”⁵⁴

Mi lehetett az oka, hogy Csatkai nem írt nagyobb volumenű szintéziseket a korszakban és inkább adatközlésre szorítkozott? Egyrészt lehet érdeklődéssel, hajlammal magyarázni: mint azt láttuk, Csatkai az összefüggő munkák megírásával kapcsolatban már az 1920-as években kifejtette véleményét, mely szerint ő inkább az adatok kutatásához ért, a szintetizálás már nehezebbre esik, ez tehát hozzátartozott önképéhez. Ezzel együtt érdekes tény, hogy milyen terjedősen írt leveleiben, amelyekben rengeteg történelmi, társadalmi és politikai témáról nyilvánult meg részletesen. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy az adatkutató helytörténész (ön)reprezentációja előnyös lehetett számára az olyan határhelyzetekben, amelyekben élt és dolgozott. Így jobban ki tudta vonni magát a burgenlandi régióval kapcsolatos vitákból egy különösen kényes élethelyzetben, miközben több irányból gyanakvással szemlélték munkásságát. Számos nemzeti tétkérdésben (Liszt Ferenc származása és nemzeti gondolkodása, soproni népszavazás, Burgenland hovatartozása) nem nyilvánult meg publikációiban, ezzel együtt igyekezett magyar nemzeti identitását és az osztrákokkal folytatott vitáit hangsúlyozni levelezőpartnereinek, hiszen a burgenlandi hatóságokkal való együttműködése számos feszültséget (belső dilemmát és kívülről érkező rosszállást egyaránt) okozhatott számára, igyekezett hát a nemzetietlenségét firtató vádakát megelőzni.

1957-ben visszatekintve a két világháború közötti időszakra, a következőket írta Schoen Arnoldnak: „Mi fiatalabbak mind örömmel vettünk tudomást a Te 70 éves jubileumodról.⁵⁵ Éppen az én nemzedékem az, amely 1920 táján annyira magára hagyottan lézengett; ugyan ki segített volna minket tanáccsal, talán Hekler Antal? Bizony nemcsak a sok adat, amelyet rendelkezésünkre bocsátottál, hanem élő példád, kedves Arnold Bátyám, volt az, ami még tanításaidnál is fontosabb volt e nemzedék számára: dolgozni az eredmény kedvéért, nem elismerésért és főleg nem pénzbeli ellenszolgáltatásért, mert arra aztán hasztalan vártunk és ha kell, hát odaállni más munkába, de este, amikor a magunk céduláira került a sor, mégis a magunkéi voltunk.”⁵⁶ Talán véletlen, mindenesetre figyelemreméltó, hogy a gondolatmenet végére a kutatói zsargonból kölcsönzött „cédula” kifejezés került. A kutatói jegyzetek, adatok társaságában lehet önmaga és teljesedhet ki a kutató, hiszen azok legalább a sajátjai.

⁵⁴ Csatkai Endre: Adatok a ruszti zenekultúra múltjához. In: Történetírás 1. (1937) 2. sz. 212–215. 212. 1. lábjegyzet.

⁵⁵ A levelezőpartner erőteljes dicséretéhez hozzátartozik, hogy 1953 körül volt a két személy között némi feszültség: Csatkai nem győzte bizonygatni Schoen Arnoldnak, hogy nem felejtette el, továbbra is érdeklő a sorsa. Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1953. október 21-én. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/74.

⁵⁶ Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1957. november 16-án. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/78.

Identitás a határvidéken

Csatkai sokáig fenn tudta tartani ingázó életvitelét, 1938 márciusában azonban származása miatt el kellett hagynia Kismartont, onnantól kezdve tehát ismét Sopronban élt. 1938-ban katolizált, mert az élesedő nemzeti és politikai ellentétek, valamint az antiszemitizmus erősödése miatt biztosabb élethelyzetre vágyott.⁵⁷ Ezt a vágyat jól szemlélteti egy 1938 februárjában írt levele, amelyben keresztény magyarnak vallotta magát, majd hozzátette: „Legyen az a jó érzésem, hogy végre valahová én is tartozom, nemcsak formai kötelek tartanak össze most már a keresztény magyarsággal, hanem a lényeg. Ennek tudatában könnyebben viselem el az élet komiszságait.”⁵⁸ Mindennek ellenére a második világháború idején számos megpróbáltatás érte: 1944-ben elvették lakását, továbbá munkaszolgálatra vitték. A munkaszolgálat alól 1945. március végén szabadították fel a szovjet csapatok. A háború után a Sopron Szabad Királyi Város Múzeuma élére került, majd folytatta a két világháború között elkezdett munkálatait, rendkívül eredményesen: *Sopron és környéke műemléki topográfája* című munkájáért 1954-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

Csatkai határokat átszelő történészi és muzeológusi munkálatai, lokális témái és antikvárius irányultsága, valamint összetett identitása mind hozzájárultak ahhoz, hogy a burgenlandi határvidéket kisajátítani igyekvő nemzeti történetírások nehezen tudták őt kategorizálni. Munkássága⁵⁹ az utólagos historiográfiai értékelések számára is érdekes színfoltot jelent: Csatkai két világháború közötti történetírása valahol az antikvárius, polihisztor történeti érdeklődés és – az ezt az orientációt már távolságtartóan kezelő – 19. századi (nemzeti) professzionális történetírás között mérhető be, ez a pozíció pedig a modern osztrák–német példák (így a művészettopográfia műfaja) iránti nyitottsággal párosult, miközben nem volt független az aktuális történetpolitikai vitáktól és kényes határhelyzetektől.

---

⁵⁷ „Sok kapcsolatam a katolikus egyházzal, szíves viszonyom annak tagjaival, esetségekben azoknak megértő szeretete arra készítetett, hogy mindig keresztényinek vallott lelki világomnak külsőleg is megadjam e formáját. Ezért elhagytam a zsidó felekezetet, amelyhez nem fűzött úgysem érzelmi fonál, sem egyéb kapcsolat és a következő napok egyikén részesülök a szent kereszttségben.” Csatkai Endre levele Schoen Arnoldnak 1938. október 8-án. MTA KIK Kézirattár, Ms 2387/53. Csatkai keresztapja Sümeghy Dezső vármegyei levéltáros volt.

⁵⁸ Idézi: *Bardoly István*: Egy területen i. m. 85.

⁵⁹ Tanulmányom nem törekedett Csatkai szerteágazó munkásságának teljes feldolgozására, ugyanakkor fontos megemlíteni még néhány lényegesebb munkáját, így többek között a már taglalt *Sopron környékének műemlékei* című könyv folytatásait, amelyek más címmel jelentek meg, előtérbe állítva a vármegyei értelmező keretet: *Csatkai Endre*: Sopron vármegye műemlékei. II. kötet. Sopron, 1934.; *Csatkai Endre*: Sopron vármegye műemlékei. III. kötet. Sopron, 1937. Forráskiadások, életrajzok és egyesület-történetek is köthetők Csatkai nevéhez: *Csatkai Endre*: A soproni Zeneegyesület száz éves története vázlata. Sopron, 1929; *Csatkai Endre*: Idősebb és ifjabb Petz Dániel krónikája 1778–1939. Sopron, 1940; *Csatkai Endre*: Zadjeli Slachta Etelka Soproni naplója, 1838–42. Sopron, 1943.

A II. világháborús körülmények, illetve a keleti front közeledése az ország határaihoz 1944. április 5-én a Sztójay kormányt arra indította, hogy létrehozta az Országos Kiürítési Kormánybiztosságot.¹ Egy október 20-i kormányrendelet szerint a kormánybiztos szabályozta „az egész ország területén a hatóságok, hivatalok, szervek és intézmények, személyek és javak (állatok, anyagok) kiürítését, a helyváltozás alatti felügyeletét és ellátását, és azoknak más területen történő elhelyezését.” A kiürítés irányelveit a Fővezérség állapította meg és végrehajtásáról a kiürítési kormánybiztos gondoskodott. A Kormánybiztosság a honvédelmi miniszter felügyelete alá tartozott. A címet október 23-án „Országos Elhelyezési Kormánybiztosságra” módosították.² A helyhatóságokban a főispán mellett az alispán, a főszolgabírók és a polgármesterek lettek a rendelkezések operatív végrehajtói.

A vizsgált időszak eseményeinek három szakaszát érdemes megkülönböztetni:

1. Légmentelmi kiürítés: 1944 áprilisától az őszi hónapokig.
2. Hadműveleti kiürítés: 1944 októberétől 1945 márciusáig.
3. Németországi kitelepítés, kitelepülés: 1944 decemberétől 1945 márciusáig.³

A Budapestet április 3-án ért első bombatámadás vezette be a kiürítéssel kapcsolatos országos eseményeket. Két nap múlva Budapest egyes kerületeinek kiürítéséről döntöttek. Szeptember elején az ország keleti felét hadműveleti területté nyilvánították. Szeptember 12-én a kiürítés első ütemében a hatóságok és egyéb szervek intézeteinek, intézményeinek és üzemeinek berendezési, felszerelési tárgyai és készletei kerültek elszállításra, ha azok a visszamaradó lakosság ellátása szempontjából nélkülözhetők voltak.⁴ Szeptember 23-án a Vörös Hadsereg alakulatai átlépték az ország határát, elrendelték Er-

¹ *Teleki Éva*: Nyilas uralom Magyarországon. 1944. október 16.-1945. április 4. Budapest, 1974. 181. (A továbbiakban: *Teleki* 1974.) Szerinte a döntést „a német tervezés mindenre kiterjedő figyelme” is motiválta. *Bukovszky László*: Menekültügy Komárom vármegyében a második világháború végén. Fórum Társadalomtudományi Szemle 9. (2007/2) (A továbbiakban: *Bukovszky* 2007.) <https://forumszemle.eu/2007/06/29/bukovszky-laszlo-menekultugy-komarom-varmegyeben-a-masodik-vilaghaboru-vegen/> Megtekintve 2024. április 6.

² *Teleki* 1974. 182. és 183. Fővezérség: Honvéd Vezérkar azon része, amely irányította a hadra kelt seregtestek hadműveleteit, személyi pótlásait és anyagi ellátását. Kibővített jogkörrel 1944. október 23-án kispárnaki Farkas Ferenc altábornagy lett az országos elhelyezési kormánybiztos.

³ *Bukovszky* 2007. 37.

⁴ *Bukovszky* 2007. 38.

dély, a Tiszántúl és az ország északkeleti részének hadművelleti kiürítését.⁵ A vezérkar október 30-án az egész ország területét hadművelleti területté nyilvánította és bevezették a rendkívüli közigazgatást. November 3-án kijelölték a legfőbb állami szervek Nyugat-Magyarországi székhelyeit. November 6-án jelezték, hogy a törvényhozás ülései más városban is megtarthatók. November 10-én a fővezérség rendeletet adott ki „az arcvonalon közepében fekvő, így a hadműveleteket gátló és amellett a harcok által veszélyeztetett községek lakosságának teljes áttelepítésére”.⁶ November 14-én a Szálasi-kormány megállapodást kötött a német kormánnyal az anyagi javak Németországba szállításáról.⁷ December 10-én a Szálasi-kormány rendeletet adott ki a totális mozgósításról. Január 1-én Sopronban megkezdték az önkéntes áttelepülők toborzását a Német Birodalomba területére. Március 27-én a nyilas Honvédelmi Minisztérium áttelepül a Német Birodalom területére, 29-én már jellemző lett a többi nyilas állami és katonai szervek menekülése Németországba.⁸

A központi rendelkezések és az országban lezajló események hatással voltak Sopron vármegye, ezen belül a Csepregi járás tekintett eseményeire is. Dolgozatomban a Csepregi járásban történetekre koncentrálok. Az elérhető források alapján számba veszem a menekültek létszámának alakulását, elhelyezésük és ellátásuk körülményeit, érintem az áttelepített állatállomány körülményeit. A településekben elhelyezettek szempontjából összegzem az állami hivatalok, a magyar és német katonaság jelenlétét a járás területén, és utalok a front átvonulását követő állapotokra.⁹

Menekültek és kitelepítettek

1944. április 14-én dr. Czillinger József alispán táviratban kért jelentést a járás területére kitelepítéssel és önkéntes kiköltözéssel kapcsolatosan a nagy Budapest területéről hivatalos lakáskiutalással, rendszeresített élelmiszerjeggyel rendelkezőkről. Ekkor dr. Farkas Kálmán főszolgabíró 324 ilyen személyről adott visszajelzést. Április 22-én a vágómarhakiutalásoknál a vármegyében már 2044 menekült ellátásáról kellett gondoskodni, akik között 1814 fő Budapestről távozott.¹⁰

Augusztus elején kiderült, hogy a magyar szociális közigazgatásnak kell gondoskodnia a hadművelleti területről a német katonai hatóságok által hazánkba elhelyezett fehér-orosz és ukrán menekültekről is. Az alispán a főszolgabíróknak minden ezer lakosra 4 menekült család állandó elhelyezését várta el. Így a Csepregi járásba 96, a Csornaiba 164,

⁵ Bukovszky 2007. 38.

⁶ Teleki 1974. 155. 221. és 195.

⁷ Bukovszky 2007. 44.

⁸ Papp István: Magyarország felszabadulásának kronológiája helytörténeti adatokkal (1944–1945) (A továbbiakban: Papp 1970.) Soproni Szemle 1970. 24. évf. 1. sz. 11., 12. és 15.

⁹ A dolgozatban az intézmények és a katonai alakulatok megnevezését a forrásokhoz híven közlöm.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson– Sopron Vármegye Soproni Levéltára (A továbbiakban: MNL SL) IV.B. 417. Csepregi járás főszolgabírájának iratai 1872–1944. Közigazgatási iratok. (A továbbiakban: Főszolgabíró) 160. d. 1925/1944. és uo. 161. d. 2123/1944. Dr. Czillinger József alispán 1939–1944. október 26. A Csepregi járás főszolgabírója Dr. Farkas Kálmán 1940 májusától 1949 áprilisáig.

1. kép: A Csepregi járás Sopron vármegye 1938. évi térképén¹¹

a Kapuváriba 184, a Soproniba pedig 114 ilyen menekültet terveztek, akiket aztán a főszolgabírók osztottak ki a községekre.¹²

Szeptember 23-án a Vörös Hadsereg átlépte az országhatárt. Ettől kezdve a kitelepítési intézkedések határozták meg a lakóhelyüket elhagyni kényszerültek összetételét. A szeptembertől tömegesebbé váló menekülthullám indokolta, hogy áttelepítésüket, elhelyezésüket szervezettebbé tegyék. Sokasodtak az alispán által igényelt létszám kimutatások, novemberben rendszeresítették a községi nyilvántartásokat, januárban előadói állásokat szerveztek.¹³ November végén az Elhelyezési Kormánybiztos Sopront zárt területé nyilvánította, a városba további beutalások nem történhettek.¹⁴ A járásban szeptembertől januárig egységes kimutatások készültek a menekültek származási helyének feltüntetésével. Február elején a Totális Minisztérium és a Honvédelmi Minisztérium utasítására kellett elvégezni a lakosság összeírását. A február 6-án és 7-én elvégzett összeírás kiterjedt nyolc korcsoportra, a személyi- és a lakhelyi adatokon túl a végzettségre és a foglalkozásra is.¹⁵

¹¹ Sopron vármegye közigazgatási és iskolai térképe, részlet. Tervezte: Sümeghy Dezső és Glaser Lajos, 1938

¹² MNL SL IV.B. 409. Sopron vármegye alispánjának iratai 1872–1945. (A továbbiakban: Alispán) 670. d. 11525/1944.

¹³ MNL SL Főszolgabíró 166. d. 4804/1944.; uo. 167. d. 5320/1944.; uo. 168. d. 5631/1944.; uo. 409. 700. d. 915/1945.

¹⁴ MNL SL IV.B. 401. Sopron vármegye főispánjának iratai 1872–1944. c) Közellátási kormánybiztosi iratok 1941–1944. (A továbbiakban: Főispán.) 21. d. 5725/K. 1944.

¹⁵ MNL SL Alispán 705. d. 1256/ 1945. Totális Minisztérium: Tárca nélküli, a nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott miniszter Kovarcz Emil 1944. október 15. 1945. március 28.

Az 1. táblázatban a Csepregi járás területén elhelyezett menekültek 1944 szeptemberre és 1945 januárja közötti adatait Budapest kerületei szerint, illetve a Budapest környéki települések regisztrált létszámait összevontan tüntetem fel.¹⁶

Dátum	Budapest I-XIV. kerület	Budapest 12 agglomerációs települése	Szombathely	Nagyvárad	Sopron	Tiszántúl	Szeged	Győr	Csákiiget	Dél-Erdély	Kőszeg	Kassa
1944. szept. 1.	324	94	19	3	18	3	5	6	2	0	0	0
1944. okt. 1.	338	95	21	11	2	4	5	11	2	5	3	0
1944. nov. 1.	473	90	25	32	6	10	11	15	1	142	3	6
1944. dec. 1.	439	123	53	37	25	14	8	12	6	89	4	13
1945. jan. 1.	1239	271	111	46	115	0	18	70	1	2	3	17

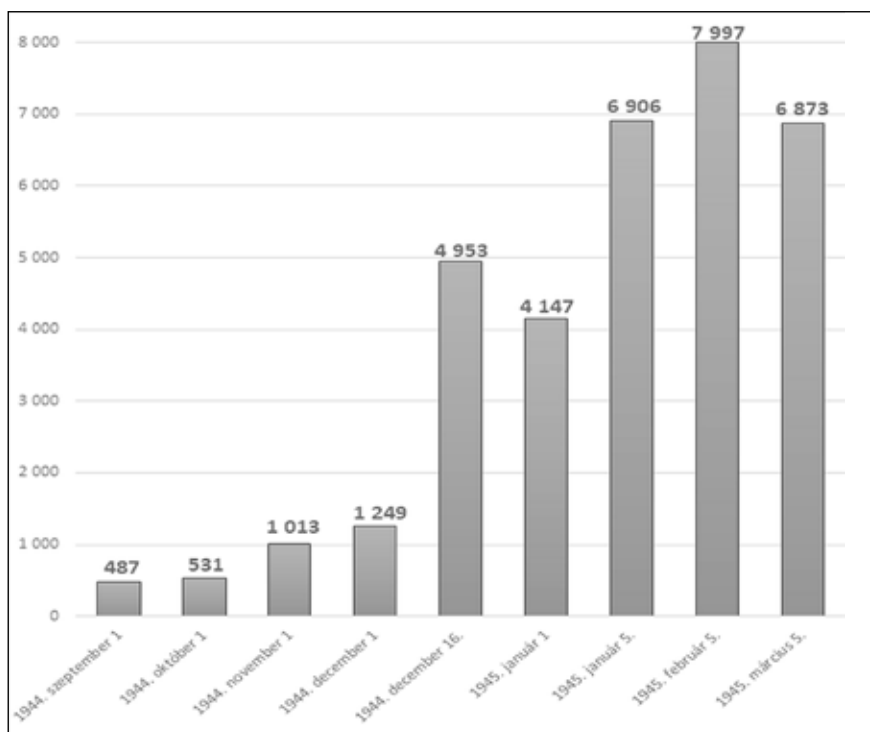
Dátum	Délvidék	Felvidék	Dunántúl egyéb	Egyéb	Összesen
1944. szept. 1.	2	4	0	7	487
1944. okt. 1.	10	4	0	20	531
1944. nov. 1.	68	7	0	124	1 013
1944. dec. 1.	22	6	0	398	1 249
1945. jan. 1.	0	0	0	2271	4 164

1. táblázat. A Csepregi járásban elhelyezett menekültek és kitelepítettek származási helye

A Budapestről a kitelepülők döntő része az V., a II., a XIV., a XI., a VIII és a VII. kerülből származott. A szeptember és december között enyhén emelkedő létszám a decemberi hónapban közel háromszorosára emelkedett. A főváros agglomerációs települései közül Pesterzsébet és Pestszentlőrinc közel a felét adták az onnan származóknak. Szeptembertől a legtöbb menekültet Bük és Csepreg fogadta be. Itt, és decembertől Horvátzsidányban találtak új otthonra a Dél-Erdélyből származó magyar nemzetiségű menekültek is. Különös, hogy a határmenti városokból is voltak, akik a falura költözésben láttak biz-

¹⁶ MNL SL Főszolgabíró 164. d. 4098/1944. Sopronban november végén 40 286 menekült tartózkodott. Papp 1970. 10.

tonságosabb megoldást. A személyi kitelepülés során a menekültek között elsősorban a közigazgatás vezetői, a kompromittálódottak és a szélsőjobboldali elemek jelentek meg. Az arcvonal közelében élőkre pedig a teljes áttelepülés kötelezettsége hárult.¹⁷ A hadműveleti kiürítés nagyobb része vasúton történt. November végén a büki vasútállomás 46 veszteglő kocsjában lévő menekültek azonnali kirakodására és a környéken való elhelyezésére utasította a járás főszolgabíróját a kormánybiztosság.¹⁸ Az alispánnak tett jelentés szerint február elején Bácskából nem volt a járásban elhelyezett, Bács-Bodrog-Csanád, Pest-Pilis, Solt és Szolnok vármegyékből 237, Budapestről pedig 880 fő volt itt megtalálható.¹⁹ Összefoglalásul tekintsük át a menekültek/kitelepítettek létszámának alakulását a Csepregi járásban (1. ábra).²⁰

1. ábra. A Csepregi járásba kitelepítettek 1944. szeptember 1. és 1945. március 5. között

¹⁷ Teleki 1974. 181. ; Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. Főszerk. Ránki György, Szerkesztők: Hajdú Tibor, Tilkovszky Loránt 2. kötet. 3. kiadás (A továbbiakban: Magyarország története) 1183. ; Bukovszky 2004. 38.

¹⁸ MNL SL Főszolgabíró 168. d. 5605/1944. A szeptemberi menekülés: MNL SL Alispán 675. d. 13790/1944.

¹⁹ MNL SL Főszolgabíró 168. d. 5633/1944. Különös, hogy a január eleji, Budapestről származó 2813 főhöz képest maradt ez a 880 fős létszám.

²⁰ MNL SL Alispán 705. d. 915/1945.

Jól látható, hogy a járásba érkező menekültek száma december első felében emelkedett meg jelentősen. A januári és a márciusi adatok már egy részük tovább indulását jelezhetik.

A menekültek, kitelepítettek elhelyezése és ellátása

1944 áprilisának végén Budapest polgármestere arra kérte az alispánt, hogy a budapesti „érdektelen” lakosság elhelyezését olyan lefoglalt körletekben, nagyobb épületekben biztosítsák, amiket a német alakulatok még nem vettek igénybe. Májusban felmérés készült a vármegyében a hét lakószobánál több férőhellyel rendelkező kastélyok és úri lakok összeírására. A Csepregi járás főszolgabírója 15 községből 21 kastély, illetve kúria, 334 férőhely és 2 terem feltalálásáról adott jelentést.²¹

Novemberben, a megnövekedett igények már feszültségekhez, rendellenességekhez vezettek. Ezek megszüntetésére az alispán utasítást adott ki, amely szerint a rendelkezésre álló férőhelyeket úgy kell megállapítani, hogy a családok csak egy szobára tarthatnak igényt, a vonakodókat pedig rendőrhatalóságilag őrizet alá kell vonni. Fontosnak tartotta a kartoték-rendszer és a lakások pontos nyilvántartását.²² Előfordult, hogy a menekültek erőszakosan vettek igénybe terményeket. A közellátási kormánybiztos állásfoglalása szerint az ilyen eseteket „elemi kár” címén kellett kezelni.²³

A Sopron vármegyébe került lakosság ellátásáról április közepén intézkedést adott ki az alispán, hangsúlyozva, hogy ez szükség esetén a tartalékok felhasználásával is történhet.²⁴ A kitelepített lakosság liszt-, zsír- és húsellátását a Légmentelmi Kitelepítési kormánybiztos rossznak ítélte meg. Átmeneti intézkedéseket határozott meg.²⁵ Szeptember végén és október elején a Közellátási Kormánybiztos a közéletmezés helyzetéről készített beszámolójában úgy látta, hogy a honvédség és Budapest részére leadott kenyérgabona mellett, a felnövekedett létszám ellenére a szükségletet a megyei termelés fedezni tudja. A közel 300 ezer ellátott liszt-, burgonya-, cukor-, bab-, borsó-, valamint a folyó évre a zsirellátása biztosított. – szöveg a beszámoló.²⁶ A személyek ellátása igazolás vagy közellátási kijelentő bemutatása mellett került sor. A közellátási törzslapon a „menekült” bejegyzést alkalmazták, a jegyek beszerzésének lehetősége folyamatos volt. Október végén az ellátást csoportonként adott utalványokkal oldották meg, valamint meghatározták a főbb élelmiszerek fejadagját. Novemberben az áttelepített lakosság közellátási nyilvántartása

²¹ MNL SL Főszolgabíró 161. d. 2244/1944. és uo. 162. d. 2562/1944. Érdektelen lakosság: akiknek a helyben maradásához közérdek nem fűződik. A lakosság kategóriái: – önként kitelepülők (kedvezményes szállítás, hatósági segédlettel lakáshoz jutás) – hatóságilag kitelepítettek (hajléktalanná váltak, állami eltartásra tarthatnak igényt).

²² MNL SL Főszolgabíró 168. d. 5632/1944.

²³ MNL SL Főispán 21. d. 5771/K. 1944.

²⁴ MNL SL Főszolgabíró 160. d. 1944/1944.

²⁵ MNL SL Főispán 17. d. 4594/K. 1944.

²⁶ MNL SL Főispán 20. d. 4342/K. 1944. és Alispán 677. d. 14454/1944.

közellátási kijelentő, közellátási igazolvány vagy menekülti igazolvány alapján történt. A létszám-eltéréseket a járásokról azonnal küldeni kellett.²⁷ A Csepregi járást ugyan nem érintette, de a vármegye ellátási kötelezettsége – a mozgásban lévő menekültek számára – az éjjelezési és ellátási állomások létesítésére, az így menekülők élelmiszerral való ellátására is kiterjedt.²⁸ Decemberben Sopron- és Vas vármegyék területén közellátási körzeteket állapítottak meg, és ezekben kérdőíves felmérést végeztek az odatelepültek, a menekültek, a férőhelyeket, az élelmiszerkészleteket és a közélelmezési cikkeket érintően.²⁹ Február végén Sopron város polgármesterének a közellátási kormánybiztoshoz küldött feljegyzése arra utal, hogy az ellátási igények kielégítésében a honvédség és a Wehrmacht szükségletei élveztek elsőbbséget. „a maradékból esetleg Sopront is” el tudták látni.³⁰ Március elején Sommsich Béla alispán az Állatforgalmi Központ kirendeltségét sürgette, hiszen a vármegyében a menekültek létszáma 40 000 fő lett, a húsellátásra, heti 20 dkg-ot számolva, hetente 53 db vágási utalvány kellett volna, de a kiutalt marhavágási utalványok 9 hétre szükséges 477 db-jából 277 még hiányzott.³¹

A Közellátási Minisztérium október elején rendelkezett a veszélyeztetett területekről a tenyész- és vágóállatok átvételéről és elhelyezéséről. A kiürítés a Dunától keletre lévő területekről szarvasmarhákra és a sertésekre, a Dunától nyugatra pedig a tenyészállatokra és a vágóállatokra vonatkozott. Az alispán november eleji utasítása szerint az állatokat lábön hajtva, megtartva az eredeti tulajdonosok jogát, tartásra adták ki. Tartásra mindenki kötelezhető volt. Csepregi járásban 1138 db, a Csornai járásban 1457 db, a Kapuvári járásban 1503 db, a Soproni járásban pedig 902 db, összesen 5000 db állat elhelyezéséről kellett gondoskodni.³² Ugyancsak november elején a Csepregi járás főszolgabírója jelentése szerint a Székelyföldről menekített 84 db ló elhelyezését kellett biztosítani. A lovakat községi igénylések alapján osztották el. 16 községből igényeltek lovakat, Répcevisre pl. 16 db került. Az alispán szerint Sopron-, Vas-, Zala- és Veszprém megyékbe összesen 10 000 db törzskanca és 3 éves csikó elhelyezéséről kellett gondoskodni, ebből Sopron vármegyébe 3000 db került. A gazdák vállalása szerint a lovak ellátására napi 3 kg abrakra és 10 kg száraztakarmányra volt szükség. November végén a Szombathelyi 3. honvédkerület parancsnoksága azt panaszolta az alispánnak, hogy a jegyzők és a főszolgabírók a honvédség részére már begyűjtött száraztakarmányból a menekült polgári lakosság részére utaltak ki takarmányt.³³ Március 25-én a főispán továbbította a Nagycenken

²⁷ MNL SL Főszolgabíró 167. d. 5214/1944. Nyilvántartás: Főszolgabíró 168. d. 5514/1944. Pl. a kenyérfejadag 20 dkg/fő/nap volt.

²⁸ MNL SL Alispán 708. d. 1884/ 1945. Állomások Rábacsanakon, Bogyoszlón, Kapuváron, Eszterházán és Hegykőn voltak.

²⁹ MNL SL Főszolgabíró 168. d. 5827/1944.

³⁰ MNL SL IV.401. 20. d. 5171/K. 1944.

³¹ MNL SL Alispán 709. d. 2296/1945. Dr. Sommsich Béla 1944. október 26. és 1945. március 23. között volt alispán.

³² MNL SL IV.401. 20. d. 5580/K. 1944. Alispán: Főszolgabíró 167. d. 5272/1944.

³³ MNL SL Főszolgabíró 166. d. 4898/1944. Panasz: Főispán 21. d. 5712/K. 1944.

elhelyezett Belügyminisztériumból, Vajna Gábor miniszter táviratát, amely a kiürítési rendelet szerint az arcvonaltól számított 10 km-es sávban az összes patás, hasított körmű állatok hátra vonását rendelte el.³⁴ Az elhelyezési statisztikákból kiderül, hogy Ivánban a Mezőhegyesről és a Nagykanizsáról származó ménés is elhelyezést kapott.³⁵

Hivatalok, katonaság

A törzslakosság terheit nemcsak a polgári menekültek vagy kitelepítettek elhelyezése és ellátása terhelte, hanem a kitelepített hivatalok személyzete, családtagjaik, valamint az ide utalt magyar és német katonaság magas létszáma is. Már 1944. március 19-én a Honvédelmi Minisztérium (HM), illetve a Szombathelyi 3. hadtest parancsnoksága a német megszállók elhelyezésére utasította a helyi közigazgatások vezetőit. A német megszálló csapatok élelmezéséről és pénzellátásáról ugyan a HM szerződés nélkül, vidéki élelmiszerjegy segítségével gondoskodott, így az ellátottak térítést nem fizettek, de nyugtázni voltak kötelesek az ellátmányt. Áprilisban az is kiderült, hogy német alakulatok vásárlásai pengőben, kivételesen elismervénnyel történhettek.³⁶

Májusban az I. Budapesti hadtestparancsnokság a „gyepűszállítás” rendezése céljából megküldte a honvédség elhelyezésére teljesen vagy részben igénybe vehető községek listáját. A Csepregi járásból ekkor még csak Büköt jelölték ki.³⁷ November elejétől az alispán három naponként, a származási hely megjelölésével várt kimutatást a menekültekről és az itt elhelyezett katonai alakulatokról. A Közellátásügyi Minisztérium (KM) és a közellátási biztos utasítása alapján a – kiutalt kereten belül – a honvédségi és a német alakulatok ellátása esetén is utalványozni kellett az ellátmányt.³⁸ Ez nem minden esetben történhetett zökkenők nélkül, mert pl. december végén a Bő községbe érkező 3000 fegyveres szolgálatos élelmezéséről való gondoskodást várt el a mind a KM, mind pedig az alispán. Január végén pedig a 2. honvédkerület honvéd egyének önkényes rekvirálásáról szóló panaszt küldött a hadművelet kormánybiztosnak. Február végén a főispán megtiltotta terményeknek a Burgonyaforgalmi Központi Hivatal kiutalása nélküli igénybe vételét. A rendelkezés, védve a gazdákat, a magyar, a német katonai alakulatoktól, hatóságoktól és a pártoktól származó igénybevételekre is vonatkozott.³⁹

„A legfőbb állami szervek nyugat-magyarországi székhelyeit 1944. november 3-án jelölték ki. A kőszegi, írottkői, csepregi és a szombathelyi járás adott átmenetileg otthont a nemzetvezetőnek és munkatorzsnak, a miniszterelnökségnek, a fővezérnek és a

³⁴ MNL SL Alispán 688. d. 103/1945. Főispán: Várpalotay Vilmos 1944. október 26-tól 1945. március 27-ig.

³⁵ MNL SL Főszolgabíró 166. d. 4098/1944.

³⁶ MNL SL Főszolgabíró 167. d. 5119/1944. és Főispán 16. d. 4514/K. 1944.

³⁷ MNL SL Főszolgabíró 161. d. 2673/1944.

³⁸ MNL SL Főszolgabíró 167. d. 5320/1944. Ellátás: Főszolgabíró 168. d. 5631/1944. Jurcsek Béla volt a közellátásügyi tárca nélküli miniszter 1944. március 22. és 1944. október 16. között.

³⁹ MNL SL Főszolgabíró 168. d. 5779/1944. Rekvirálás: Alispán 698. d. 753/1945. Tiltás: Alispán 707. d. 1804/1945.

HM-nek. Az országgyűlés és a többi minisztérium a soproni, csornai, sárvári, kapuvári, celldömölki, pápai, vasvári, körmendi és szentgotthárdi járásba költözött.” – fogalmazta meg Teleki Éva. Papp István a kronológiájában kicsit pontosabban fogalmazott: „Sopron város polgármestere jelenti, hogy a városban 5 menekült minisztérium (Vallás- és Közoktatásügyi, Igazságügyi, Földművelésügyi, Ipar- és Kereskedelemügyi, Pénzügyi) helyezkedett el és megkezdődött az országgyűlés Sopronba telepítése. A Miniszterelnökség és a Honvédelmi Minisztérium Kőszegre, a Külügyminisztérium Szombathelyre, a Belügyminisztérium Sárvárra menekül. (Gyepű II.) A Nyilaskeresztes Párt központja Kapuvárra, Szalasi nemzetvezető pártirodája – két részre osztva – Sopronba és Kőszegre települ.”⁴⁰

December elején az alispán arra utasította a főszolgabíró, hogy a Csepregi járás egyes községeibe telepített Totális Mozgósítási Minisztérium hivatalait és családjait mindennemű ellátási kérdésben teljes eréllyel támogassa, a közellátási előadóhoz jelentse. Január közepén az alispán a Bő és Chernelházadamonya községekbe kitelepült Totális Mozgósítási Minisztérium tisztségviselők zsirellátásáról és sertésvágási utalványok kiadásáról intézkedett.⁴¹

A járásban a katonaság és az egyes hivatalok elhelyezését a december 1-jei helyzetnek megfelelően a 2. táblázatban tüntettük fel.⁴² Az adatok azt mutatják, hogy a járás minden községében vagy hivatalt, vagy valamilyen honvédségi alakulatot helyeztek el. Míg a katonai alakulatok ellátásáról a honvédség gondoskodott, addig a hivatalok személyzetének és családtagjainak ellátása a közigazgatási feladatok közé tartozott.

S. sz.	Település	A községben elhelyezett közhivatalok, intézmények	A községben elhelyezett katonai alakulatok	Honnan települt ki?
1	Bő	Totális Minisztérium, Fővezérségi Propaganda Osztály	M. kir. 1. honvéd repülőgépvezető kiképző osztály	Mesterháza
2	Chernelházadamonya	Totális Minisztérium	M. kir. 1. honvéd repülőgépvezető kiképző osztály reptér parancsnoksága	Mesterháza
3	Mesterháza		M. kir. I. honvéd Repülőgépvezetői Kiképző Osztály, 12/3. törzspótszázad	Budapest

⁴⁰ Teleki 1974. 221. és Papp 1970. 9.

⁴¹ MNL SL Főszolgabíró 168. d. 5679/1944. Utalványozás: MNL SL Alispán 688. d. 636/1945.

⁴² MNL SL 417.4098/1944. Pontosítva az 1945. januári és februári adatokkal: MNL SL 409.915/1945. Vkf: a Vezérkar katonai felderítési, hírszerzési feladata. Az egyes intézmények, katonai alakulatok megnevezése a forrásokban használatosakat követi.

4	Bük	Harcos szellemet biztosító törzs és tábori rendőr alakulat	Honvéd Vezérkar Főnöksége IV. Osztály, M. kir. Honvéd Haditudósító Osztály. 1. Honvéd Önálló Repülőgépjavitó Műhely, Német vasútbiztosító órs, Tüzér szertár, 101. Híradó század	Budapest
5	Csepreg	Fővezérség, Adóhivatal	HM 7. Főosztály, HM. 2/e. osztály 3. élelmezési raktár, 101. légvédelmi tüzérosztály, Gépkocsi szertár, Budaörsi reptér	Budapest, Mátyásföld,
6	Egyházashalu	Fővezérség Hírszerző és Kémelhárító Osztály	M. kir. Honvéd Központi Ágyraktár, 1.sz. honvéd élelmiszerraktár	Budapest
7	Keresztény	Fővezérség VII/5 osztály	építő század	Budapest
8	Horvát-zsidány	Fővezérség	Német légielő	Budapest
9	Német-zsidány		Német motoros egység	
10	Ólmod	Fővezérség	3202. munkásszázad, utászok	
11	Peresznye	111/9. M. kir. Adóhivatal	SS német fővezérség, törzs	
12	Iván	Dóry-féle gépjavitó telep	HM. IX. Csoportfőnökség, 3.sz. élelmiszerraktár kirendeltség, Mezőhegyesi ménés, Nagykanizsai ménés, 205. sz. lovastüzér pótosztály, német tábori kórház	Budapest, Mezőhegyes, Nagykanizsa
13	Nagygeresd	Térképészeti Intézet	M. kir. Honvéd Térképészeti Intézet, német összekötő tiszt	Mór
14	Tompaládony	M. kir. Külügyminisztérium Számvevőségi Osztály	M. kir. honvéd 1. repülő híradó osztály	Szombathely
15	Répceszemere	Térképészeti Intézet	M. kir. Honvéd Térképészeti Intézet, 3. fogatos vontatott osztály, 7/4 alosztálya, 102. repülő dandár	Budapest, Keleti arcvonal, Kál

16	Csér		H.M. 3/V. osztály, Német tábori rendőrség, 67. Határvadász csapat egészségügyi Osztálya, III/12. hadiüzem parancsnoksága	Keleti arcvonal, Fűzfő
17	Csáford-jánosfa		M. kir. Honvéd Térképészeti Intézet, 39. Bevetési Központ, Székely tábori őrzászlóalj, I. század.	Budapest, Kiskunfélegyháza, Erdély
18	Sajtoskál		150. Hír zászlóalj parancsnokság	Martonvásár
19	Iklanberény		102. Hír zászlóalj	Budapest
20	Lócs		150. Hír zászlóalj, Kommandó Süd	Martonvásár
21	Nemesládony		150. Hír zászlóalj	Martonvásár
22	Simaság		HM VII. / ö. Oszt., Kommandó Süd, honvéd ellátó osztály	Budapest, Dél-Ukrajna
23	Szakony	Fővezérség	953/17 Levente munkásszázad	Nagyvárad
24	Gyalóka	Fővezérség	5015. munkásszázad	Budapest
25	Újkér		Vkf. 2. osztály, 69. ellátó, 102. Hírszerző zászlóalj, Nacrichte Compani., Deutschstelle	Budapest, Sepsiszentgyörgy, Érd, Pázmánd
26	Alszipor		102. honvéd tüzserész, építő zászlóalj	
27	Felszipor		103. honvéd tüzserész, építő zászlóalj	
28	Zsira		Vkf 2. oszt., 32. honvéd hír zászlóalj, 3. élelmiszer raktár, tábori rendőrség	Budapest, Gyimesfelsőlok, Szombathely
29	Répcévis		Vkf Hadbíróóság, 101/9. Hír század, Székely honvéd csoport, építő század	Budapest, Budapest, Zalaegerszeg
30	Und		Vkf. 2. osztály, német lóápoló kórház	Budapest

2. táblázat. A községekben elhelyezett hivatalok és katonai alakulatok

A járásban a közhivatalok közül a Totális Mozgósítási Minisztérium és a Fővezérség jelenléte volt a meghatározó. Böben helyezték el a Központi Statisztikai Hivatalt is. A katonai alakulatok közül a repülő és a karbantartó/javító részlegek képviseltek több hónapos ittlétet. A német egységek közül februárban már nem találjuk a Lócson az Kommando Süd alakulatot. Mind a hivatalok, mind a katonai alakulatok elhelyezésénél megfigyelhető, hogy azok egyes részlegeit a közeli/szomszédos településeken találhatjuk. A fennmaradt kimutatások azt bizonyítják, hogy a táblázatban megnevezett szervezetek december-től március elejéig voltak megtalálhatók a járásban. A február eleji kimutatás szerint az áttelepített lakosság községenkénti átlagos létszáma 246 fő volt, addig a katonaságé 307, de magas volt az ún. „hadra kelt sereg hátsó szervei” 181 fős átlagos létszáma is. A német hadsereg tagjai átlagosan 75 fővel, az áttelepített intézmények 91 fős átlagos létszámmal voltak jelen az egyes községekben.

A törzslakosság lakosság terhelése szempontjából az elhelyezettek feladatánál fontosabb volt azok létszáma. A már említett, hét lakásnál nagyobb befogadó képességű lakhatásokon kívül az elhelyezések a törzslakosság lakóingatlanjaiban történt.⁴³

Dátum	A községekben elhelyezett katonai alakulat, intézmény, szerv		A hadra kelt sereg hátsó szervei	Áttelepített főhatóságok, intézmények, szervek, üzemek	Áttelepített lakosság				Katonaság és hivatalok összesen	Idegen összesen
	magyar	német			férfi	nő	16 év alatti gyermek	Összesen		
	létszám	létszám								
1944. dec. 16.	5 334						4 953	5 334	10 287	
1945. jan. 5.	6 906	1 119	1 107	1 396	1 332	2 466	2 292	6 090	10 528	
1945. feb. 5.	7 997	957	1 614	830	1 617	3 328	2 687	7 632	11 398	
1945. már. 5.	6 873	858	2 114	757	1 674	3 382	2 000	7 056	10 602	

3. táblázat. A községekben elhelyezett hivatalok és katonai alakulatok létszáma

⁴³ MNL SL Főszolgabíró 167. d. 5320/1944. Az alispán 16.020/1944. sz. rendeletére készült összeírások.

A táblázatból jól látható, hogy a járás lakosságának legnagyobb terhelése 1945. februárjában volt. A kitelepített hivatalok és a katonaság összlétszáma ebben a hónapban – a menekültekhez hasonlóan – ugyancsak a legmagasabb értéket mutatja. 1945 első három hónapjának átlagos adatai mérsékeltbbek a februári csúcsot jelentő létszámoknál: az áttelepített lakosság községenkénti átlagos három havi létszáma 231 fő volt, addig a katonaságé 242, az ún. „hadra kelt sereg hátsó szervei” 54 fős átlagos létszáma jelentősen változott, a német hadsereg tagjai átlagosan 33 fővel, az áttelepített intézmények 33 fős átlagos létszámmal voltak jelen az egyes községekben. Az egyes községek létszámadatait a 4. táblázatban tüntettem fel.⁴⁴

s.sz.	Település	1941. évi népszámlálás adatai	Lakóházak száma 1941.	Menekültek száma 1945. január 1.	Menekültek aránya 1945. január 1. (%)	Idegenek összesen 1945. február 5.	Idegenek aránya 1945. február 5. (%)	1945. februári összeírás	Törzslakosság 1945. április 30.	A menekültek aránya 1945. április 30-án (%)
1	Bó	1 104	236	70	6	1 001	91	1 508	1 070	10
2	Chernelházadamonya	407	85	47	12	245	60	575	403	30
3	Mesterháza	314	65	40	13	180	57	409	327	9
4	Bük	2 447	525	756	31	1 477	60	3 303	2 396	33
5	Csepreg	4 010	768	636	16	6 206	155	5 010	4 461	13
6	Egyházaskölyök	958	193	44	5	321	34	1 125	898	21
7	Keresztény	394	95	41	10	204	52	508	396	22
8	Horvátzsidány	1 198	246	58	5	575	48	1 220	1 109	1
9	Németzsidány	244	59	10	4	20	8	239	223	1
10	Ólmod	248	61	17	7	379	153	324	240	0
11	Peresznye	773	150	62	8	198	26	861	677	6
12	Iván	1 852	346	293	16	470	25	2 077	1 754	8
13	Nagygeresd	669	143	73	11	144	22	787	707	10
14	Tompaládony	716	162	90	13	150	21	859	728	12
15	Répcseszeme	828	163	189	23	41	5	918	741	16

⁴⁴ A népszámlálási adatok: Thirring Lajos: Sopron vármegye községeinek újabb népfejlődése. Soproni Szemle 6. (1942) 4. sz. 294–295. Menekültek 1945. január 1: Főszolgabíró 166. d. 4098/1944. Idegenek 1945. február 5.: Alispán 700. d. 915/1945. Összeírás: Alispán 705. d. 1256/1945. 1945. április 30-i.: Alispán 688. d. 61/1945. eln. A községek közül a (kör)jegyzőséggel rendelkezőket emeltük ki vastagon. Az 1945. április 30-i törzslakosságot a jelenlévők, valamint a menekültek és az eltávozottak különbségként kaptuk.

16	Csér	190	44	15	8	14	7	206	184	29
17	Csáfordjánosfa	404	85	56	14	232	57	471	386	17
18	Sajtoskál	519	66	119	23	108	21	585	422	23
19	Iklanberény	130	28	23	18	24	18	142	112	6
20	Lócs	466	104	86	18	83	18	553	424	28
21	Nemesládony	461	108	101	22	128	28	582	500	1
22	Simaság	695	130	88	13	184	26	960	665	8
23	Szakony	1 047	241	289	28	579	55	1 315	856	12
24	Gyalóka	295	61	99	34	214	73	406	243	6
25	Újkér	939	163	102	11	228	24	949	924	2
26	Alszipor	301	64	59	20	228	76	351	296	2
27	Felszipor	657	61	84	13	248	38	727	652	1
28	Zsira	1 058	207	239	23	565	53	1 280	934	20
29	Répcévis	808	233	205	25	514	64	986	764	22
30	Und	690	188	173	25	219	32	839	637	20
	Összesen:	24 822	5 080	4 164	17	15 179	61	30 075	24 129	14

4. táblázat. A települések népességének alakulása

Érdekes eredménynek számít, hogy az 1941. évi népszámlálási létszám adatoktól alig tér el az 1945. április végi érték. Az adatokból kitűnik, hogy az egyes községek terhelése jelentős különbségeket mutatott. Csepregen és Ólmodon látjuk a legmagasabb, a törzsnépesség létszámának másfélszeresét is meghaladó értékeket. De magasnak ítélnéljük a bő 91%-ot és a lakosság felét meghaladó tíz község terhelését is. Az előzőekben láthattuk, hogy az idegenek közül a katonaság volt a legjelentősebb mértékben jelen. Az 1941. évi népszámlálás alkalmával a járásban a 5080 lakóház mindegyikébe átlagosan 4,89 fő élt. Februárban az idegenek ezt az értéket átlagosan közel 3,00-val növelték meg, különösen Csepreg a 8,08-as, Ólmod a 6,21-es és Bő 4,24 fős átlagos növekménye jelentős. A táblázat utolsó oszlopában menekülteknek a front átvonulását egy hónappal követő arányát tüntettük fel. A törzslakossághoz viszonyított arányuk nyolc községben még mindig meghaladta a 20%-ot. Különös, hogy a vármegye többi járásában a Csepregi 14%-hoz képest átlagosan 8,9%-os arányt találunk: a Csornaiban 7,9%; a Kapuváriban 6,4%; a Soproniban pedig 9,5%.

Áttelepítések

November 14-én a Szálasi-kormány megállapodott a német kormánnyal a magyarországi javak Németországba szállításáról. Együttal a németek lehetővé tették a magyar állampolgárok német területen való átmeneti elhelyezését. Annak egységes megszervezését a

Belügyminisztérium keretén belül kialakított X. osztály, német részről pedig a Sopronban székelő SS Volksdeutsche Mittelstelle intézte.⁴⁵ Szálasi előbb a lakosság teljes áttelepítését tervezte, de november elején ezt a döntést szabad elhatározásra bízta. Ekkor mintegy 200-300 ezer személy távozásával számolt.⁴⁶

December közepén Sopron város katonai parancsnoka utasítást adott, hogy a város hatóságai és intézményei felszerelését készítsék elő a Németországba történő elszállításra. Január elején megkezdték az önkéntes áttelepülők toborzását a Német Birodalom területére.⁴⁷

A Damonyán székelő Magyar Királyi 12/3. honvéd törzspótszázad parancsnoka előbb a menekült lófogatokból 10 országos, fogatolt jármű kiállítását kérte a főszolgabírótól az alakulat tiszti és tiszthelyettesi családjainak tovább szállítására. A kirendelést a Magyar Királyi 3. honvéd kerületi parancsnokság Közúti és Szállítás Vezetősége Chernelházadamonyáról már 23 országos jármű kiállításra rendelte el ugyanerre a célra. A főszolgabíró a „Totális Mozgósítás és Harcbaállítás Magyar Királyi Miniszterének” írt feljegyzésében a zavartalan mezőgazdasági munkálatokra és az egyéb közérdekű fuvarellátások biztosítására tekintettel, aggályosnak tartotta mind a Chernelházadamonyáról, mind a járás más községeiből fogatoknak Németországi szállításra való igénybevételét. Tekintettel arra, hogy a kiszállítást a Totális Minisztérium is sürgette, rendkívüli rendelkezést kért.⁴⁸

Január közepén a Fővezérség törzse a területek kiürítése kapcsán Győr-Moson, Sopron, Vas és Zala alispánjainak elrendelte, hogy a falvakban a Volksbund kiküldöttei felszólítsák a német lakosságot a falu 3 napon belüli elhagyására és a Németországba való átköltözésére, de a legszükségesebb üzemek dolgozóit, a kereskedőket és a mesterembereket addig ne engedjék áttelepülni, amíg a teljes kiürítés nincs elrendelve – tették hozzá.⁴⁹ A főispán Dr. Rátky Béla soproni polgármestert bízta meg a Németországba történő kitelepítéssel kapcsolatos teendők végzésével. A megbízáshoz csatolt névsorok Sopronbánfalváról, Nagycenkről, Kópházáról, Bács-Bodrog vármegye Bükön tartózkodó kitelepülőiről és Szeged város tisztviselőiről készültek. Később a névsor kiegészült a Bács-Bodrog vármegye, Zobot, Szabadka, Újvidék és Baja városok vitézi széke által a kitelepítésre jelentkezettek kimutatásával.⁵⁰

Február végén Endre László, a Hadművelési Terület Polgári Közigazgatásának vezetője, a vármegyei és a községi tisztviselők Németországba való áttelepítésére adott ki utasítást, de a közszolgálati alkalmazottak közül csak kis számban jelentkeztek, illetve

⁴⁵ Bukovszky 1970. 44. A BM X. osztályát a Nagycenken felállított hivatal élén 1945. január 8-tól Markóczy János altábornagy vezette. Ld. még: Papp 1970. 9.

⁴⁶ Teleki 1974. 191–192. Ld. még: Magyarország története 1231. A Magyarország története kötet 100 ezer katonát és közel fél millió kitelepültet közöl. Magyarország története 1213.

⁴⁷ Papp 1970. 11.

⁴⁸ MNL SL Főszolgabíró 168. d. 5816/1944.

⁴⁹ MNL SL Alispán 698. d. 736/1945.

⁵⁰ MNL SL Főispán 698. d. 686/45.

kérvényeket adtak be a felmentésükről.⁵¹ Március elején a 3. kerületi parancsnokság jelezte, előfordult, hogy a Németországba kitelepülőkkel olyan egyének is távoztak, akiknek ottléte megbízhatóságuk és erkölcsi felfogásuk miatt a magyarság megítélése szempontjából nem kívánatos. Ilyenek a foglalkozás nélküli cigányok, kalandra vágyó nők. Egyúttal a főispántól fokozottabb ellenőrzést, a tisztálkodás és a takarítás feltételeinek biztosítását kérte.⁵²

Április végén derült ki, hogy a magyar honvédségi alakulatok Szakonyból 110, Gyálkáról 18 fogatot – a hajtókkal együtt – Németországba irányítottak. Egyházásfaluból a németek 4 db lovat és 6 db ökröt vittek magukkal. A kitelepítéskor a magyar alakulatok 40 db lovat, 40 db ökröt, 14 db tehenet rekviráltak és 26 embert kényszerítettek Németországba. Keresztényből a németek 2 db lovat vittek el. A harcok közben 3 német és 3 orosz katona halt meg. Újkéren a visszatelepülők megtelepedését lopások kísérték.⁵³

1945. április 30-án felmérés készült a községekben jelenlévő népességről. Az adatokból kiderül, hogy a járás községeiben még ekkor is 3410 fő, a vármegyében pedig 11 824 fő menekült élt. A felmérés kitért arra is, hogy a háborús körülmények miatt a községek törzslakosságából kik, hova távoztak el. A Csepregi járásból belföldre 36 fő, a vármegyéből 189 fő, míg külföldre a járásból 549 fő, a vármegyéből pedig 2496 fő távozott. Ekkorra a menekülteknek a törzslakossághoz mért aránya 13,8%-ra csökkent, de pl. Bükön 31,9%-os, Chernelházadamonyán 30%-os volt és további öt községben is meghaladta a 20%-ot.⁵⁴

A háborút követően a külföldre távozott közel félmillió kitelepülő közül többen a hazatérést választották. Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány kötelességének érezte a róluk való gondoskodást.⁵⁵ 1945 májusában Erdei Ferenc belügyminiszter utasította a Népgondozó Hivatalt a menekültek és hazatérő deportáltak szociális gondozására, ezek összeírását, elhelyezését, gondozását, általában a közellátásba történő bevonásukat rendelte el.⁵⁶

Remélem, hogy – a hiányos levéltári források ellenére is – sikerült megmutatni a II. világháború e sajátos népmozgalmi viszonyait. A nyugati irányba előre törő front hozta magával a nyugati határszél vármegyéinek, járásainak azt a helyzetét, hogy bennük ideiglenesen otthonra találhattak a front elől menekülők, illetve a kitelepítettek, de itt kaptak elhelyezést az áthelyezett katonai alakulatok is. Az egyes községekben elhelyezett menekültek és telepítettek megoszlásából kiderült, hogy a feladatvállalás nem egyenletesen oszlott meg. A dolgozatban a polgári menekültek és kitelepítettek mellett be tudtam mutatni a Csepregi járásba telepített hivatalok és a katonaság egyes alakulatainak elhelyezését, ellátásának körülményeit, létszámát. A Csepregi járás jellegzetessége az ide telepített főhivatalok mellett abban is tetten érhető, hogy 1945 április végén még itt maradtak meg a legjelentősebb mértékben a menekültek.

⁵¹ MNL SL Alispán 694. d. 248/45.

⁵² MNL SL Alispán 709. d. 2277/1945.

⁵³ MNL SL Főispán 401. d. 7/1945.

⁵⁴ MNL SL Alispán 694. d. 61/1945. eln.

⁵⁵ Magyarország története 1984. 1213.

⁵⁶ MNL SL Alispán 703. d. 1077/1945.

Bevezető

Sopron történetéhez egy személyes történetet szeretnék csatolni. Göllner Dóra édesanyám, Petneki Jenőné szül. Petrich Katalin¹ unokatestvére. Németországban élő unokatestvérem találta meg közös nagynénénk, Dora Reimann sz. Göllner Dóra, (Budapest, 1918 – Wiesbaden, 2002) hosszú éveken át írt naplóját. Egy évvel ezelőtt elhozta az első néhány füzetet elolvasásra, gondolván, hogy engem is érdekelni fog. És valóban, olyan érdekesnek találtam, hogy egyből elkezdtem lejegyezni számítógépbe. De úgy érzem, másoknak is felkeltheti érdeklődését.

Göllner Dóra szüleivel lakott szép kertes családi házban a budai Naphegyen (1. kép). A családi ház mellett volt nyaralójuk is a Balatonnál, Alsóörsön. Göllner Dóra ez időben tisztviselőként egy bankban dolgozott – minden bizonnyal a MOKTÁR-ban.² Apja Hans Göllner (Brassó, 1885 – Fränkisch Crumbach, 1954) erdélyi szász, a MOKTÁR egyik cégvezetője volt.³ Anyja, Göllner Jánosné, szül. Jurány Berta (Budapest, 1892 – Wiesbaden, 1970) szintén német gyökerekkel rendelkezett. Dóra dédapja, a Lipcsében született Wilhelm Jurany nyomdász az ottani 1848-as forradalom leverése után jött az akkori Pest-Budára. Heckenast Gusztávnál talált munkát, majd a Franklin társulat egyik alapítója, később vezérigazgatója lett.⁴ Budán házat vett és feleségül vett egy eszéki származású németajkú nőt. Kilenc gyermekük közül csak négyen maradtak a fővárosban, a többiek visszamentek német nyelvterületre, főleg Bécsbe. Így Jurány Bertának több rokona is élt Ausztriában. Dóra nagyapja, id. Jurány Henrik, aki 1940-ben hunyt el, a Calderoni cégvezetője volt. Német ajkú feleségével három gyermekük született: nagymamám, Petrich Gyuláné szül. Jurány Katalin, aki 1932-ben hunyt el, ifj. Jurány Henrik, aki a naplóban Bulley néven szerepel és Jurány Berta, Dóra édesanyja. A családban generációkon át természetes volt, hogy mindenki tudjon németül. Már a 20. század elején is

¹ Petneki Jenőné sz. Petrich Katalin (Budapest, 1908 – Budapest, 1987) festőművész-rajztanár <https://sopronanno.hu/szemely/petrich-kato>

² MOKTÁR = Magyar Országos Központi Takarékpénztár.

³ Nagy Magyar Compass 68/1. (1944) 168.

⁴ Jurány Vilmos 1823–1893. Vasárnapi Újság, 1894, január 14, 41. évf. 2. sz. 25.

1. kép. Göllner Dóra budai házukban szüleivel az 1930-as években

aktív tagjai voltak a budai német ajkú kulturális egyesületeknek.⁵ Talán ezt is fontos tudni ahhoz, hogy megértsük, miért kezdhette naplóját németül írni.

Dóra már kamaszkorában is írt naplót, de ez nem került be az úti csomagjába (2. kép). Menekültnaplóját 26 évesen, 1944. november 4-én kezdte írni. Ez családjukban emlékezetesen szomorú nap: szüleim első gyermeke alig két hetesen ezen a napon halt meg. A szomorú hírt Dóra édesanyja úgy tudta meg, hogy telefonon beszéltek indulás előtt. Ekkor indultak ugyanis az utolsó vonatok Budapestről Nyugat felé, mielőtt bezárult volna az ostromgyűrű a főváros körül. A helyzetet jól leírja az a cím, amit a New York-i kiadású *Harc* c. lap az egyik írása élére tett 1944. október 14-én: „Reménytelen pánik Budapesten, Sztójay és Imrédy Sopronba menekültek”.⁶ A legtöbb intézményt november elejére már evakuálták, az elköltöztetett intézmények és cégek dolgozóinak is elő volt írva, hogy hova mehetnek. De Göllnerék nem a hivatalos evakuálással indultak el Sopronba, hanem Dóra akkori udvarlója, Gruber Péter meghívására. Lakcímük az Ógabona tér 22. volt. Ez a ház 1935 óta dr. Gruber Gyula és társai tulajdonában volt.⁷

⁵ V. ö. *Petneki Katalin – Petrich Kató: Gyermekvonat Angliába. Egy budai kislány levelei (1920–1921)*. Európa, 2019, 44.

⁶ *Harc*, 1944. október 14. 42. sz. 5.

⁷ *Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig*. Sopron, 1941. 120.

Dr. Gruber Gyula soproni ügyvéd (a naplóban Gyula bácsi) 1884-ben született Sopronban. Két nővére volt, közülük az egyik, Gruber Emília, aki szintén ugyanott lakott, gyakran szerepel a naplóban „Militanti” vagy csak egyszerűen „Tanti” néven. Az ügyvéd 1918-ban Prágában házasságot kötött Stein Mártával, akitől levéltári iratok szerint 1931-ben elvált. Két gyermekük volt: ifj. Gyula, aki 1921-ben született, és testvére, Gertrud. De akkor ki volt Gruber Péter? Itt egyelőre csak egy hipotézist tudok megfogalmazni. Amikor Dóra később újra találkozott Ausztriában udvarlójával, a naplóból kiderül, hogy a férfi operaénekesi pályáról álmódzott. És külhonban nagyon nehéz „Gyula” névvel boldogulni. Feltételezem, hogy a Péter nevet művésznév gyanánt használta. Mert minden más adat és utalás azt mutatja, hogy ő minden bizonnyal dr. Gruber Gyula szűkebb családjának tagja.

Dóra naplóját kis zsebnóteszekbe írta, eleinte ceruzával, majd ha sikerült tintához jutnia, tollal. Írása nem mindenhol olvasható, a ceruza elhalványodott, a tinta elmosódott. Azt is látni, hogy mikor sírt írás közben. Ez is hitelesíti, hogy élményeit és érzelmeit azon melegében jegyezte le. Megtudhatjuk azt is, hogy információit az aktuális helyzetről hogyan szerezte be. Legfontosabb hírforrásai a rádió és a máshonnan érkező emberek

2. kép. Göllner Dóra strandon, 1942-ben.

beszámolói voltak. Sokszor nehéz volt eldöntenie, hogy melyik hírforrásnak higgyen. A naplóban megemlített legtöbb névről sajnos nem tudok semmit.

Mivel az első két füzetet – amiben soproni emlékeit jegyzi fel – német nyelven írta, így nem az eredetét adom itt közre, hanem annak fordítását.

A napló

1944. nov. 4. szombat

Napok óta dörögnek az ágyúk és Kispestet lövik az oroszok. Gruber Péter meghívására gyorsvonattal Sopronba utazunk. Csodás idő. Otthon már minden indulásra kész. 3 háztiszákkal, 2 kézicsomaggal és 1 kofferrel délelőtt 11-kor a Keleti pu.-ra. Péter is ott volt és segített helyet találni. ½ 3-kor indulás dugig tömött kocsiban. Éjjel ½ 1-kor Komáromnál volt egy kis összeütközés egy tehervonattal. Semmi lehetőség mozgásra. Amikor már nem bírtam tovább, kimásztam az ablakon. A peronon vártam 5-ig a csatlakozásra. 19 órás utazás után, hullafáradtan, étlen-szomjan érkezünk meg. A restiben kissé helyrehoztuk magunkat és már előre örültünk az ételnek. Légiriadó miatt ½ 2-ig a nyilvános óvóhelyen. Szüleim a restibe, én Emilie Gruberhez, az Ógabona tér 22-be szállást csinálni (3. kép). A restiben a kaja finom és bőséges volt. Barátságosan fogadtak minket. Egy kis szoba 2 ágygal és fürdőszoba. Berendezkedtünk, aztán sétáltunk. Az első éjjel jó volt.

Nov. 5. vasárnap

Hallottuk, hogy Pesten a Margit-hidat tegnap délben ½ 2-kor a kommunisták felrobantották, 580 halott.⁸ Rémes. Nem sikerült elintézni se a tartózkodási engedélyt, se az élelmiszerjegyeket. Most a tantiktól kapunk enni. Délután mászkáltunk a városban. A Deutsches Haus-ban⁹ Schnitzerrel találkoztunk.

Nov. 6. hétfő

Kora reggel bevásárlás. Mindent kapni bőségesen. A szobát, ahol most vagyunk, a német kolónia lefoglalta. Stoschitzky igazgató¹⁰ viszont számunkra felszabadította. Délután moziban, a Royal kávéházban tejeskávé.

Nov. 7. kedd

Városházán tartózkodási engedélyért. Kilátástalan. Két úr jött a lakást ellenőrizni. Bejelentkeztünk a lakásba jogos lakókként. De további két szobát lefoglaltak. Délután a Löwenhotelben Frigga Lutzenbachernál. Három gyerekével lakik ott. A férje a fronton.

---

⁸ A híd felrobbanásáról lásd: <https://mult-kor.hu/miert-robbant-fel-1944-ben-a-margit-hid-20141104> (letöltés: 2024-01-13)

⁹ A Magyarországi Németek Szövetsége (Volksbund) 1940-től alapított kulturális célokra ún. „Német házat”.

¹⁰ Stoschitzky Rudolf „a magyarországi Hitler párt soproni helyettes főcsoportvezetője” volt. Magyar Nemzet, 1945. 05. 20. 1. évf. 16. sz.

3. kép. az Ógabona tér 22. épület 2024-ben (Fotó: Petneki Katalin)

Nov. 8. szerda

A városházán. Reménytelen. El akarnak minket szállíttatni. Pestieket nem küldtek ide, mondják. De hogy hova menjenek, azt nem tudják. Délután moziban.

Nov. 9. csütörtök

Papi a városházán megkapta a tartózkodási engedélyt és menekültigazolványt. Na! Végre! Délután a „birodalmi németek” (Reichsdeutsche) ünnepe.

Nov. 10. péntek

Kora reggel bevásárlás, takarítás. Papi megkapta az élelmiszerjegyeket. Végre! Egy gondal kevesebb! Pestről semmi hír. Délután moziban.

Nov. 11. szombat

Délelőtt a városban Aztán a Royal kávéházban leveleket írtam ismerősöknek. Péternek is. Délután színházban.

Nov. 12. vasárnap

A család Militantival Balfra és Fertőrákosra. Tejet, tejfölt, túrót és egy libát hoztunk. Du. 7-re értünk vissza. Útközben menekültek karavánjával találkoztunk.

Nov. 13. hétfő

Semmi különös. Otthonról semmi hír.

Nov. 14. kedd

Délelőtt Gruber Paulával vásárolni, délután Macheréknál.

Nov. 15. szerda

A koszt bőséges és finom, csaknem minden kapható, csupán zsír és cukor nincs. Ennek ellenére megoldjuk! Töröm a fejem, hogy hogyan juthatnék el Pestre, hogy még néhány holmit elhozzak. Csak katonai autóval lenne ez lehetséges, de mami hallani se akar róla! – Délután moziban. (Igazán jól elvagyunk!)

Nov. 16. csütörtök

Délelőtt kézikocsival a fatelepen. 50 kg fát kaptunk. Szép napsütésben 12-ig vártunk rá. Aztán a kis Mausiról felvételt csináltunk. Délután a színházban Páger¹¹ láttam Péter levlapját, amit az apjának írt. 13-án elhagyta Pestet, tehát nem kapta meg az én leveletem.

Nov. 17. péntek

Délelőtt Militantinak ezt-azt intéztem, fodrásznál voltam. Délben 2 órás riadó. Délután moziban. Este nagyon kétségbe voltam esve. – Bulley írt végre. Két nap alatt ért ide. Volt a házunkban, mindent átnézett és elhozta a 3 értékkel teli koffert. Postán fogják elküldeni. Kérte, hogy szerezzünk nekik is szállást. Meg kell próbálnunk!

Sopronban a következő emberekkel találkoztam: Szegedi, Dr. Hoffmann. Papi találkozott Dr. Basch¹² és Király F-el. Pestről színészeket láttunk: Páger, Kiss F.,¹³ Fedák,¹⁴ Vaszary¹⁵ és Muráti¹⁶ volt itt.

Nov. 18. szombat

Délelőtt sikerült Sárffy kisasszonynál egy szobát két ágygal Bulleyék részére szerezni. Ezt el akartam mondani neki telefonon és bejelentettem a telefonhívást ½ 10-kor. Egész nap a kapcsolásra várakoztam. Sőt, egész éjszaka. Csak este 7 körül mentem ki kicsit Mausival a Várkerületre sétálni. Vacsora után két takaróval, egy könyvvel és cigivel felszerelve bementem az irodába és reggel ½ 6-ig olvastam. Ekkor felhívtam a központot, ahol azt mondták, hogy a beszélgetést előjegyzés ellenére 24 órakor törölték. Szóval hiába vártam.

---

¹¹ Páger Antal (Makó, 1899 – Budapest, 1986) színész, Kossuth-díjas, kiváló művész.

¹² Dr. Basch Ferenc a magyarországi Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége) vezetője volt. A Volksbund irányítása alá tartoztak a „Deutsches Haus” nevű intézmények. Valószínűleg a Göllner család is belépett a szervezetbe.

¹³ Kiss Ferenc (Székesfehérvár, 1892 – Budapest, 1978) színész, érdemes művész.

¹⁴ Fedák Sári (Beregszász, 1879 – Budapest, 1955) színésznő.

¹⁵ Vaszary Piroska (Budapest, 1901 – Palma de Mallorca, 1965) színésznő.

¹⁶ Muráti Lili (Nagyvárad, 1911 – Madrid, 2003) színésznő.

Nov. 19. vasárnap

Két órát aludtam. Aztán Militantival át akartunk menni Fertőrákosra, de mivel Linka néni beteg, így ő sem tudott jönni. Egész nap otthon. Délután 3 óra hosszat riadó volt.

Nov. 20. hétfő

Bulleytől megjött egy csomag ruhákkal, stb.-vel. Petrich Feritől¹⁷ levelet kaptunk. Azt írja, hogy megnősülne, ha megkaphatná a lakásunkat. Megadtuk neki az engedélyt. Péter levelet küldött Militantinak Szabadbattyánból. Délután Soulavý Elsie és Duci nálunk, majd együtt az Elite (Nagy) kávéházban.

[1944. november 20-án hétfőn kelt Dóra anyjának levele Petrich Ferencnek címezve, amiben felhatalmazza a nőszülni készülő unokaöccsét, hogy költözzenek be a Budapest, I. Dezső u. 5. sz. alatti házukba. Leírja, hogy mit hol találnak a házban, mit és hogyan használhatnak. A borítékon pedig szerepel a soproni címük: Ógabona tér 22.]

Nov. 21. kedd

Dél előtt a városban szaladgáltam Militanti érdekében. Nagy kávéházban levelet írtam Péternek. Ott Elsie-vel és Ducival találkoztam. Duci autóval Pestre megy és fel fogja keresni Bulleyt. A városházán a fa miatt Soóssal találkoztam. Aztán Péter barátjával találkoztam, aki Péccsett volt és Pesten nálunk is. Délután moziban és cukrászdában.

Nov. 22. szerda

Dél előtt Militanti részére bevásároltam. Délután a pincében a szenet és fát rámoltam. A banktól táviratot kaptam: biztosítsak két szobát. Papi semmi jót sem talált. Este a színházban Noszty fiú. A második felvonás alatt riadó. Messze tüzet láttam és robbanásokat hallottam. Pincében. Utána Gyula bácsinál traccsoltunk.

Nov. 23. csütörtök

Bolyónétől levél jött. Pesten pillanatnyilag nincs semmi. A cégeknél nagy elbocsátások. Kautsch család Győrben. Csöre Pesten. Irén Agárdon. Péter lapot küldött Alsóörsről. A lemezeimet Somogyiéknál biztonságba helyezte. Milyen lemezeket? Ezt nem értem! Dél előtt a városházán a fa miatt. Sikertelen. Aztán a Nagy kávéházban levelet írtam Macának és Péternek. Fritz bácsi Sopronkeresztúrból [Deutschkreuz] írt. Van náluk egy szabad szoba a részünkre, ha át kellene kelniünk a határon. Bulleyékről semmi hír. S. Elsie-vel találkoztam. S. Duci Pestre megy autóval.

Nov. 24. péntek

Semmi újság. A bank se jelentkezik. Hogy mit akarnak, azt én se tudom. Dél előtt a városban. Esik. Délután olvastam stb. Este moziban.

¹⁷ Petrich Ferenc (Budapest, 1905 – Budapest, 1982), Dóra unokatestvére

[1944. nov. 24-én Dóra anyja újból írt Petrich Ferencnek, mert nem jött tőle válasz arra, hogy elfogadja-e a felajánlást, hogy lakjon a házukban feleségével, amíg haza nem térnek. Egyben arra kéri, hogy csomagban adja fel azokat a holmikat, amiket kér, pl. harisnyákat, cipőt, cénát és stoppoló pamutot. Ehhez a levélhez Dóra is írt csaknem egy oldalt, szintén kívánságokkal, hogy mit küldjön utánuk. „Itt nem kapni ennivalón kívül semmit. Amit tehát nem hoztunk, az nincs.“ Majd a végén hozzáteszi: „Azt már nem is merem kérni, hogy valami dohányfélélet küldjete, mert tudom, hogy ez Pesten is nehéz dolog. De ha valami összekötöttesed lenne trafikban, az bizony remek volna.”]

Nov. 25. szombat

Délelőtt rendet raktam, mostam, varrtam. Délután uzsonnára dr. Grubernál. Jelen voltak még Koppék, egy vámos a feleségével és D. Hans neje.

Nov. 26. vasárnap

A negyedik vasárnap Sopronban! Még mindig semmi döntés Budapestről. A város körül harcok folytatódnak. A szovjetek a Csepel-szigeten Tökölön, Délen a Dunán túl Apatinban, Keleten Hatvanban és Tokajtól Északra, Miskolcon vannak. Sikerülhet a bekerítés? Azt mondják, hogy karácsonyig visszavetik őket a Kárpátokig. Remélem! – Délelőtt itt volt Péter barátja, Mayer Jenő látogatóban. Utána a korzón. Délután mostam, aztán a riadó után a Nagy kávéházban. Esik.

Nov. 27. hétfő

Délelőtt házimunka. Délután Mausival séta. Aztán Mayerrel színházban.

Nov. 28. kedd

Szép idő. Szüleimmal a Lőverekben. Hideg szél. Mayer látogatóban. Vele a Nagy kávéházba. Délután moziban.

Nov. 29. szerda

Délelőtt semmi. Délután meglátogattam Soulavyékat és Novákiékat a Hunyadi utcában.

Nov. 30. csütörtök

Délelőtt a városban szaladgáltam. Délután jót beszélgettünk a Nagy kávéházban Soulavyékkal, Nováki Gyulával és Bárdi ezredessel és feleségével.

Dec. 1. péntek

Reggel 6–10 között egy üzlet előtt sorba álltam vajért. Nem kaptam. Bulley sürgeti a bejelentkezést. Az újságból megtudtam, hogy megtiltották Sopronban az újabb letelepedéseket. Feritől továbbra sincs hír.

Dec. 2. szombat

Mama erős reumában szenved. Dél előtt 4 óras riadó. Soulavý Duci nálunk. Délután varrtam. 6 órakor Steeg látogatóban nálunk. Aztán együtt elmentünk borért. Nem kaptunk.

Dec. 3. vasárnap

½ 9-kor Militantival a Löveren át Harkára, hogy ott leadjunk 5 flaskát tejért. A vámőrségen érdeklődtünk a határátlépésről. Állítólag a határőrségen kapja meg az ember az engedélyt. A határátkelőnél pihentünk, amíg papi visszaért Harkáról. Végre megkaptuk az engedélyt. Riadó alatt mentünk át a határon. Láttuk tankcsapdák építését. Pesti zsidók és zsidónők, francia, olasz, orosz és román foglyok dolgoznak. Sopronkeresztúron megismerkedtem Fritz bácsival és Mitzi nénivel. Nagyon kedves emberek. Nagy étkezés borral és likőrrel. Sok ajándékot kaptunk. ½ 1-kor érkezünk és ¼ 4-kor mentünk tovább. Elkísérték a határállomásig. Kellemes időben érkezünk vissza Sopronba.

Dec. 4. hétfő

Izgalmas hírek. Az oroszok elfoglalták Pécsét és Kaposváron át egészen a Balatonig nyomultak előre. Itt nagy csomagolási hangulat. Király Dr. Grubernél volt látogatóban. Szörnyű dolgokat mesélt. Mindenki izgatott. Tasch megérkezett. Kácsitól¹⁸ levél jött. Megszületett a kis Zsuzsika az OTBA¹⁹ kórházban nov. 20-án. Jól vannak. Mindenki Pesten marad. Örület! Péter 3 lapot írt. Bácskából és Albertfalva mellől. Jól van, és a viszontlátás forró napjairól beszél karácsonykor Sopronban. Optimista – egyszer az életben.

Dél előtt a városban mászkáltam, töltőtollat vettem, a Nagy kávéházban levelet írtam Kácsinak. Délután a Nagy kávéházban ...val [olvashatatlan név] a Mercur bankból beszéltem. Ő elvinne engem most csütörtökön vagy pénteken személyautóval Pestre, ha a politikai helyzet megfelelő lesz. De most kritikus a helyzet. A bolsevikok azért tudták elfoglalni Pécsét, mert a magyar hadsereg letette a fegyvert. Így jutottak el Kaposváron át egészen a Balatonig. Ha ez így megy tovább, 3–4 napon belül itt vannak Sopronban. De én mindenképpen vissza szeretnék menni. Aztán jöttek a Steeg nővérek és Maus elment. Ők sem hoztak semmi különösebb hírt, csak azt, hogy a helyzet hamarosan a javunkra fog fordulni. Ekkor láttam dr. Wüstert, a Duna Concordia²⁰ igazgatóját a családjával együtt. Tehát már ők is ideérkeztek! Otthon találkoztam Soulavýékkel és Novákiékkal rossz hírekkel.

Dec. 5. kedd

Szép napos idő. Egyáltalán nem Mikulás-nap-szerű. Dél előtt a városban. Délután a Nagy kávéházban Soulavýékkel és Novákiékkal, akik azt a hírt hozták, hogy ma állítólag sok német katonai egység vonul a Balaton felé.

¹⁸ Kácsi = dr. Petrich Károly (Budapest, 1916 – Fürth, 2013) vegyész, a katonaságnál alhadnagy, Dóra unokatestvére. Vele különösen jóban volt, hiszen csaknem egyidősek, és együtt nőttek fel.

¹⁹ OTBA = Országos Tisztviselői Betegsegélyező Alap kórháza.

²⁰ Duna-Concordia Általános Biztosító Rt.

Dec. 6. szerda

10-kor riadó, mint szokásosan. Végeztük a munkánkat. ½ 12-kor repülőgépek motorzaját hallottuk. Az ablakhoz mentünk és számoltuk a tiszta égbolton magasan csillogó gépeket. Ebben a pillanatban mindenhol bombák robbanását hallottuk. Fejlesztve szaladtunk le a földszintre, onnan azonban nem jutottunk tovább, mert a pincébe az udvaron kellett volna menni, és a bombák mindenfelé robbantak. Gyorsan Paula konyhájába szaladtunk, ami a lépcső alatt van. Az ordító gyereket a karomban tartottam. Aztán volt egy rövid szünet és leszaladtunk a pincébe. Már mindenki ott volt, csak Linka néni nem, mert ágyban fekszik. Fél órán belül négy hullámban húztak el [a repülőket]. Négyszer hallottuk a bombák süvítését és zúgását. Négyszer az óriási robbanást, a földrengést, ablacserepek csörgését, és négyszer csuktam be a szemem. „Istenem! Most mi kerülünk sorra! Istenem, engedd, hogy elrepüljenek felettünk, vezesd őket békében haza! Istenem, el kell menniük! Kell! Ez nem tarthat így örökké! Egyszer vége kell ennek lennie!” És 12 órakeré volt... Közben Linka néni is lejött a legnagyobb bombázások közepette. Aztán a nyitott és kitört ablakon keresztül láttunk két valahonnan elszabadult lovat elgaloppozni és a városban bolyongani. Porfüst volt mindenütt a levegőben és fekete, égett papírokat hordott a szél. Időről időre időzített bombák robbanását lehetett hallani. Amúgy minden csendes maradt. Se motorzúgás, se ellentámadás zaja nem hallatszott. Olyan holt fáradt lettem, hogy alig álltam meg a lábamon. Hogy az idegeim teljesen kivannak, azt tudtam, és nem elég, hogy gyávaságom miatt szégyelltem, nagyon szégyelltem magam, de valami megnevezhetetlen düh is elkapott. Mit ér az ember élete? Miért élhetnek mások nyugodtan és miért kell nekem ezektől a légi kalózoztól rettegnem? Aztán jött egy férfi és felszólította a férfiakat, hogy lapáttal felszerelve menjenek és gyülekezzenek a Pannónia elé. Gyorsan elszívtam egy cigit, felhúztam a tréningruhámat és kimentem papával az utcára. Ekkor már jöttek is a férfiak a házakból baltával és lapáttal a kézben. A Széchenyi téren csomó kitört ablakot láttunk. A Casino épületében, ahol most katonai kórház van, nagy teherautók álltak szalmazsákokkal rakva. Azt gondoltam, hogy most költöznek ki. Aztán láttam, hogy vesznek le zsákokat, amik tiszta vér voltak. Szóval a sebesülteket hozták ide! Aztán szaladtunk tovább: a Várkerületen nagy tüzet láttunk. A Molnár Hotel lángokban állt. Ott már nem lehetett mit csinálni! Valószínűleg egy gyújtóbombát kapott, ami egy óra alatt ekkora nagy tüzet okozott. Na és innentől kezdve minden ház megsérült. A másik oldalon mentünk, ahol még a házak frontja állt, de az udvarok elpusztultak. Nekiláttunk a romokat a járdákról eltakarítani. Akkor láttunk katonákat kijönni a házakból, akik ruhákkal és fehéreneműkkel voltak felpakolva. Autóbuszokat pakoltak vele tele. Ekkor láttunk ideiglenesen bekötözött fejeket, kezeket, eltorzult arcokat és zavart tekinteteket, de részvétleneket is és szenzációt keresőket is. Megállás nélkül dolgoztunk, mert a munka jót tett. Az egész felgyülemlett idegességet így sikerült a fizikai munkával levezetni. Papi egy óra után befejezte a munkát, mert csak egy öltözet ruhája van, és ha az odalesz, akkor nincs másik. A városkapun mentünk át. A Szt. György utcában az evangélikus konventnél a házaknak se teteje, se emelete. És ez volt hozzánk a legközelebb.

Délután meg akartuk nézni a vasutat, mert azt mondják, ott vannak a legnagyobb károk. Útközben Mayer Jenővel találkoztunk, nála sincs ablak, és a falak is megsérültek. Már sötét volt és alig láttunk egy lépésre. A Deák téren mindenütt katonák voltak. Mindent lezártak. Vagy omlásveszély miatt, vagy időzített bombák miatt. Az utca tele volt emberekkel, akik kis kézikocsit húztak megmaradt személyes holmijukkal. Mindenki próbált költözni. Szomorú, nyomasztó látvány. Megfordultunk és hazamentünk.

Dec. 7. csütörtök

Hullafáradtan aludtam. Meg se mozdultam. ½ 5-kor előriadóra, illetve kisriadóra ébredtem. Felöltöztem és így akartam visszafeküdni. Idegességemben azonban állandó motorzúgást hallottam, úgyhogy végül nyitott ablaknál álltam őrt. Egy óra múlva lefűjták a riadót. Azonnal elaludtam. A délelőtt a pincerámolással és stb.-vel telt. Késő délután jött Steeg Lujzi hozzánk és mesélte, hogy levelet kapott a MOKTÁR-tól, amiben közlik vele, hogy az állásából felmentették és vizsgálatot indítottak ellene az – esküje ellenére! – munkából való hiányzása miatt! Nahát! Ő tehát már megkapta. Mi még nem.

Dec. 8. péntek

Egész nap a szobában. Délelőtt kaptam egy kis csomag cigarettát egykori kollégámtól, Szigetitől. Délután a Steeg nővéreknél a Faraktár utcában, aztán töksötétben haza.

Dec. 9. szombat

A kritikus időben, 11–1 óra között kimerészkedtem az utcára, mivel esett, vagy inkább havazott. Vettem újságot, húst, a postára mentem és a kávéházba, hogy ott megigyam szokásos feketémet. Ekkor jött a kisriadó, s mire hazaértem, a rendes riadó. A pincében már szinte túl sokan voltunk, mert időközben a Tasch család négy gyerekkel szintén beköltözött Gruberékhoz és a három fiú rossz, mint az ördög. De az idegességen kívül nem történt semmi, így két óra múlva ebédelhettünk. A pincében megismerkedtem Cavallar Adával, aki a postám átoltasása közben nagyon zavart. Aztán végre nyugtom lett és elolvastam Gyuszi²¹ két levelét, egy lapját, majd mind karácsonyról, majd egy levelet Bolyóné Macától, egyet Kautschnétól, és végre egyet Pozsonyi Manyitól. Délután leveleket írtunk.

Dec. 10. vasárnap

Borult idő, szerencsére, és 4–5 cm nedves hó, így nincs riadó. Egész nap semmi, de semmi se történt. Se kézimunka, se olvasás. Nagyon rossz érzés lenne a városba menni, ezért inkább otthon heverek és a levegőbe bámulok, hogy Isten ments, hogy bármire is gondoljak, különben megőrülök! Most igazán meg tudom érteni az internáltak vagy foglyok lelkivilágát, amikor nem csinálhatnak semmit! Estefelé átjöttek Soulavycék és egy csésze tea mellett ½ 9-ig maradtak. Jó volt valakit beszélni, mesélni hallgatni.

---

²¹ Dóra anyja egy levélben szintén említi Gruber Gyuszit. Valószínű, hogy Gruber Péter = Gruber Gyuszi, azaz ifj. Gruber Gyula.

Dec. 11. hétfő

Reggel, amikor felébredek, az az első, hogy megnézem az időjárást. Ma tehát hideg, de átkozottul tiszta, napos idő. Első gondolatom: el innen! Istenem, nincs munkánk, miért nem megyünk ki a hegyekbe, ahol az esetleges riadóval kapcsolatos izgalmakat elkerülhetnénk? De a szüleim ellenzik, hát maradunk. Aztán jött két katona a lakáshivataltól, aztán két csomag Feritől és egy levél Bulleytől. Úgy döntöttek, hogy Pesten maradnak. Manyit a svábhegyi svéd internátusban helyezték el, Gyuri²² a gyárral együtt a birodalomba²³ megy. Feri esküvője a Szilágyi Dezső téren dec. 8-án volt két légiriadó között.

Kácsit Nógrádverőcéről valahova a Dunán túlra vezényelték. Aztán levelet kaptam Szigeti Ferentől Kemestaródfáról²⁴ és Juhostól Pestről. Juhos írja, hogy kollégáját, Friedrichet, annak feleségét és T [olvashatatlan név] kolléganőt bombatalálat ért és meghaltak. Szegényeknek néhány hónapja volt az esküvőjük. Aztán még írta, hogy az Andrassy úti fiók²⁵ egyesült a VI. kerületivel. Szigeti azt írta, hogy feleségével és gyerekével még békésen otthon kuksol, de hamarosan a frontra kell mennie. Neki is mindenütt ott kell lenni! A Petrich Feri által küldött csomagban volt papa síoltözete, bőrnadrágja, tőlem fehérnemű, piros kiskabát, szoknya, pulcsi, gyapjú (fonal), stb. Alig rakodtunk el, jött a kisriadó, és alig raktuk a holminkat a pincébe, jött a riadó. Három és fél óra hosszat tartott. A robbanások fényét csak ritkán, de a három hullámban elhúzó bombázók zaját szinte állandóan hallottuk. Amikor jött a légiriadó feloldása, még mindig hallottunk motorzajt és lövéseket. Megint mindent berámoltunk a dobozokba. Alig voltunk kész, újra riadó. Újra mindent le. És már jöttek is a gépek, de hamar elmentek és egy óra múlva vége volt a riadónak. Mára ez untig elég lett volna. Jó lenne, ha az éjszaka közepén nem jönnének újra. Délután ez mégis elviselhetőbb. Délután az ég lassan beborult és nagy szél támadt. Hátha fogunk tudni aludni!

A fronthelyzet nagyon csúnyán néz ki! Állítólag az oroszokat a Balatonnál visszavetették, a Velencei-tónál is, de Vácot elfoglalták és Balassagyarmat körül nagy harcok folynak. Istenem, mikor fordul meg a sorsunk? Budapest körül a gyűrű már csak Nyugat felé nyitott. Sikerül-e az oroszoknak ezt bezárni? És Kácsi a fronton. Istenem, mikor fogjuk egymást viszontlátni? Kicsi gyermeke Ilikével²⁶ a legnagyobb veszélyben van, hogy lehet így a fronton lenni? A rádió ma említett valamit a város önkéntes kiürítéséről. Talán most jönnek? Igen, igen, valakinek mindenképp el kéne jönni hozzánk! De nem akarnak, mert még mindig remélnék!

Dec. 12. kedd

Kevesbé szép idő, mégis volt délelőtti riadó. Időközben dél lett. Délelőtt Steeghez akartam menni, de senki se volt otthon. Délután kötöttem. Otthonról semmi hír.

²² Bulley, azaz Jurány Henrik gyermekei: Manyi = Jurány Margit a lánya, Gyuri (=György) a fia.

²³ Németországba.

²⁴ Község Vas megyében, az osztrák határ közelében

²⁵ Valószínűleg a MOKTÁR bankról van szó, ahol Dóra is dolgozott.

²⁶ Petrich Károly felesége, Sebestyén Ilona.

Dec. 13. szerda

Reggel nagy felfordulás. Naponta jönnek a polgárőrségről és embereket keresnek a romok eltakarításához. Tegnap a 15–50 éves férfiakat, ma 60 évesig a munkaképes férfiakat. Papit azonnal elvitték. A diákokra felügyelt, akik bútorokat ástak ki a romok alól. Zuhogó esőben szaladgáltam a városban. Már egy hete nem tehettem meg. De ma, ebben az ocsmány időben nem jöhetett riadó. Elintéztem dolgokat Militanti részére és saját magamnak is. A városban azt mesélték, hogy ma 3-kor riadó lesz, mert a fel nem robbant bombákat akarják felrobbantani. És így is történt. 3– $\frac{1}{2}$ 4 között. Egész délután kötöttem és olvastam.

Dec. 14. csütörtök

Lassan feladom a reményt, hogy azzal a pasival Pestre mehessek. Nem megyek sehova, de nem is találok sehol, és ő sem jelentkezik. Papi ma $\frac{1}{2}$ 8-kor már elment romeltakarítani, én pedig bevásárolni. Aztán jött egy csomag Lacitól cigivel. Délután Steeg Lujzihoz mentem és a fatelepre. A Steeg-lányok nem voltak otthon.

Dec. 15. péntek

Délelőtt rossz idő volt és én annyi mindent akartam elintézni, de nem igazán sikerült. Levlapot kaptam Pétry Máriától, MOKTÁR-beli kolléganőmtől. Délután kötöttem.

Dec. 16. szombat

Délelőtt az erősen borús idő ellenére 3 órás légiriadó sok repülővel és kevés elhárítással. A riadó után Soulavy Duci nálunk, majd ebéd után Steeghez mentem. Lisbeth még mindig Pesten van. Azt írja, hogy az utolsó pillanatig marad. A városban mindenki izgul, mert az ágyúk zaját már két oldalról hallani. El nem tudom képzelni, hogy hogy élnek – pláne dolgoznak – ott az emberek. Mindenki megőrült? Nem hiszem, hogy jó vége lesz ennek! Itt Sopronban nap mint nap csak jó híreket hallani, pl. hogy sikerült az egész Duna-Tisza közét megtisztítani a bolsevikoktól, akik most Szegedet hagyták el. Aztán, hogy a pécsiek hamarosan visszamehetnek, mert a németek visszafoglalták a várost. De a rádió erről egy szót sem szólt. De Soulavy meséli, hogy megint mennek katonatranszportok dél felé. Akkor megint kezdődnek a bombázások!

Dec. 17. vasárnap

Délelőtt riadó $\frac{1}{2}$ 11-től 3-ig. Négy és fél órát! Nem semmi! Ezt nevezik vasárnapi csendnek! Egy második bombázást csak hallottuk. Valószínűleg Bécsújhely, Bécs vagy Kismarton volt. Délután kötöttem és olvastam.

Dec. 18. hétfő

Délelőtt bevásároltam. Ma már 10-től $\frac{1}{2}$ 3-ig volt riadó. A felhők fölött nagy csapatokban húztak el fölöttünk. De látni nem lehetett őket. $\frac{1}{4}$ 12-kor néhány bombát hallottunk, de csak a föld remegését éreztük, mást nem. Azt mondják, a Lővert támadták. De ez csak egy percig tartott, aztán minden csendes. Délután kenyérért álltam sorba, majd borért mentem.

Dec. 19. kedd

Délelőtt ½ 11-től ¼ 4-ig riadó. Csaknem öt óra hosszát. Mivel Gruberék és a Tasch család egy másik óvóhelyen voltak, gyorsan elszállt az idő. Egyszer hallottuk a bombázókat mélyen felettünk elhúzni, majd kicsit távolabb bombák robbanását. Azt mondják, Steinambrückl²⁷ és Brennbeg volt. Meg azt is mondják, hogy a GySEV [=Raaberbahn] is kapott belőle. De én nem láttam. Utána ebéd, aztán mind a hárman elmentünk borért a katolikus konvent pincéjébe, de már elmúlt 4 óra, és minden be volt zárva. Aztán anyuval Franknéhoz és Steeghez. Nagyon kedvesek voltak. – A rádióban a hírek előbb örömteliek, majd szomorúak voltak. A Balaton környékén a harcok alábbhagytak. Szécsény környékén az oroszokat visszaszorították, de Miskolc és Balassagyarmat környékén teret nyertek. „Budapest hídfőállás” -ban [Brückenkopf Budapest] minden csendes maradt. Később bemondták, hogy az oroszok gránátokat robbantanak és templomokat, kórházakat és házakat rombolnak. Szegények! Nem elég, hogy felülről is bombázzák őket!

Dec. 20. szerda

Pompás napsütés némi hóval. Bevásárolni mentem. Először Mayerrel találkoztam, aki elkísért, aztán egykori kollégámmal, dr. Darvassal Pestről. Aztán Meyerrel elmentem a Kurucdombra és egy kis karácsonyfát vettem. Alig értem haza, jött a riadó és 3 órát tartott. Délután kötöttem.

Dec. 21. csütörtök

Délelőtt ½ 2-ig megint légiriadó, aztán ebéd és fel a Lőverekbe. Szörnyen néz ki! A kertekben, földeken és utakon óriási bombatölcsérek. A Lővér Szálló, pont az a rész, ahol Frigga lakott, teljesen szétbombázva. A Ciklámen Hotellel szembeni erdő is számtalan találatot kapott. Ott szakítottunk néhány fenyőágot a kidőlt fákról és hazamentünk.

Dec. 22. péntek

Délelőtt házimunka. Pétertől 3 hosszú levél érkezett. 6–15 között megint Örsön voltak és Somogyiék²⁸ pompásan ellátták őket. Aztán Balatonfüredre mentek, mert az orosz Tihanyban tervez valamit.

Délben vittem ebédet Militantnak az üzletbe. Előriadó. Aztán ebéd és papával Harkára mentünk a hátizsákért, amit annak idején otthagytunk. A nap süttött és közben lassan hullott a hó az útmenti házmélységű bombatölcsérekbe. Kaptunk 4 liter tejet és épp hazaértünk a riadó előtt. De nem volt semmi különös.

Dec. 23. szombat

A városban szaladgáltam, de mindenütt sorba kellett állni, és aztán az a hír járta, hogy már minden elfogyott. Fogkefe, játék, lámpaizzó, minden elfogyott. Délután itt volt Soulavay

---

²⁷ Község Bécsújhely közelében

²⁸ Alsóörsön Somogyiék az ottani nyaraló-szomszédjuk lehettek.

Duci: Karli Pestről érkezett. A Göring-műveket²⁹ Csepelről Steyrbe telepítették át. Ebből az alkalomból magával vitte Soulavy nénit és Elsie-t Mauterndorfba. Este rossz hír: az oroszok Székesfehérváron át elfoglalták Felsőgallát.

Dec. 24. vasárnap

Délelőtt 3 óra hosszat riadó. A pincében a gyerekek pokoli lármát csaptak. Messziről bombázás hallatszott. A riadó után Mausinak karácsonyfát vettem, hogy a béke odalent helyreálljon. Utána a saját fánkat díszítettem. Taschné segített a díszítésben. Megvártuk Taschék szentestéjét, majd a tantik szobájában meggyújtottuk a karácsonyi gyertyákat. Szomorú ünnep. Egész életemben a legszomorúbb. A karácsonyfánál teáztunk és süteményt ettünk. Péter képe az asztalon. Hírek a rádióból: A szenteste Pesten terrortámadással és ágyútűzzel kezdődött. Azok a fiatalok, akik önként jelentkeztek a nyilasokhoz, azonnal menjenek a Károly-laktanyába³⁰ élelemmel, takaróval. Hogy onnan hová mennének, azt nem mondták. Mert azonnal nem vethetők be, hiszen nincsenek kiképezve. Rejtély. Szegényeknek csúnya karácsonyuk van, mindenkinek a városban.

Dec. 25. hétfő

Délelőtt soká aludtam. Aztán légiriadó 4 órán keresztül. Tiszta, de fagyos idő van. A késői ebéd után a fürdőszobában Ganghofert³¹ olvastam. Egy személyautó hajtott be az udvarra. Kinéztem az ablakon, amikor épp két katona bőrkabátban kiszállnak a kocsiból. Első gondolatom: Péter megjött! De aztán valami más jutott eszembe. Tudtam, hogy ha szabadságolás egyáltalán lehetséges mostanában, akkor Péter biztos ideverekedik valahogy. De mivel nem jött, megnyugodtam: senki se mehet haza. Mindenki a posztján van. Nyugodtan olvastam tovább, akkor is, amikor nehéz léptek közeledtek a szobán át és az ajtón kopogtak. Akkor láttam, hogy mami sírva öleli Pétert. Ott állt bőrnadrágban, bőrmellényben, borotvátlanul, de erősebb, férfiasabb lett. Mivel délután Soulavyékkel és Novákiival voltunk megbeszélve a kávéházban, én pedig fürdőt készítettem Péternek, aki leginkább három részre szakította volna magát, hogy egy időben apjával, a tantikkal és velem is együtt lehessen. Amíg Péter fürdött, az ajtón keresztül beszélgettünk. Aztán kész lett. Macher és neje jöttek látogatóba. Aztán Péter ment és szüleim jöttek. Vacsora után a tante szobájába mentünk, ahol a két sofőr volt, akik Pétert hozták. Filein is jött, hogy Péter ruháit kimossa, és a nővére is jött, aki a ruhákat rögtön meg is varrta. Pohár bor mellett beszélgettünk, csak Péter szaladgált negyedóránként a földszint és az emelet között. De a társaság fáradt volt, és 1/2 12-kor aludni tértünk. Péter átjött hozzánk, és a „dohányzó szalonban”, azaz a fürdőszobában mamival beszélgetett. Elmondta, hogy Örsön az öreg Vince mindent átvitt magukhoz a házból megőrzésre, mert egy őrnagy és egy zászlós beköltöztek a házba. Ők hamar elmentek, és hat önkéntes költözött be. De ezek

²⁹ Hivatalosan az Óbudai hajógyárat nevezték el Göring-művekknek. Csepelen a Weiss Manfréd Gyár volt. Kérdés, hogy ekkor ezt is Göring-Művekknek hívták-e.

³⁰ Később Petőfi-laktanya, ma Mária-Terézia-laktanya.

³¹ Ludwig Ganghofer (1855–1924) német író.

rendes emberek, vigyáznak. De azért nem lehet elkerülni, hogy ez-az elvész. Belém nyilalt: az én szép holmijaim! De aztán Pestre gondoltam. Ott sincsen másképp. Ha csak az üres falakat láthatnám! 2 órakor lefeküdtünk.

Dec. 26. kedd

½ 9-kor már mindenki talpon. Péter Kópházára akart menni autóval, hogy kaját szerezzen a családnak. Az egyik sofőrrel el is indult. De nem jól sikerült, a kocsinak gyújtásproblémája volt. És épp kezdődött a riadó, amikorra készen lettek. 3 óra hosszat a pincében. Amire véget ért a riadó, ők is megérkeztek és hoztak mindenfélét. Ebéd után még ide-oda járt, aztán felöltöztünk és elmentünk kettesben sétálni. Először egy ugrásra Steeghez [mentünk], aztán egy feketére a kávéházba, aztán Király Ferit akartuk meglátogatni, de sehol sem találtuk. Amikor hazaértünk, a vacsora már kész volt és együtt ettünk. Vidáman beszélgettünk, így gyorsan elszaladt az idő. 9 óra lett és a katonák útra készen álltak. Péter még gyorsan elmesélte, hogy ugyanezzel a kocsival, amivel ide is jöttek, Pesten volt a házuknál. Ő egy zászlóssal bement a szobámba, magukhoz vették a dobozt és az összes hanglemezt és levitték Örsre, ahol azokat Somogyiéknál biztonságba helyezték. Tehát így áll a helyzet a lemezekkel. Nehéz volt az indulás, mert kint nagyon hideg volt és a motor nem akart beindulni. De aztán csak eltűntek.

A mai hírek mindennek nevezhetők, csak nem jóknak. A németek bementek, hogy az orosz csapatok Székesfehérvárnál előrenyomultak Esztergomig, majd onnan előbb keletre, majd délre fordultak és elérték Budapest térségét. Tehát a várost bekerítették és elvágták a külvilágtól. A magyar hírekben felolvasták Budapest főparancsnokságának felhívását és parancsát, melyben a város sorsdöntő óráját hirdették meg. 17 óra után senki sem lehet kinn az utcán. Ha valakinél fegyvert vagy robbanószert találnak, azonnal lelövik, és azokat is, akik rémhíreket terjesztenek. Teljes alkoholtilalom. Több mint két ember egyszerre nem lehet kint az utcán, stb. Most kezdődik tehát a küzdelem a városért.

Dec. 27. szerda

Tiszta, de nagyon hideg idő. Éppen a fiúk utazására gondoltam, amikor Gyula bácsitól megtudtam, hogy Gyuszi főhadnagya, aki Kaposváron várt rájuk és az egész karácsonyi utazást lehetővé tette, telefonált, hogy hol maradnak a fiúk a kocsival. Ma reggel 6-kor kellett volna jelentkezniük Balatonfüreden és éjjel 1 óráig sem jelentkeztek Kaposváron. Ma reggel a főhadnagy apósa telefonált, hogy a veje nem tudta megvárni a kocsit és Sopronba ment. Közben Gyuszi megérkezett és jelentette, hogy a kocsi Nagycenkénél defektet kapott és nem tudtak továbbmenni. Azzal fenyegetett, hogy Gyuszin példát fognak statuálni, pedig nem is tehet róla.

Délelőtt 3 óras légiriadó. Délután mind a hárman Steegnél voltunk meghívva. Lisbeth Budapesten maradt. Már nem tudta a várost elhagyni. Esti hírek: az oroszok elérték a komáromi síkságot. Hát már nincsenek messze. Nyugaton Luxemburnál nagy offenzíva zajlik. A németek területet nyernek. Itt az új német légi rohamosztagot vetették be, melynek eredménye 100 ellenséges repülőgép [lelövése]. Vajon ez az új rakétarepülő? Senki sem tudja.

Dec. 28. csütörtök

Bolyóné Macától levél érkezett. Azt hiszem, ez az utolsó levél Budapestről. Nagyon boldog, mert találkozott egy katonával, aki nemrég Kijevben a kórházban beszélt egy bizonyos Bolyó Gyulával. Most reménykedik és mindenképp életben akar maradni. Azt is írta, hogy Irén, aki az utóbbi időben Agárdon lakott, hogy a házat a kifosztástól megóvja, nem tudott az oroszok elől elmenekülni onnan. De reméli, hogy Irén valahogy mégis csak kijutott. Hát nekem más a véleményem! Délelőtt 2 ½ órás riadó. Vajon mi van Péterrel? – Délután Soulavyyval és Novákival kávéházban. Ők is ugrásra készen. Este a hírekben azt mondták, hogy az oroszok Budapest külső védelmi vonalát több helyen áttörték, úgyhogy a mieink kénytelenek voltak visszavonulni a belső védelmi vonalak mögé. De hogy ez hol van, azt közölünk senki se tudja.

Dec. 29. péntek

A tiszta idő ellenére ma csak előriadó volt. Glaubtól[?] Győrből karácsonyi üdvözlőlappal érkezett. Mostam, amíg papáék az áttelepülési bizottságnál voltak. Kérdéseink: Minden további nélkül mehetünk-e a [német] birodalomba, kötelesek leszünk-e ott a többi magyarral együtt lenni, vagy továbbmehetünk-e rokonainkhoz Innsbruckba? Harmadszor: Hogyan juthatnánk márkához? A válaszok: menekültként utazhatunk, de a középső tartomány, ahová tartozunk, már elutazott. Vagy a város evakuálásáig önállóan utazunk, vagy Sopron evakuálása után, de csak akkor, ha az evakuáltak vonatán még marad szabad hely. Hát ez kevésbé szép. De az lehetséges, hogy a rokonainkhoz menjünk. És fejenként 1000 márkát válthatunk a birodalomban pengőért. – Most már csak az a kérdés, hogy nem mulasztjuk-e el az utolsó lehetőséget?

Dec. 30. szombat

Egész nap mostam, stoppoltam és kötöttem. Ma először nem volt riadó egész nap. Délelőtt itt volt Steeg Lujza. Nem tudja, hogy menjen-e vagy maradjon. Pesten lévő nővéréről semmi hír. Ablakunk előtt egész nap mentőautók mentek. Ők már lelépnek. Délután Schnitzerhez akartam menni tanácsért, de nem volt bent a hivatalban. Mayer Jenő is jött tanácsért. Mi magunk se tudjuk, hogy mit tegyünk. – A szemem egyre rosszabb. Nem látom a saját írásomat se.

Dec. 31. vasárnap

Délelőtt semmi, csak riadó. Délután mostam. Este jött Lieslein a nővérével, hogy meghallgassák Göbbels³² beszédét. Aztán vacsora. Aztán a tantikkal közös asztalnál ettünk és vártuk az éjfélt. Bor, tea és aprósütemény volt az asztalon. Én közben kötöttem. Éjfélt után a Führer beszélt. 2-kor lefeküdtünk.

---

³² Joseph Goebbels (1897–1945) a náci német birodalom propagandaminisztere.

[1945.] Jan. 1. hétfő

Na, ez az év is jól kezdődik! Papa behívót kapott a sáncok megerősítésére. Mivel papának nincs munkaruhája, és mi már ugrásra készen állunk, elhatároztuk, hogy holnap felkerekedünk Innsbruckba. Tehát itt az idő... Egész nap mosok és varrok. Délután Steegnél elbúcsúzni. Frankné se tud tanácsot adni. Több mint 1 kg zsírt ajándékozott nekünk. Lujza eljött velem a kávéházba, ahol a család búcsútálalkozót tartott Soulavy Ducival és Nováki Gyulával. Este még sokáig pakoltam.

Jan. 2. kedd

Korán reggel gyorsan a városházára zsírjegyekért. 2 óra hosszat álltam sorba. Aztán zsírt, cukrot, lisztet, élesztőport, fogkefét és hasonlókat vásároltam és becsomagoltam. Ebéd, aztán – miután elbúcsúztunk a háziaktól – kézikocsival a poggyásunkkal a vasútra. Ott vég nélkül vártunk. Nováki, Soulavy, később Militanti is eljöttek és bort ittunk. Hirtelen riadó, és nem igazán éreztük magunkat jól a pályaudvaron. De ott volt egy katona, aki nagyon vicces dolgokat mesélt maminak, hogy elűzze a félelmét. Hamar véget ért és 1/2 9-kor már jött a vonat. Sötétben szálltunk fel és ezzel kezdődött el a kálváriánk. A vagon teljesen sötét volt ablaküveg nélkül. 1/4 12-kor értünk Bécsújhelyre. Amikor átléptük a határt, még egyszer kinéztem az ablakon. Ég veled, szép Magyarországom, hosszú időre, vagy talán örökre? A bécsújhelyi pályaudvaron nagy nyüzsgés volt. Folyton jöttek

4. kép. Gruber Péter, felesége Dóra, Göllner Jánosné és férje új hazájukban.
Fränkisch-Crumbach, 1948.

mentek a vonatok. A váróteremben sötét volt és rettentő hideg. Aztán elfoglaltunk egy padot, stollent³³ ettünk, hozzá teát, és folyton majdnem elaludtunk.

Zárszó

Göllner Dóra szüleivel végül 1945. január 4-én érkezett meg Innsbruckba anyja unokatestvéréhez, ott érték meg a felszabadulást, amit ott az amerikaiak hoztak. Naplóját továbbra is írta, 1945 tavaszától már magyarul. 1945 végén Salzburgban feleségül ment Gruber Péterhez, akitől azonban pár év múlva elvált (4. kép). Magyarországra nem toloncolták őket vissza, de Ausztriából 1946-ban tovább kellett menniük Németországba, ahol végül letelepedtek és megkapták a német állampolgárságot. Először csaknem húsz év múlva, 1963-ban jöhettek vissza Magyarországra látogatóba.

---

³³ Német nyelvterületen elterjedt karácsonyi süteményfajta.

A zsidórendeletek és a zsidóság kifosztása

„A zsidók kifosztásának szükségessége a harmincas évek közepére ideológiai hovatartozástól függetlenül, szinte valamennyi reformcsomag, javaslatcsomag alfájává és ómegájává vált. Közgazdászok, statisztikusok, publicisták, írók, falukutatók, kormánypárti politikusok és a korábbi fajvédő mozgalmak hagyatékára támaszkodó nemzetiszocialisták, nyilasok között konszenzus alakult ki: a költségvetés feltöltése, a szociális kedvezmények bevezetése, a munkanélküliek álláshoz juttatása, a föld nélkül tengődő agrárproletariátus életkörülményeinek javítása elképzelhetetlen a zsidók vagyonának árjásítása nélkül”¹ – írták Kádár Gábor és Vági Zoltán történészek kissé sarkosan fogalmazva 2005-ben megjelent kötetük előszavában. A Sopronban 1930-ban megjelent, *Soproni és Sopronmegyei fejek* című kötetben² több mint 15 olyan zsidó származású személyről olvashatunk, akik lelkiismeretes munkásságukkal, közéleti szereplésükkel kivívták maguknak a város és a megye vezetőinek, politikusainak a szimpátiáját, bizalmát. Az 1930-as évek végére sajnálatos módon megerősödött azon politikai csoportok, irányzatok befolyása, melyek a hazai zsidóságot nem szövetségesnek, hanem bűnbaknak tekintették, így hátrányos megkülönböztetésüket, esetleges kifosztásukat is támogatták.

Az 1938. május 29-én hatályba lépett, *a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról* szóló XV. törvénycikk³ (azaz az „első zsidótörvény” néven hírhedtté vált tc.) célja az volt, hogy a zsidókat kirekessze nemcsak a politikából, hanem – arányukat 20 %-ban maximálva – nagyrészt az értelmiségi pályákról, valamint a kereskedelmi, pénzügyi és ipari vállalatoktól is. Egy évvel később, 1939. május 5-én jelent meg *a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról* szóló IV. törvénycikk⁴, amely még drasztikusabban lépett fel a honi zsidósággal szemben. Szellemi pályákon mindössze 6 %-ban limitálta jelenlétüket, míg a közigazgatásból, igazságügyi apparátusból, valamint az oktatásból egyaránt kizárta őket, amiképp az engedélyköteles kereskedelmi és ipari ágazatokból is. Egyes vélemények szerint e törvény célja az volt, hogy a zsidókat fizikai-napszámos munkára kényszerítse.

¹ Kádár Gábor – Vági Zoltán: Hullarablás – A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése. Budapest, 2005. 12.

² Halász H. Imre: Soproni és Sopronmegyei fejek, Sopron, 1930.

³ Vértes Róbert: Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938-1945. Budapest, 1997, (A továbbiakban: Vértes 1997) 19-43.

⁴ Vértes 1997. 44-104.

Az 1941. évi XV. törvénycikk (*A házassági jog módosításáról és védelméről*) címében ugyan nem, ám tartalmában annál inkább antiszemita volt. A 9. § (1) pontja szerint „Nemzsidónak zsidóval házasságot kötni tilos.”⁵ Ez a jogszabály a hírhedt nürnbergi törvények alapján készült. A 14. § kimondta, hogy amennyiben zsidó nemzsidóval (és fordítva) házasságot köt, „büntettet követ el és öt évig terjedhető börtönnel, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő.”⁶

Az első olyan jogszabály, amelyik a zsidók vagyonát hátrányosan érintette, a *zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanjairól* szóló 1942. évi XV. törvénycikk volt – ez Kállay Miklós miniszterelnökségének idején lépett hatályba. Az érintettek számára ingatlanszerzési tilalmat vezetett be, valamint ezen ingatlanok – és a rajtuk lévő ipari üzemek, üzemi berendezések – átengedésére kötelezte őket. Ez a törvény már a totális jogfosztást célozta meg, ami azt jelentette, hogy zsidónak nem lehet birtoka.⁷

Az ország 1944. március 19-én történt német megszállását követően felgyorsultak az események, és szinte egymást érték a magyarországi zsidókat kifosztó, korlátozó rendelkezések. Sztójay Döme miniszterelnök írta alá az 1944. április 14-én kelt, 1600/1944. M.E. számú kormányrendeletet, a *zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről*. Az 1. §. (1) pontja kimondta, hogy „Az ország területén lakó minden zsidó köteles a jelen rendelet hatálybalépésekor meglévő vagyonát az 1944. évi április hó 30. napjáig bejelenteni a lakóhelye szerint illetékes pénzügyigazgatóságnál...” Bejelentési kötelezettség terhelte azon nem zsidó személyeket is, akinél zsidó tulajdonú vagyontárgyak voltak.⁸

A fenti rendelet értelmében a részvényeket, értékpapírokat, platinát, színaranyat, tőrtaranyat, mindenfajta aranyérmét, továbbá az ezen nemesfémekből készült tárgyakat, ékszereket, drágaköveket és igazgyöngyöket a pénzügyhatóságoknál letétbe kellett helyezni. A pénzügyminisztert a rendelet felhatalmazta, hogy a zsidók bérletében vagy tulajdonában lévő páncélrekeszek tartalmát leltározassa, és annak tartalmát (értékpapírokat, betéti könyveket, értéktárgyakat, készpénzt) letétbe helyeztesse. Ezenfelül a zsidó tulajdonú üzletek, üzemek nyersanyag- és árukészletéről, üzleti és üzemi berendezéséről is bejelentést kellett tenni.⁹

Sopronban április 16-án hirdették ki a zsidók vagyonát zároló rendeletet, négy nappal később pedig üzleteiket és üzeimeiket vették zár alá.¹⁰ A városban összesen 199 házat koboztak el zsidó tulajdonosaiktól, és 159 üzletet „nacionalizáltak” – ebből 77 üzlet a Várkerületen helyezkedett el.¹¹ A zsidók által lakott lakásokat a lakók gettókba költöz-

⁵ Vértés 1997. 149.

⁶ Vértés 1997. 151.

⁷ Vértés 1997. 181.

⁸ Vértés 1997. 284-285.

⁹ Vértés 1997. 285-288.

¹⁰ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről (1944. március 19-1944. október 16.) = Soproni Szemle 2005. 59. évf., 1. sz. (A továbbiakban: Csekő 2005) 21.

¹¹ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944-ben II. (Elvett házak, zár alá vett üzletek) = Soproni Szemle 2006. 60. évf., 1. sz. (A továbbiakban: Csekő 2006) 45-53.

tetése (május közepe) után, a gettóban lévő lakásokat pedig a deportálásukat követően lezárták és leltározták.¹² A lakásokban talált, leltározott, elszállítható értéktárgyak (porcelánok, kristályok, ezüstök, perzsaszőnyegek stb.) és ruhaneműk faladákba kerültek. A gettókban, illetve a Gestapo Képezde u. 6. szám alatti épületének pincéjében a gazdagabb zsidók kíméletlen vattatását követően július 7-én és 14-én újabb nagy vagyonok feldebrítéséről számolt be a helyi sajtó.¹³ A soproni pénzügyigazgatóságához 1944. május 4-ig összesen 1276 zsidó vagyonbejelentés érkezett be, az alábbi eloszlásban: Sopronból 705, Csornáról 192, Kapuvárról 106, Beledről 60, Csepregről 22, a többi megyei községből pedig összesen 191.¹⁴

A szerelvény tartalmának összeállítása Brennbergbányán

A zsidók által a helyi pénzügyigazgatóságoknál letétbe nem helyezett értékek további gyűjtését a helyi rendőrség és csendőrség végezte. A vidéken összegyűjtött értékeket a fővárosba, a Lónyay utcai Postatakarékpénztár központi áverési csarnokába szállították. A vasúton vagy teherautón történt szállítás rakodási jegyzék alapján történt, minden csomagban külön leltárral. A leltár egyik példánya a raktárkönyvvel együtt a helyi pénzügyigazgatóságnál maradt.¹⁵

A zsidó Kormánybiztosságot 1944 májusában állították fel, első kormánybiztos dr. Turvölgyi Albert miniszteri osztályfőnök volt. Hatásköre a zsidóktól „nacionalizált” értékek összegyűjtésére és őrzésére, valamint a magyarországi zsidók vagyonjogi ügyeinek intézésére terjedt ki. Ezt a hatáskört – a nyilas hatalomátvétel után egy hónappal – 1944. november 15-től dr. Toldy Árpád csendőrezredes, volt székesfehérvári főispán vette át. Helyettese dr. Avar László törvényszéki bíró, egykori zentai polgármester lett. A Kormánybiztosság a hadi helyzetre való tekintettel elrendelte a postatakarékpénztáraknál és bankoknál letétbe helyezett zsidó értékek összegyűjtését, vagonokba rakását és a Zirc melletti Óbányapusztára¹⁶ történő szállításukat. Az első szállítmány 18-22 vagonnal¹⁷ október 14-én Budapestről, a második szerelvény egy hónappal később indult Zircre. A vonattal együtt utaztak a Kormánybiztosság által kijelölt tisztviselők, azok családtagjai,

¹² Csekő 2005. 24.

¹³ Csekő 2005. 25.

¹⁴ *Tárkányi Sándor – Tárkányi Eszter*: Elfeledett soproniak – Arcok, sorsok, áldozatok / Forgotten Sopronians – Faces, Fates, Victims. Soproni Magyar-Izraeli Baráti Kör, Sopron, 2014. 79.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Az Államigazgatás Felsőbb Szervei, Pénzügy. Pénzügyintézeti Központ, Restitúciós iratok XIX-L-r (73 doboz). Jelentés a volt zsidó Kormánybiztosság, ill. később a Belügyminisztérium XI. főosztálya által Ausztria területére kivitt zsidó értékeket tartalmazó tehervonat sorsáról, valamint a vonat kijövetelének előzményeiről. Salzburg, 1945. szeptember 20. (A továbbiakban: Salzburgi jelentés) 2.

¹⁶ Óbányapuszta ma már Lókút község része, de korabeli képeslapokon is együtt szerepelt a két település.

¹⁷ *Kádár Gábor – Vági Zoltán*: Aranyvonat – Fejezetek a zsidó vagyon történetéből. Budapest, 2001. (A továbbiakban: *Kádár – Vági* 2001) 41.

1. kép. A brennbergi szénosztályozó a vasúti sínekkel, ahova az aranyvonat első szállítmánya érkezett 1944. december 16-án (Fotó: Soproni Múzeum Fotótára, F1 F2007.74.03.)

valamint egy 20-25 főnyi pénzügyőrség.¹⁸ Óbányapusztán az értékeket gróf Tattenbach-Vállai Eberhard Sándor kúriájában helyezték el, három nagy teremben és egy pinchelyiségben.¹⁹ Az értékek őrzését 21 pénzügyőr, az Óbányapusztán állomászó 46 főnyi tüzér pótüteg, továbbá 25 csendőr látta el.²⁰

December első napjaiban az értékcsomagokat 3 főből álló bizottságok kezdték el felbontani, a bennük található jegyzékekkel összevetni, majd csoportosítani az alábbiak szerint: (1) drágakövek és drágaköves ékszerek, (2) kő nélküli tiszta aranytárgyak, (3) aranyékszerek kövekkel vagy egyébbel, (4) aranypénzek és aranyrudak, (5) aranyórák, (6) ezüstitárgyak és -ékszerek, (7) ezüst- és fémórák, (8) textiláruk és ruhaneműk, (9) szőrmék és szőnyegek stb. Az ingóságokról nem készült leltár, a jegyzékeket Toldy parancsára elégették, azzal az ürüggyel, hogy az értékek túlnyomó részét be fogják olvasztani. Így a tulajdonjogi nyilvántartás jelentős része megsemmisült. A válogatás december 7-ig folyt, ezt követően Toldy a munkát ellenőrizte, majd jóváhagyta.²¹

¹⁸ Salzburgi jelentés. 2.

¹⁹ Kádár – Vági 2001. 41.

²⁰ Salzburgi jelentés. 2.

²¹ Salzburgi jelentés. 3.

A hadi helyzetre való tekintettel Toldy parancsba adta, hogy a vagyontárgyakat az ország nyugati felére kell menekíteni. A szétválogatott holmi értékeesebb részét december 8-án indították el 5 teherautón Sopronkövesdre és Nagylózs községbe. Az üres teherautók visszaérkezése után a személyzet megkezdte a további ingóságok felpakolását, majd a zirci állomáson vagonokba való áthordását. A rakodási munkát a csendőrség és a tűzérlegénység végezte, a számvevőségi tisztviselők és pénzügyőrök felügyelete mellett. A december 13-ig megrakott 22 vagon Paulovics Illés pénzügyőri biztos vezetésével, 12 főnyi őrséggel indították el Brennbérgbányára, ahová a szállítmány december 16-án érkezett meg.²²

A szerelvényt egy MÁV 328-as gőzmozdony húzta fel. A Zircről december 25-én indított második szállítmány 1945. január 1-jére érkezett a településre. A következő napokban a korábban Sopronkövesdre szállított, 4 teherautónyi vagyontárgyat is Brennbérgbányára vitték, ahol a fürdőépületben megkezdődött az értékek szétválogatása, az óbányai gyakorlat szerint.²³ A szénosztályozótól nem messze sorakozó, fegyveres őrizet alatt álló vagonokból 2-3 napra való válogatási anyagot szállítottak át – teherautón vagy szekéren – a Borbála-akna épületének jobb oldalán álló fürdő nagy medencéjébe. Egy vagon rakományának a szortírozása 10 napig tartott. Több csoport párhuzamosan végezte a munkát, fegyveres őrk jelenlétében. A fürdőépületben egy teremfelügyelő is tartózkodott, aki maga nem végzett válogatási munkát, csupán a válogató bizottságot tartotta szemmel. A kiválogatott nemesfémeket kisebb faládákba helyezték, és külön helyiségben (óvóhelyen) tárolták, amely előtt állandó őrség teljesített szolgálatot. A visszamaradt, nagyobb kiterjedésű tárgyak újra a kb. asztalméretű faládákba kerültek, majd elszállították és ismét fölpakolták őket a vagonokba.²⁴

A szortírozatlan csomagokban, ládákban még ott lapultak az eredeti tulajdonos nevével tartalmazó leltárjegyzékek, melyeket – Toldy parancsára – itt is elégettek. A jegyzékek elégetését a Borbála-akna és a fürdőépület közötti, kis istálló előtti trágyadombon végezték. A hamuban később a brennbergi gyerekek arany karikagyűrűket, fülbevalókat találtak.²⁵ A fészített tempójú szortírozás közben a kisebb tárgyak ugyanis bent ragadtak az elégetésre szánt borítékokban, csomagolóanyagokban, amit a válogatók nem vettek észre. A kevésbé értékes dolgokra a szortírozók nem vigyáztak, ezért a porcelánok, kristályok, ezüsttárgyak a válogatás során megsérültek. Jelentős értékvesztést okozott az is, amikor a drágaköves aranygyűrűkből, ékszerekből a briliánsokat, gyémántokat eltávolították. A válogatási munka 1945. március 29-ig tartott. Ezen a napon is érkezett újabb kétvagonnyi érték Szombathelyről, azonban a szétválogatásukra már nem jutott idő.

---

²² Salzburgi jelentés. 2.

²³ U.o.

²⁴ Salzburgi jelentés. 3.

²⁵ Dorwewinger József brennbergi szemtanú szíves közlése alapján.

2. kép. A csoport mögött az egykori bányászfürdő épülete látható, melynek medencéjében a szállítmány értékeit válogatták (Fotó: Soproni Múzeum Fotótára, F1 F2007.81.01.)

A vagonok típusai és tartalmuk

Toldy 1945. március 29-én este egy autókönvojjal elhagyta Brennbergbányát. A vonat újonnan kinevezett parancsnoka dr. Avar László lett. Az értékszállítmány vagonjairól és pontos tartalmáról a másnapi indulás előtt nem készült hivatalos leltár, csupán egy szállítójegyzék, amelyet Toldy magával vitt (ez később nem került elő). A Magyar Országos Levéltárban fellelhető iratanyagban a kutatásom során mégis találtam három olyan listát, ami alapján részben rekonstruálni lehet a vagonok típusát és tartalmát.

Az egyik irat egy „Jelentés”, amelyet dr. Avar László és dr. Mingovits István pénzügyi tanácsos állított össze 1948. március 2-án, emlékezetből.²⁶ Ez a gépelt lista 38 kocsinak a számát tartalmazza – a vasúti társaság jelzését sajnos nem –, valamint a tartalmuk fajtáját is jelzi. Pl. az első sorban a következő bejegyzés szerepel: „700216 vasúti kocsinban építési anyag”, az alatta lévő sorban pedig „113513 [vasúti kocsinban] porcellán”. Tehát a vagonok tartalmának mennyiségére vonatkozóan ebben a kimutatásban nincs semmilyen adat.

A másik kordokumentum egy korábbi lista, amelyet Molnár Miklós zászlós jegyzett le 1945. április 1-jén – tehát egy nappal a szállítmány brennbergi indulása után – Wilhelmsburgban. Ezt a kézzel írt feljegyzést Molnár saját igazolására készítette,

²⁶ MNL OL, XXIX-L-2-r Jelentés a Miniszter Úr részére, 1948. március 2.

„Értékkocsik jegyzéke”²⁷ címmel. Mindössze 25 vagon szerepel rajta, a vasúti társaságok megnevezésével (pl. MÁV, Drb, It, Fr stb.) – ő tehát csakis azokat a vasúti kocsikat rögzítette, amelyek „nacionalizált” értékeket tartalmaztak. A jegyzék gépelt másolatának első sorában ez olvasható: „1 Drb 69.142 E[züst] 1-95 sz kg”. Tehát az első kocsi – ami a német vasúttársasághoz tartozott – 95 db ezüstműt tartalmazó faládát szállítottak. A második sorban a következő adatok láthatók: „2 Máv 134.715 E[züst] 96-199”. Eszerint ez a vagon már magyar felségjelzésű volt, és szintén ezüsttárgyakat pakoltak fel rá, összesen 104 ládát. Molnár adatsorának jelentősége, hogy ő a ládák számát is feltüntette, továbbá rövid megjegyzéseket fűzött a vagonokhoz, sok rövidítést használva.

A harmadik írás csupán annak a kilenc vagonnak az adatait tartalmazza, amelyekben aranyórákat, illetve aranyékszereket tartalmazó ládákat szállítottak. Az 1945. május 26-án, Werfenben kelt lista felsorolja a vagonok számát, típusát, valamint a szállított aranyládák darabszámát, illetve azok jelzését.²⁸ Az első sorban az alábbiakat olvashatjuk: „1. MÁV 125.158 csö.hdgy 11 Ar.o. 24, 23, 20, 19 4”, ami azt jelenti, hogy ebben a MÁV vagonban négy aranyórát tartalmazó ládát helyeztek el, a 24-es, a 23-as, a 20-as és a 19-es jelzésűeket. A jegyzéket Jeney István és Bíró Vilmos miniszteri számvizsgáló írta alá.

3. ábra. Az aranyvonat vagonjai és tartalmuk a három lista alapján (a szerző szerkesztése)

	Avar és Mingovits	Molnár	Jeney és Bíró	A szállítmány tartalma
1.	700216			építési anyag
2.	113513	MÁV 113.513	MÁV 113.513	porcelán (P. 1-115, 116 láda), írógép 5, távcső, fényképezőgép, gramofon 1, Bé[lyeg]. 1-7 stb., (Éksz. 8 láda)
3.	213613 (MÁV [Kz] 213.613)			szén
4.	220551 (MÁV [Kz] 220.551)			deszka
5.	123559	MÁV [G] 123.559		ezüst (E. 1119-1272, 154 láda), szőnyeg, sétatob (65 db)
6.	75395		FR 753.95	szőnyegek, aranytárgyak, (Ar.o. 8 db)
7.	130324		MÁV 130.324	személyek, szőnyegek, (Ar.o. 4 db)

²⁷ MNL OL, XXIX-L-2-r Értékkocsik jegyzéke, Wilhelmsburg, 1945. április 1.

²⁸ MNL OL, XXIX-L-2-r Werfen, 1945. május 26.

8.	95182			személyek, szőnyegek
9.	125158		MÁV 125.158	személyek, szőnyegek, aranytárgyak (Ar.o. 4 db)
10.	268738	Fr 268.738		személyek, ezüsttárgyak (E.375-458, 84 láda)
11.	3777			aranyérmék, aranyórák, bankjegyek, szőnyegek, gyémántok
12.	6970			személyek
13.	78155	Drb 78.155	drb 781.55	860 drb. magyar perzsa szőnyeg, 13 zsák és műv. képek, aranytárgyak (Éksz. 9 láda, Ep. 1 láda), személyek
14.	51038			szállítványvezetők
15.	218040			konyha
16.	155170			személyek
17.	91482 (DR. München 91.482)			ruházat, szőrmebundák
18.	7303	Drb 7.303	drb 73.03	férfi és női ruházat, aranytárgyak (Ar.o., 4 láda)
19.	6533	Drb 6.533	drb 65.33	ezüsttárgyak (E. 1442-1560, 119 láda), R. 1-95. Győr város tulajdona, városi múzeum Győr, 400 kép 22 kötegben (Ar.o., 4 láda)
20.	191307	Belga 191.307		ezüsttárgyak (E. 981-1118, 138 láda), 13 író és 3 számológép, 4 db falióra
21.	69142	Drb 69.142		ezüsttárgyak (E. 1-95, 95 láda)
22.	134715	MÁV [G] 134.715		ezüsttárgyak (E. 96-199, 104 láda)
23.	144000	MÁV [G] 144.000		ezüsttárgyak (E. 200-270, 71 láda)
24.	129711	FR 129.811		1018 db keleti perzsa szőnyeg, ezüst és aranytárgyak

25.	136632	MÁV [G] 136.632		885 db magyar perzsa szőnyeg ... céljából a Polgármester úr ki- rakatott ...
26.	55438	Drb 55.438	drb 554.38	ezüst és aranytárgyak (E. 459-623, 64 láda), (Ar.o., 7 láda, Éksz. 1 láda)
27.	174137	MÁV [Gjt] 174.137		ezüst és aranytárgyak (E.624-684, 61 láda), P.b. 5 ládája, 1 sodro- nyágy
28.	128062	MÁV [G] 128.062		porcelán (P. 116-250, 135 láda), zseb- és karóra (4+2 láda) pol- gármester úr parancsaként kirakva
29.	102739	It 1.027.391		Városi múzeum Győr, 43 kép 3 köteggben, át nem válogatott ér- tékek Szombathelyről, R. 107-142.
30.	207557	FR 207.557		ezüstnemű (E. 831-980, 150 láda), E. téglá 1
31.	130064	MÁV [G] 130.064		ezüstnemű (E. 685-830, 146 láda), 17 kg. sétatob, 1-2 cs. zs. búza
32.	42783			szén
33.	15234			benzin üres kannák
34.	97999			szén
35.	127260	MÁV [G] 127.260		ezüstnemű (E. 1273-1441, 169 láda), Ep. 3
36.	1132599	It 1.132.599		ezüstnemű (E. 271-374, 104 láda)
37.	94150 (D 94.150 G)			szőnyegek, ezüstitárgyak
38.	763016			személyzet ingóságai
39.		FR 75.054		szemüveg (8 láda), búza (18 zsák), porcelán (P. 365-542, 178 láda) kivéve, R. 96-127 P.b. úr által bera- kott tárgyak

40.		Drb 281.014		félig rakva át nem válogatott szombathelyi áruval
41.		Drb 9.482		E[züst].ó[ra]. 1-5
42.		Cheh 17.013		Fali (2), ezüst (5) és K.zs. (3) órák, távcső 3, Éksz. 8-12 (5), Fényg. 4-5, Bé. 9-13, Rádió 1
43.		BMB 6-63016		széna, szőnyeg és csövek
44.			drb 24.014	Ar.o. (4 láda)

A fenti három dokumentum alapján, az adatokat összevetve egy táblázatot készítettem, amelyben feltüntettem a Brennberegből 1945. március 30-án elindult aranyvonat 44 vagonjának számát, felségjelzését és rakományának tartalmát. Az első oszlopban a teljes, Avar és Mingovits által, emlékezetből készített listát közöltem, mivel ez a legteljesebb felsorolás. A második oszlopban Molnár értékvagonjainak listája szerepel, a harmadikban pedig Jeney és Bíró aranytárgyakat tartalmazó vagonjai kerültek feltüntetésre. A három adatsort összevetve megállapítható, hogy Avar és Mingovits 1948-ban, emlékezetből leírt felsorolásában 23 olyan tétel szerepel, amit Molnár vagy Jeney és Bíró is megemlített korábban. Öt vagon: a MÁV 113.513 és négy német (Drb 78.155, 7.303, 6.533, 55.438) mindhárom nyilvántartásban szerepel, 18 vasúti kocsi pedig a három felsorolásból kétféleképpen fordul elő.

A legkorábbi, Molnár Miklós által lejegyzett felsorolásban öt olyan vagonszám található, ami nem jelent meg az 1948-as listán. Ezek közül az egyik, a Drb 281.014 jelzésű német vasúti kocsi „félig rakva át nem válogatott szombathelyi áruval” 1945. március 29-én érkezett Brennberegbe. A másik az az FR 75.054 jelzésű francia vagon volt, amely átvezet minket a tanulmány következő fejezetéhez.

A brennbergi indulás előtti „kiürítés”

1945. március 30-án a szerelvény útra készen állt. Az indulás körülményeit megörökítő legkorábbi jegyzőkönyv két héttel későbbi keltezésű, 1945. április 13-án íródott Hopfgartenben. Ebből néhány sort az alábbiakban szó szerint idézek: „Annak megállapítása vált szükségessé, hogy a brennbergi elinduláskor Dr. Avar László polgármester kinek a rendelkezésére üritett ki vagonokat, melyekben zsidó vagyon volt, s személyeket, családokat helyezett el... Dr. Toldy Árpád... úgy intézkedett, és úgy rendelkezett, hogy amennyiben a vonat indulásáig vagonok nem érkeznek 2-3 vagonból porcelánokat és szőnyegeket kell kirakni, hogy a háborús termelés vezetésével megbízott minisztérium tisztviselői és családtagjai elhelyezhetők legyenek... Dr. Avar László megjegyzi, hogy a

4. kép. Két ilyen, MÁV G típusú vasúti kocsiból pakolták le a porcelán jelzésű ládákat 1945. március 30-án, hogy személyeket menekítsenek bennük (Fotó: Fortepan / Saly Noémi, 1942)

vagonok kirakodásánál jelen volt, azon ládák, amelyeken nem porcelán jelzés volt, nem rakatta ki, – az egyik ládán, amin porcelán jelzés volt, óra volt és ez a láda csak ezért került kirakodásra ... A kirakásnál körülbelül 15-20 db szőnyeg is kirakatott, amelyet helybeli SS parancsnoknak, a nyilas pártnak és a munkásságnak adatott át ...”²⁹

Dr. Mingovits István pénzügyőri szemlész a brennbergi eseményekről 1945. július 24-én tett nyilatkozatot. Ő így emlékezett vissza a történetekre: „Avar polgármester Úr a parancsnak engedelmességgel kijelentette, hogy két porcelán és vegyes áruval megrakott vasúti kocsit kiürít az értékeesebbek visszatartása mellett ... Az egyik kocsiból a porcelán árut a vasútállomáson a karbid raktár (*a mai posta épülete*) mellé raktuk ki, volt köztük egy láda használhatatlan vegyes óra ... A német katonák a rendelkezésükre átengedett árut kidobálták a vasúti kocsiból. A gyülekező tömeg pedig kapkodta széjjel. Az értékeesebb árut visszatartottam a vasúti kocsiba, miről szintén jegyzőkönyvet készítettem. Félve, hogy az egybegyűlt tömeg szerzési vágya át terjed a vonatra is, a szerelvényt lehúztam távolabb eső helyre ... A minisztérium beköltözése és a vasúti szerelvény összeállítása közben részeg nyilas katonák felszólították, hogy a szerelvény tartalmából legalább jó pár órát kérnek, mert máskülönben is tudnak szerezni ... Avar polgármester úr a zavarok

²⁹ MNL OL XXIX-L-2-r Jegyzőkönyv, Hopfgarten, 1945. április 13.

5. kép. Az *Elfeledett Soproniak* kiállításon látható, ezüst keretű asztali tükör, amit dr. Zeltner Ernő adományozott a gyűjteménynek (Fotó: Tóth Richárd)

elkerülése miatt kérésüket teljesítette is ... Ilyen körülmények között hagytuk el Brennbergbányát, 1945. márc. 31-én, 17.20 órakor.”³⁰

Az aranyvonat történetét összefoglaló jelentés, amely 1945. szeptember 20-án kelt, szintén megemlíti a vonat brennbergi kijövetelének előzményeit:³¹ „A szerelvény 45 teher- és egy személyvagonból állott, melyből 3 vagonban bányászok voltak, míg 43 vagonban az értékek, az alkalmazottak és az őrség voltak elhelyezve. Tekintettel arra, hogy a többtermelési minisztérium részére üres vagonok nem érkeztek, dr. Avar vonatparancsnok dr. Toldy utasítása alapján 2 vagonban porcelánoknak és kisebb értékű csomagoknak kirakása mellett helyet biztosított. Egy vagonból szőnyegek is lettek kirakva, köztük néhány keleti szőnyeg is. Ezeket, valamint a kirakott porcelánt és használhatatlan órákat a brennbergi SS alakulat, valamint a lakosság széthordták.”

A fenti három dokumentum alapján biztosan megállapítható, hogy két vagonból porcelánokat és órákat tartalmazó ládákat, egyből pedig szőnyegeket pakoltak ki 1945. március 30-án, az indulás előtt. Molnár Miklós listájából a vagonok száma és a ládák, illetve szőnyegek száma is rekonstruálható. A MÁV [G] 136.632 vagonban 885 db magyar perzsaszőnyeg volt, amit „Polgármester úr kirakatott”. A MÁV [G] 128.062 vasúti kocsi-ban 136 db, porcelánt tartalmazó láda (P.116-250 jelzésűek), ezenfelül 4 db, zsebórát (Zs ó. 13-16) és 2 db, karórát (K. ó. 3 és 5) rejtő láda kapott helyet, amiket kiraktak. A francia

³⁰ MNL OL XXIX-L-2-r Dr. Mingovits István nyilatkozata 1945. július 24.

³¹ Salzburgi jelentés. 3.

felségjelzésű, Fr 75.054 vagonból 178 láda porcelán (P.365-542 jelű) lett „kivéve”, ami azt jelentheti, hogy nem a vonat személyzete, hanem a lakosság ürítette ki a kocsirakományát. Beszédes Mingovits beszámolójának egyik mondata, amely így hangzik: „Félve, hogy az egybegyűlt tömeg szerzési vágya át terjed a vonatra is, a szerelvényt lehúztam távolabb eső helyre...”. Tehát a levéltári dokumentumok alapján a Brennbergbányán maradt perzsaszőnyegek darabszáma 885-re, míg a porcelán jelzésű, asztalméretű értékládáké 314-re tehető.

Az Elfeledett Soproniak kiállításon látható tárgyak jelentősége

Az *Elfeledett Soproniak* kiállítás gyűjteményében 30 db olyan, a zsidó aranyvonatról származó tárgy található, amit öt idős brennbergi lakos bocsátott rendelkezésünkre. Dr. Zeltner Ernő, aki tízévesen jelen volt az említett vonat indulásánál, írásban lejegyezte, illetve személyesen szóban is beszámolt arról, hogyan jutott hozzá az egyik értékláda-hoz 1945. március 30-án. Ő egy ezüstkeretezésű asztali tükröt, két (törött) porcelánszobrocskát és egy erdélyi, kézzel szőtt szőnyeget adományozott a kiállításnak. Graszl Gizella a szüleitől örökölt tárgyakból juttatott a gyűjteménybe 10 porcelánt, 9 üvegtárgyat, továbbá egy asztali órát. Dorwekinger József, aki tízévesen szemtanúja volt a fürdőépületben történt, 105 napig tartó válogatásnak is, egy Doxa karórát adott át a tárlatnak, amit annak idején egy szelet zsíros kenyérért kapott ajándékba egy vonatot őrző katonától. A Görbe-halmi Bányászmuzeum tulajdonosa, Szigethi Sándor három porcelánszobrocskával gazdagította a soproni gyűjteményt, de volt, aki nevének feltüntetése nélkül adományozott egy porcelán- és egy üvegtálat.

Az aranyvonat 24 vagonból álló értékszállítmányát az amerikai katonai hatóságok 1945. július 19-én „elismervény nélkül ismeretlen helyre elvitték”.³² A *Figyelő* 1948. november 13-i számának Események rovatában megjelent cikk címe arról adott hírt, hogy „Elárverezik Amerikában a magyar deportáltak értékeit”. A hír nem volt igazán naprakész, mivel az ékszereket és drágaköveket a New York-i Parke-Bernet Galéria 1948. június 21. és 22. napi árverésein értékesítették, míg az ezüst-, porcelán-, üveg-, arany- és egyéb dísz tárgyakat az 1948. június 23., 24. és 25. napokon adták el. A Brennbergben lepakolt, egykor zsidó tulajdonban lévő tárgyak jelentősége abban áll, hogy Magyarország területén maradtak, így létezésük és bemutatásuk a magyar holokauszt tárgyi bizonyítékai.

---

³² Salzburgi jelentés. 4.

A 20. század elején a Fertőt is magába foglaló Alsó-Rába-vidék több, olyan vízrendezési problémája is felhalmozódott, amelyeknek hosszú távú, a kezelést végző regionális autonóm szerveződésen, a Rábaszabályozó Társulaton túlnövő következményei lettek. Ezek közül talán a legfontosabb az öt vármegye – Győr, Sopron, Moson, Veszprém és Vas – érdekelt birtokosait összefogó társulat életét 1900 és 1904 között tematizáló Fertő kérdése: habár vízrendezésének történetére a szakirodalomban több feldolgozást is találunk,² kevésbé ismert azonban,³ milyen kevésen múlt a századforduló idején, hogy nem csapolták le a teljes tavat. A tanulmány a történések bemutatása mellett ennek természeti, gazdasági és társadalmi okait mutatja be.

A Fertő vízjárása

A Fertő hosszú utat „járt be”: köznévként mocsarat, ingóványt jelent, de a romlottság, züllés szinonimája is.⁴ Eurázsia legnyugatibb sztyepptava azonban mára kultúrtájként a világörökség része lett 2001-ben.⁵ Sztyeppi jellegzetessége a sekélység és a szélsőséges vízjárás. Írott források szerint a 16. századtól a kiegyezésig legalább nyolc alkalommal volt igen alacsony a vízállás, ebből háromszor, minden században egyszer teljesen ki is száradt a Fertő, akár több évre is, míg legalább öt alkalommal erős áradás volt tapasztalható

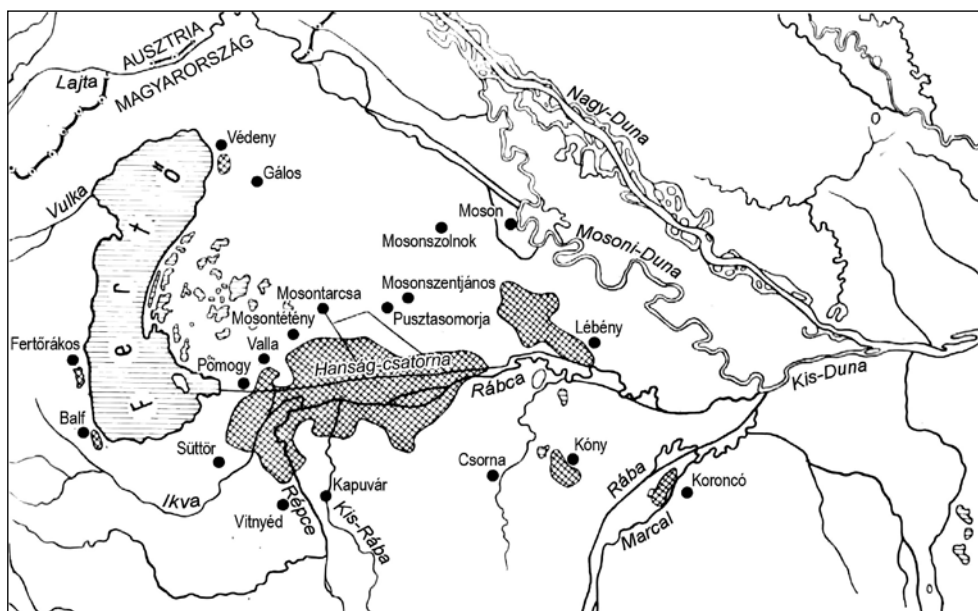
¹ A tanulmány az ELTE BTK Vállalkozástörténeti Kutatócsoport keretében, a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány (PADME) támogatásával készült.

² *Szekendi Ferenc*: A Hanság és a Fertő lecsapolási kísérleteinek története. Magyaróvár, 1938.; *Károlyi Zoltán*: A Hanság és a Fertő rendezési kísérleteinek fejlődése. In: *Vízügyi Közlemények* 37. (1955) 1–2. sz. 291–332.; *Zádor Alfréd*: A Hanság lecsapolásának története. In: *Soproni Szemle* 36. (1982) 4. sz. 338–348. *Vízrendezés- és birtoklástörténet*: *Bárdosi János*: A magyar Fertő halászata. Sopron, 1994. (A Soproni Múzeum kiadványai, 1.) 13–30.

³ A Fertő kultúrtörténetéről nemrégiben német nyelvű monográfiát író *Békési Sándor* hiányolta a lecsapolással kapcsolatos diskurzus kutatását: *Békési, Sándor*: Verklart und verachtet. Wahrnehmungsgeschichte einer Landschaft: Der Neusiedler See. Frankfurt/M. et al., 2007. (Historisch-Anthropologische Studien, 20.) 155.

⁴ *Bárczi Géza – Ország László* (főszerk.): A magyar nyelv értelmező szótára. 1–7. Budapest, 1959. 2. 792. „fertő” szócikk

⁵ UNESCO World Heritage List: <https://whc.unesco.org/en/list/772/> (Hozzáférés dátuma: 2023. márc. 26.) A kultúrtáj értelmezéséről: *Békési Sándor*: Fenséges pocsolva. A Fertő. Egy táj kultúr- és szemlélettörténetéről. In: *Soproni Szemle* 63. (2009) 2. sz. 188–208. 188–191.

1. kép. A Fertő és a Hanság vízrendszere és tőzeges területei a 19. és 20. század fordulóján. Saját szerkesztés Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 194. alapján

rajta,⁶ de délről a Répce, északról a Lajta is betörhetett a vidékre, elsősorban a Hanságba.⁷ Elsősorban az árvizek miatt merült föl a víz szabályozása a két legnagyobb környékbeli birtokos, az Esterházy és a Széchényi család között 1742-ben.⁸ Kiszáradáskor a területet elsősorban kaszálónak használták,⁹ valamint közlekedésre, akár csak befagyáskor – erre 1677-ből és 1735-ből ismerünk adatokat.¹⁰

⁶ Kiszáradás: 1693, 1736–41, 1865–68, alacsony vízállás: 16. század, 1616, 1683, 1797, 1811; áradás: 17. század, 1785–86, 1804, 1813, 1853. Takács Gábor gyűjtése (Tájalakítás és a felszínborítás változásai a Hanságban a 18.–20. században. In: Tájékológiai Lapok 9. (2011) 1. sz. 1342. <https://doi.org/10.56617/tl.3895> 15-16.), pontosítva és kiegészítve Kis József (A Fertő tavának geographiai, históriai, és természeti leírása 1797-ben. In: Romy Károly György (szerk.): Monumenta Hungarica, az-az: magyar emlékezetes írások I. Pest, 1817. 339–423.), Bella Lajos (Sopronmegye. In: Berzeviczy Albert et al. (szerk.): Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. XIII. Budapest, 1896. 403–438.), Varga Lajos (Katasztrófák a Fertő-tó életében. In: Állattani Közlemények 28. (1931) 3–4. sz. 132–147.), Károlyi Zoltán (A Hanság és a Fertő i. m. 305.), Horváth Gergely Krisztián (Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész). In: Soproni Szemle 62. (2008) 4. sz. 378–390. 380–381.) és Zádor Alfréd (A Fertő-táj múltja és jövője. In: Soproni Szemle 29. (1975) 4. sz. 321–337. 321–322.) írása nyomán. A római kori és középkori forrásokról: Szekendi Ferenc: A Hanság és a Fertő i. m. 8.; Kiss Andrea: A Fertővel kapcsolatos vitás földrajzi kérdések középkori okleveleinkben. In: Soproni Szemle 53. (1999) 1. sz. 53–62.

⁷ Károlyi Zoltán: Az egyes vízvidékek szabályozási munkáinak története. A Duna-völgy vizeinek szabályozása. In: Ihrig Dénes (szerk.): A magyar vízszabályozás története. Budapest, 1973. 151–271. 179.

⁸ Kis József: A Fertő tavának leírása i. m. 352.

⁹ Kis József: A Fertő tavának leírása i. m. 367.

¹⁰ Kis József: A Fertő tavának leírása i. m. 341., 354.

A Fertő nyugati, kultúrtáj jellegű, esztétizáló leírásokban is előkerülő soproni oldala szemben állt a keleti, nagyrészt Moson megyéhez tartozó mocsaras „vadonnal”.¹¹ Ez utóbbival függött egybe a Hanság, amelynek lecsapolását a Fertő túlfolyását is levezető csatornaépítéssel kívánták megoldani a 17. századtól kezdve.¹² A 18. század végén Hege-düs Antal vármegyei mérnök, Sopron megye földmérője a vízkárok megoldására az évek során elhanyagolt, a Hanságba folyó Rába-oldalágak medertisztítását javasolta – halászok a halfogásért, szekerezők az áthaladásért földből, sövényből akadályokat építettek rá, és a vizek a Duna vízrendszerébe csatlakozó Rábca helyett a Fertőbe folytak.¹³

A 19. század elején itt élt emberek élménye az volt, hogy a gyorsan emelkedő vízszint mocsárrá változtatta a Fertő-széli szántóikat, hansági rétjeiket,¹⁴ és az Esterházyak költségén megindult csatornaépítés sem hozott megoldást, egy 1813-ban jövő, a megtelt Fertőből kitörő áradás megduplázta a Hanság mocsárterületét.¹⁵ A tönkretett fő haszonvétel a bécsi piacra juttatandó széna volt,¹⁶ amelynek helyi kereskedelmi központja Oslivolt.¹⁷

A Fertő és a Hanság részleges vízleeresztésének ötlete már a 18. század végén felmerült,¹⁸ a teljes lecsapolás az 1820–30-as években Beszédes József, majd Kecskés Károly terveiben jelent meg.¹⁹ Az érintett vármegyék – Győr, Sopron, Moson – közötti meg egyezés híján a 19. század első felében a vízmentesítés nagybirtokonként, magánberuházásban valósult meg, így például az Esterházy-hitbizomány és a magyaróvári főhercegi uradalom területén.²⁰

---

¹¹ Békési Sándor: Fenséges pocsolva i. m. 197–199.

¹² 1658: Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 190.; Stessel József: Néhány történelmi adat Sopron és Moson vármegyékről. In: Századok 31. (1897) 1. sz. 26–38. 29–30.; Zádor Alfréd: A Hanság lecsapolásának története i. m. 342. 1795–99: Kövér Fidél: A Hanság földrajza. In: Föld és Ember 10. (1930) 1. sz. 3–47. 13–15.; Zádor Alfréd: A Hanság lecsapolásának története i. m. 340–342.

¹³ Kis József: A Fertő tavának leírása i. m. 361–364.; Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus 1. i. m. 385. Hasonló, vitákat kiváltó eset a Rábcán: Hencz József: Mosonszentmiklós helytörténete. [Sopron], 2007. 40. A víz egyes vélemények szerint árvíz esetén Dunától is a Fertőbe tudott jutni, jutni, vö. a 2. képpel.

¹⁴ Kis József: A Fertő tavának leírása i. m. 351., valamint Wittmann Antal magyaróvári uradalmi főjósággormányzó leírása nyomán Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus 1. i. m. 381.

¹⁵ Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus 1. i. m. 387–388.

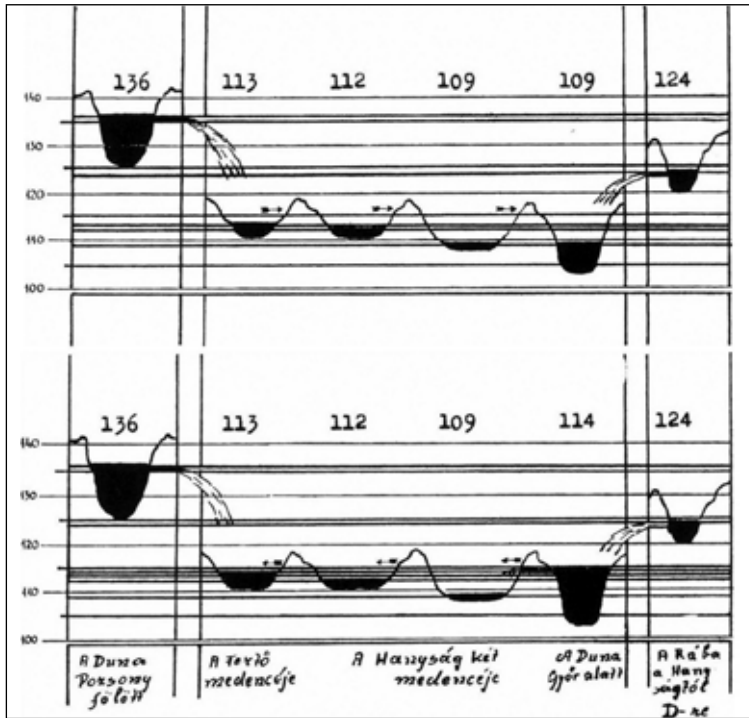
¹⁶ Kis József: A Fertő tavának leírása i. m. 367.; Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (2. rész). In: Soproni Szemle 63. (2009) 2. sz. 167–184. 167.

¹⁷ Paládi-Kovács Attila: A magyar parasztság vízgazdálkodása. Budapest, 1979. 79.

¹⁸ Kis József: A Fertő tavának leírása i. m. 416–417.

¹⁹ Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus 2. i. m. 177–183.; Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 183.; Dóka Klára: A Rába felmérése a XIX. század első felében. In: Arrabona 19–20. (1977–1978) 345–379. 372.

²⁰ Kövér Fidél: A Hanság földrajza i. m. 15.; Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus 2. i. m. 183–184.; Károlyi Zoltán: A Hanság és a Fertő rendezési kísérleteinek fejlődése i. m. 297., 311.; Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 191.

2. kép. Kogutowicz Károly sematikus ábrája a Fertő és a Hanság vízszintjeiről nyugalmi állapot és Duna-árvíz esetén. Forrás: Bárdosi János: A magyar Fertő halászata i. m. 31.

A Rába-szabályozás kortársainak Fertő-élménye a tó 1865–68 között történt teljes kiszáradásához kötődött, ami az országosan 1861 és 1867 között tartó, roppant száraz időszak következménye volt akár az 1863–64 közötti alföldi aszály és inség, valamint a Balaton 1866. évi, valaha mért legalacsonyabb vízállása.²¹ A Sopron megyei Rusztnál például az új szárazulatok parcellázása is megindult.²² A fertőrákosiak a túlpárti, Moson vármegyei Frauenkirchenbe (Boldogasszonyba) zarándokoltak, hogy kiesdekeljék a tó újraéledését.²³ Habár a kiszáradás lehetővé tette a közlekedést, a földművelést, de a szél

²¹ Szentes Olivér: Szárazság Magyarországon 2022-ben és a múltban. In: Légkör 68. (2023) 1. sz. 9–19. <https://doi.org/10.56474/legkor.2023.1.2> 15–17. Ekkoriban vett bérbe Solyomossy Ödön egy Fertő-parti Esterházy-birtokrészletet, az apadás után megnőtt bérelemény nyeresége pedig egészen a bárói címig segítette: Földszerzés. In: Győri Hírlap 44. (1900) 23. sz. 2–3.

²² Berényi Pál: Sopron megye. Budapest, 1895. (Megyei monografiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén.) 8.

²³ Az 1872-ben épült virágosmajori kápolnában kihelyezett táblakon németül és magyarul a következő áll: „A B. Szűz Mária tiszteletére s annak emlékezetére, hogy a rákosi hivek a kiszáradt Fertő medrén át 1869. Okt. 3dikán tartották Boldogasszonyba az első bucsujáratot”

felverte a tó területe felett képződött port.²⁴ Ez a Hanság tőzegporfúvásaival analóg probléma, ami ma is nehezíti a csatornamedrek fenntartását.²⁵

Tervek és viták a Fertő hasznosításáról

A Rábaszabályozó Társulathoz kötődő Ujházy János, majd Meiszner Ernő mérnökök terveiben szerepelt a Fertő lecsapolása egy, a tavat legnagyobb mértékben tápláló Vulka patakig tartó csatorna révén,²⁶ amelynek becsült munkaköltsége megközelítette az első ütemben, 1886 és 1893 között megvalósult Rába-szabályozását.²⁷ Habár ez a programból anyagi okok miatt ez kimaradt, a Fertő-parti érdekeltek kérelmére²⁸ a Hanság-csatorna az 1893. évi 17. törvény első paragrafusára nyomán a tervezettnél nagyobb keresztmetszettel került kiépítésre, azzal a várakozással, hogy a hansági vízlevezetéshez nem szükséges kapacitást majd a Fertő részleges leeresztésére használják.²⁹ Ez a pénzügyi nehézségeinek tárgyalásakor a túlköltekezés példaként került elő, főleg hogy – a még nem szabályozott területnek számító Fertő-part helyett – a költségeket az érdekeltség többi része állta.³⁰

A technikai megoldás szinte azonnal szült egy újabb problémát: igen hamar kiszáradtak a termőre fordított területek. A Hanság két nagybirtoka, a soproni Esterházy-hitbizományon bérlő Berg Gusztáv báró, valamint a mosoni, magyaróvári főhercegi uradalom már a csatorna kiásásának befejezésekor megkezdte egy-egy zsilip építését magánúton a vízutánpótlás biztosítására, amelyek 1898-ra készültek el.³¹ Az 1892. évi, a Rába-szabályozás folytatásáról, benne a Fertő sorsáról is döntő társulati közgyűlés előhangjaként

²⁴ Moser, Ignaz: Der abgetrocknete Boden des Neusiedler See's. In: Jahrbuch der Kaiserlich Königlich Geologischen Reichsanstalt XVI. Wien, 1866. 338–344. 338.

²⁵ Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 198.

²⁶ Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 192.

²⁷ Az 1901. évi október 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai. XVII. Budapest, 1905. 40.

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) K 198 Földművelésügyi minisztériumi levéltár, Rábaszabályozási Társulat kormánybiztosa, 1879–1896. 1/1889/410. Véleményező bizottság jegyzőkönyve, 1889. júl. 18.

²⁹ Az 1901. évi október 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai i. m. 40–42.; Dóka Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez I. In: Soproni Szemle 34. (1980) 1. sz. 17–28. 24.; Fekete Kálmán: Visszatekintés a Rábaszabályozás történetére a társulat megalakulásának 70 éves évfordulóján. In: Pichler János (szerk.): Tanulmányok vízrendezési munkálatainkról. A központi bizottság 1943., 1944. és 1947. évben tartott gyakorlati tájékoztató előadásai. Budapest, 1947. (A Tisza-Dunavölgyi Társulat Központi Bizottságának kiadványa, III. évf. 1. szám) 149.; Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 192.; Zádor Alfréd: A Hanság lecsapolásának története i. m. 344.

³⁰ Fertő lecsapolás. Belvizrendezés. In: Győri Hírlap 44. (1900) 132. sz. 3.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára XIII. 56. Eszterházy Hitbizomány Kerületi Műszaki Hivatala Kapuvár iratai, 1867–1918. 19. doboz, 3. csomó: A Fertő és a Hanság közötti csatornával kapcsolatos tervek, 1895–1896.; Rábaszabályozás. A választmány ülése. In: Győri Hírlap 17. (1896) 187. sz. 1–2.; A Rábaszabályozás és Sopronmegye. In: Győri Hírlap 41. (1897) 212. sz. 1–2.; Államsegély a Rábavidéknek. In: Győri Hírlap 43. (1899) 202. sz. 1.; Az 1901. évi október 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója I. Budapest, 1902. 132.; Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 193.

megjelent a sajtóban az a vélemény, hogy sem a Fertő lecsapolása, sem a belvizek rendezése nem szolgál közcél, hanem „az érdekeltségek inkább magánjellegű haszonszerzését hivatvák előmozdítani.”³² Nem véletlenül: amíg az Esterházyak, valamint a győri püspökség képviselője a Fertő lecsapolása mellett nyilatkozott a part menti érdekeltségekkel együtt,³³ addig a rábaköziek nem kívántak a közvetlen környezetükön kívül terjeszkedő probléma megoldására pénzt száni.³⁴

Habár a szabályozás kezdetekor az egyik érdekelt még azt javasolta, hogy a Fertőből legyen a Rába-vidék árvíztározója,³⁵ ez a terv csak csermelyként élt tovább a tagságban: 1900-ban néhányan közülük a Kis-Rábával párhuzamos Répcének a Fertőbe vezetését javasolták, ott halászlé társulást hozva létre, ezt azonban elvetették.³⁶ A vezetőség és az őket támogató többség Beszedeshez és Keczkéshez hasonlóan inkább a terület elválasztására, a vizek különálló levezetésére törekedett. Az 1892-ben elvetett csatorna a Fertő közepéig tartott volna.³⁷ 1899-ben kezdett körvonalazódni a társulat műszaki osztálya által készített javaslat.³⁸ A kilenc, költség-haszon elemzéssel is ellátott változatból az Esterházy-hitbizomány főmérnöke, Lakner Albert a Hanság-csatornának a tó közepéig történő meghosszabbítását pártolta, amelyhez a patakok zsilipekkel vannak becsatornázva.³⁹ 1900-ban a társulat választmányának műszaki bizottsága elé két terv került: az egyik szerint a Fertő déli részén tározót hoznának létre, alacsony győri vízállás esetén leeresztve a vizeket; míg a másik esetében a Fertő nyugati szélén készült volna egy főcsatorna, középben egy belvízcsatorna. A bizottság az előbbi, olcsóbb, és a Vulka iszapjának talajjavításra történő felhasználási lehetőségével kecsegtető tervet választotta.⁴⁰ Ehhez hasonló volt Balkay Adolf későbbi véleménye a Soproni Naplóban, aki a Vulkát a keleti részbe vezette volna, hogy annak iszapja megtermékenyítse a talajt.⁴¹

Közben az aggályok is gyűltek. Habár a társulati vezetés kimutatta, hogy a Fertőnek a társulat által felveendő kölcsönből elvégzendő lecsapolásával új területeket lehet

---

³² A Rábaszabályozás. In: Győri Hírlap 13. (1892) 79. sz. 1. Az 1892. november 7-iki társulati közgyűlésről: *Simonkay Márton*: Csorbuló önrendelkezés vagy állami siker? Érdekek és vélemények a Rába-szabályozás kapcsán (1886–1893). In: *Horváth Gergely Krisztián* (szerk.): *Víz és társadalom a középkortól a XX. század végéig*. Budapest, 2014. 343–376. 362–364.

³³ Öt millió forintos határozat. In: Győri Hírlap 13. (1892) 92. sz. 1.

³⁴ A Rábaszabályozás kiegészítése. In: Győri Hírlap 13. (1892) 91. sz. 1.

³⁵ *Sibrik Antal*: Elmélkedések és nézetek a folyamok, különösen a Rába szabályozás tárgyában. Vác, 1884. 14–15.

³⁶ A Fertőlecsapolást leszavazták. A belvizrendezést is. In: Győri Hírlap 45. (1901) 45. sz. 1–2.

³⁷ *Berényi Pál*: Sopron megye i. m. 6.

³⁸ A Fertő lecsapolása. In: Győri Hírlap 14. (1899) 81. sz. 2.; Rábaszabályozás. 103. sz. 1–2.; A Fertő lecsapolása. 200. sz. 2.

³⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (MNL GyMSV SL) XIII. 56. 19. doboz, 4. csomó: Fertőlecsapolással kapcsolatos iratok, 1899–1900.

⁴⁰ Földszerzés. Fertő lecsapolása. In: Győri Hírlap 44. (1900) 23. sz. 1–2.

⁴¹ Küzdelem a Fertő körül. In: Győri Hírlap 47. (1903) 259. sz. 1–2.

járadékkal megterhelni, és így a „régí vidékek” hozzájárulása csökkenhet⁴² – mintegy finanszírozva a kevésbé rentábilisnak tűnő belvízvezetést –, mégis létezett az érdekeltek körében a szabályozás korábbi finanszírozásából fakadó, amúgy is magas anyagi terhek növekedésétől való félelem.⁴³ Kritikus kérdés volt az újonnan szárazra kerülő területek talajminősége. Ebben általános vélemény szerint a soproni oldal jobb – ezen belül a Balf-tól délre lévő a legjobb –,⁴⁴ a mosoni gyengébb volt.⁴⁵ Maga a tó szikes, így nem meglepő, hogy a talaj egy része is az – ezt a kortársak is tudták.⁴⁶ Ezt igazolta Ignaz Moser, a Magyaróvári Gazdasági Intézet korábbi tanára, aki a kiszáradt Fertő-mederből vett mintákat elemzett.⁴⁷ Tartottak emellett a kiszáradó tőzeg, régen használatos nevéen turfa meggyuladásától.⁴⁸ Egy évtizeddel később már nyilvánvaló tényként kezelték, hogy a hansági talaj állandó talajjavítási munkálatokra szorul.⁴⁹

Győrött és a megyében a város alatt vezetett vízmennyiség növekedésétől tartva a lecsapolás ellen voltak, Sopron vármegyében azonban támogatták, Mosonban is, a hasznot nem remélő Nezsideret kivéve.⁵⁰ Az ellenzőket a Fertő-vidéken a herceg Esterházyak után a legnagyobb birtokkal rendelkező Széchenyi Béla gróf vezette, aki leírta, hogy 1900-ig 66 345 forint 63,5 krajcárral járult a Rába-szabályozáshoz, abból mégsem látott hasznot. Javasata hasonló volt Esterházy Pál herceg 1893. évi tervéhez: a társulat ne szavazza meg a felveendő kölcsönt, hanem hagyja az ügyet önállósul Fertő-partiakra.⁵¹ A Győri Hírlap szerzője pontosította Széchenyi állításait: a megjelölt összeg harmada kerülhetett csak ki Fertő-parti birtok megterheléséből, a kiválás pedig még mindig alapszabály-ellenes.⁵² A fertőiek anyagi természetű vádjaira válaszul később felmerült, hogy az ő érdekükben történt munkálatok bő kétharmadát a Rába-mentiek fizetik,⁵³ miközben éppen a

⁴² Fertő lecsapolás. Belvízrendezés. In: Győri Hírlap 44. (1900) 132. sz. 3.

⁴³ A Fertő lecsapolása. In: Győri Hírlap 47. (1903) 228. sz. 1–2.

⁴⁴ Széchenyi Béla: A Fertő lecsapolása. In: Győri Hírlap 44. (1900) 272. sz. 1.

⁴⁵ Fertő lecsapolás. Belvízrendezés. In: Győri Hírlap 44. (1900) 132. sz. 3.; A Fertő lecsapolása. In: Győri Hírlap 46. (1902) 228. sz. 1–2.; Harc a Fertő körül. In: Győri Hírlap 46. (1902) 269. sz. 2.

⁴⁶ A Fertőlecsapolást leszavazták. A belvízrendezést is. In: Győri Hírlap 45. (1901) 45. sz. 1–2.; A Fertő lecsapolása. In: Győri Hírlap 46. (1902) 228. sz. 1–2.; Harc a Fertő körül. In: Győri Hírlap 46. (1902) 269. sz. 2.; Az új osztályozás a Rábaszabályozásnál. In: Győri Hírlap 52. (1908) 254. sz. 1.

⁴⁷ Kimlei Péter – Tuba László (szerk.): Moson Megyei Életrajzi Lexikon. 2018. <http://hgkmovar.hu/mmell/> (Hozzáférés dátuma: 2020. máj. 5.) 'Ignaz Moser' szócikk; Széchenyi Béla: A Fertő lecsapolása. In: Győri Hírlap 44. (1900) 272. sz. 1.; Az 1901. évi október 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója I. i. m. 136.

⁴⁸ Öt millió forintos határozat. In: Győri Hírlap 13. (1892) 92. sz. 1.

⁴⁹ Rábaszabályozás. Tisztújítás. – Évi jelentés. – A munka befejezése. In: Győri Hírlap 56. (1912) 116. sz. 1–2.

⁵⁰ A vármegye közgyűlése. In: Győri Hírlap 43. (1899) 247. sz. 2–3.; Napi hírek. A Fertő lecsapolása és a belvízrendezés. In: Győri Hírlap 44. (1900) 143. sz. 3.; Győr és az árvízveszély. A Fertőrendezés hatása. In: Győri Hírlap 44. (1900) 221. sz. 12.

⁵¹ Széchenyi Béla: A Fertő lecsapolása. In: Győri Hírlap 44. (1900) 272. sz. 1.

⁵² Fertő lecsapolása. Gróf Széchenyi cikkére. In: Győri Hírlap 44. (1900) 273. sz. 1–2.

⁵³ A Fertő lecsapolása. Levél a miniszterhez. In: Győri Hírlap 46. (1902) 165. sz. 2–3.

Fertő-partiak nem akarnak több járulékot fizetni, mert jobban megéri nekik a mostani állapot.⁵⁴ Amíg a Győri Hírlap a kormánybiztosság visszatérésével fenyegette az ellenzőket,⁵⁵ addig Széchenyi célszerűbbnek látta volna a korábbi kormánybiztosság fenntartását.⁵⁶ Az Esterházy-hitbizomány képviselője, Haller József szintén ellenezte a lecsapolás társulati kölcsönfelvételből való finanszírozását, és annak a belvízvezetéstől való különválasztását pártolta;⁵⁷ a műszaki hatásokkal, így például az árvízveszéllyel kapcsolatban pedig kételyeit fejezte ki.⁵⁸

A Fertő és a belvizek kölcsönfelvételből történő együttes rendezéséről először az 1901. januári rendkívüli társulati közgyűlésen szavaztak, ahol 419:1185 arányban elvetették azt.⁵⁹ A Fertő-vidéki településeket képviselő Klampfer Ferenc mosonbányai plébános, választmányi tag 1900-ban még ellenezte a lecsapolást,⁶⁰ ezen a közgyűlésen viszont már kiállt mellette az elnökséggel, valamint Kőfalvy Vidor csornai premontrei perjel, választmányi taggal együtt – utóbbi ráadásul azt követelte, hogy a Fertő-vidék fizessen a társulatnak az eddigi jótéteményekért. A Győr megyei felszólalók – mint választmányi tagok jórészt ellene voltak: Barcza Géza az árvizektől tartott, a korábbi igazgató Szalacsy Lajos a remélt adóvisszatérítésre vonatkozó számításokat helytelennek ítélve szavazott ellene, Milkovich Imre pedig csak a belvízvezetésre mondott volna igent, a Győr és Sopron megyékben egyaránt birtokos győri püspökséget képviselő Korn János főügyésszel együtt.

Az 1901. májusi rendes közgyűlésen ismételten napirendre került a kérdés, leszavazás esetén immár az elnökség és a választmány zömének lemondását kilátásba helyezve.⁶¹ Még januárban felmerült szempontként, hogy Széchenyi talán államsegélyt vár – erről csupán a Moson megyei Bezenye jegyzője nyilatkozott helyeslően, a többi megszólaló nem tartotta valószínűnek. Az Esterházy-hitbizomány „belvizes” álláspontját Haller József mellett a magyaróvári főhercegi uradalom képviselője, Rohrer Ferenc ügyvéd, választmányi tag, valamint Szabó Lajos Sopron megyei, vági birtokos választmányi tagok terjesztették be – ez tükrözte a megelőző választmányi ülés viszonyait, ahol 13:3 arány-

⁵⁴ A kisebbség szava. Rábaszabályozás. II. In: Győri Hírlap 45. (1901) 37. sz. 1.

⁵⁵ Fertő lecsapolása. Gróf Széchenyi cikkére. In: Győri Hírlap 44. (1900) 273. sz. 1–2.

⁵⁶ A Rábaszabályozásról. In: Gazdasági Mérnök 27. (1903) 39. sz. 3.

⁵⁷ „A mai ülés elég élénk, több pontban talán éles is volt; ez utóbbi megjegyzésünk a legnagyobb érdekeltég képviselőjére vonatkozik, a ki – az Esterházy hercegi uradalmat értjük – idegesen pengette azt a lantot, a melyen a Fertő lecsapoláshoz temetési nótát szánt.” In: Győri Hírlap 44. (1900) 274. sz. 1.

⁵⁸ A Fertőt lecsapolják. A belvizeket rendezik. Esterházy hercegséget leszavazták. In: Győri Hírlap 45. (1901) 106. sz. 1.

⁵⁹ A továbbiakra is: Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár (KVL) A IX. 59/a. Rábaszabályozó Társulat. Jegyzőkönyvek, 1898–1945. A Rábaszabályozó Társulat rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1901. jan. 15.; A Fertőlecsapolást leszavazták. A belvízrendezést is. In: Győri Hírlap 45. (1901) 45. sz. 1–2.

⁶⁰ Rábaszabályozási ülés. In: Győri Hírlap 44. (1900) 225. sz. 1.

⁶¹ A továbbiakra is: KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat közgyűlésének jegyzőkönyve, 1901. máj. 8.; A Fertőt lecsapolják. A belvizeket rendezik. Esterházy hercegséget leszavazták. In: Győri Hírlap 45. (1901) 106. sz. 1.

ban maradtak alul.⁶² Végül mindössze 16 szavazat különbséggel, 934:918 arányban megszavazták a Fertő és a belvizek rendezését. A Győri Hírlap külön kimutatást közölt az önálló birtokosok és a kisbirtokosokat együtt képviselő községek szavazásáról: előbbieknél 263:676, utóbbiaknál 671:242 lett az eredmény. Ebből kitűnik, hogy az előzőhöz képest népeesebb közgyűlésen a kisbirtokosok óhaja győzött – ahogyan az újságcikk címe is szól: az Esterházy hercegséget leszavazták. Feltűnő azonban a Győr megyeiek hallgatása – lehetséges, hogy néhány szavazat „megfordult”. A szavazás azonban nem volt ügydöntő, mert a kölcsönfelvétel ügyében alapszabály szerint szükséges lett volna a teljes – ekkor 2418 érvényes szavazatot számláló – érdekeltség többsége, így a munkálatok fedezetéről való döntésre újabb közgyűlést hívtak össze. Ennek előkészítését Cziráky Béla társulati elnök a szavazás előtt másfél hónappal a miniszterelnöknél kezdte a felveendő kölcsön ügyében, vezetőségi delegáció élén,⁶³ két nappal előtte pedig Haller Józseffel Eszterházára vonatkozó, ahol vadászatot vett részt sógoránál, „Miki” hercegnél.⁶⁴ A győri újságok közt polémia alakult ki, vajon meg van-e már szavazva a Fertő-lecsapolás.⁶⁵ Nem volt a közgyűlés után sem, hiába győztek most már nagy, 1156:491 arányban az igenek, 62 szavazat, az összes szavazó 2,5%-a hiányzott a szükséges abszolút többséghez (47,5%: igen, 20,2% nem, 32,3% távol), hiába volt ott személyesen és támogatólag (!) Esterházy herceg is.⁶⁶

Mivel látszott, hogy helyben nem megoldható a probléma, mindkét fél a kormány elé akarta vinni ügyét, így az 1902. év az országgyűlési küzdelmekkel telt: négy Fertőmenti kerület képviselője is beszédet mondott a képviselőházban. Közülük éppen a három kormánypárti ellenezte a Fertő-lecsapolást. Solymossy [Solymosy] Ödön, a Sopron megyei lövői kerület képviselője⁶⁷ hosszú beszédében szinte minden eszközt bevetett: rámutatott az eltelt évtizedek sokféle Fertő-tervére és az ezekben rejlő bizonytalanságra, amivel óvatosságra intett. Előhozta, hogy a korábban a társulati ellenzékhez tartozó Cziráky és köre 1892-ben még a lecsapolás ellen volt. Megjegyezte, hogy a Moson megyeieknek többbe kerülne a szabályozás, mint a földjük értéke, sőt, az 1901. évi szoros közgyűlési szavazások kapcsán csalást sejtetett. Hangsúlyozta, hogy a keleti oldalon gyenge termőképességű lenne a Fertő-meder talaja, a partiak jelenlegi nád, sás, széna haszonvétele kevésbé jövedelmező, de biztosabb. Végül az egész Rába-szabályozást

⁶² A Fertőlecsapolás ügyéről. In: Győri Hírlap 45. (1901) 54. sz. 1–2.

⁶³ MNL GyMSV SL XIII. 5. Dénesfai és ciráki Cziráky család iratai, 1821–1918. Cziráky Béla naplója, 1901. szept. 3.

⁶⁴ MNL GyMSV SL XIII. 5. Cziráky Béla naplója, 1901. okt. 21.

⁶⁵ Rábaszabályozás. In: Dunántúli Hírlap 9. (1900) 85. sz. 3.

⁶⁶ KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat közgyűlésének jegyzőkönyve, 1901. okt. 23.; MNL GyMSV SL XIII. 5. Cziráky Béla naplója, 1901. okt. 23.

⁶⁷ Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit (szerk.): Az országgyűlés tagjainak archontológiája. Eger, 2020. (Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon, 2.) 301.

hibaként tüntette föl.⁶⁸ Batthyány Tivadar, a Mosonban lévő zurányi kerület képviselője⁶⁹ ezt megtoldotta azzal, hogy a mosoni Fertő-parti községeknek anyagi kárt okoznának a lecsapolással.⁷⁰ A Sopron megyei ruszti kerület⁷¹ választóinak bizalmát élvező Bolgár Ferenc belevette a Fertőnek elsősorban a nyugati parton fontos – de a keleti oldalon is megjelenő – szőlőkultúrára gyakorolt pozitív éghajlatszabályozó hatását.⁷² A negyedik, néppárti képviselő, Molnár János az eszterházai kerületből, mindössze a szabályozás vizsaszásságaira és magas terheinek taglalására szorítkozott.⁷³ Mindkét párt a maga politikai hasznára próbálta fordítani a szabályozás kérdéseit, a pozitívumokat magának, a nehézségeket ellenfelének tulajdonítva.⁷⁴ A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy a soron következő, 1905. évi választásokon tarolt a korábbi ellenzék: Solymosyt legyőzte a néppárti Huszár Károly, Batthyány Tivadar átállt a Függetlenségi és 48-as Párthoz, Bolgár ugyan megőrizte mandátumát, de már pártonkívüliként, Molnár János pedig újrázott.⁷⁵ A felsőházban megszólaló Széchenyi Béla korábbi érveit ismertette, amelyekre Cziráky Béla felelt meg.⁷⁶

Batthyány a Fertő-érdekelteket is igyekezett mozgósítani: 1902. júliusi gyűlésük után levelet küldtek a miniszterhez, hogy ne csapolják le a Fertőt.⁷⁷ Ahogyan azonban a Győri Hírlap rámutatott, birtokarányosan mindössze egyötödnyi rész állt a szándék mögött: Széchenyi Béla, a győri székeskáptalan, valamint a Fertő északkeleti, mosoni (ma burgenlandi) részének települései, nagyjából az Esterházyak Illmicnél kezdődő uradalmáig. Ha csak a méreteket nézzük, az Esterházy-hitbizomány önmagában többségben volt, és nem állt a tótól távolabbi birtokokkal rendelkező Batthyány mellé. Mivel mellettük mindenki kisbirtokosnak számított, könnyen lehetett rájuk hivatkozni mindkét oldalon, bár az igaz, hogy képviseltette az ismert állásponttal bíró érdekelt települések közel fele, korabeli hivatalos neveiken: Sásony, Nyulas, Nezsider, Védény, Gálos és Pátfalu. Széchenyi Béla a lecsapolás esetére még birtokai eladását is belengette a társulatnak, és rajta keresztül a nyilvánosságnak⁷⁸ – ez utóbbi blöffnek bizonyult. Még egy Fertő-parti választmányi tag, Róka József hidegségi plébános nyilatkozott a lecsapolás ellen.⁷⁹

⁶⁸ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Negyedik kötet. Budapest, 1902. 252–257.

⁶⁹ Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit (szerk.): Az országgyűlés tagjainak archontológiája i. m. 233.

⁷⁰ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója i. m. 344–346.

⁷¹ Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit (szerk.): Az országgyűlés tagjainak archontológiája i. m. 300.

⁷² Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója i. m. 362–363.

⁷³ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója i. m. 304–306.

⁷⁴ Rábaszabályozás politikai alapokon. In: Győri Hírlap 47. (1903) 136. sz. 2.

⁷⁵ Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit (szerk.): Az országgyűlés tagjainak archontológiája i. m. 203., 233., 299–301.

⁷⁶ Az 1901. évi október 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója I. i. m. 132–141.

⁷⁷ A Fertő lecsapolása. Levél a miniszterhez. In: Győri Hírlap 46. (1902) 165. sz. 23.

⁷⁸ A Fertőről. In: Győri Hírlap 46. (1902) 289. sz. dec. 18.

⁷⁹ Napi hírek. Küzdelem a Fertő körül. In: Győri Hírlap 46. (1902) 182. sz. 2–3.

Birtokos	Terület	
	[kataszteri hold]	Arány
Esterházy Miklós herceg	28 936	49,95%
Széchenyi Béla gróf	6 978	12,04%
Magyaróvári főhercegi uradalom	4 078	7,04%
Heiligenkreuzi ciszterci apátság	3 392	5,85%
Győri püspökség	3 388	5,85%
Győri székeskáptalan	2 386	4,12%
Feszty Adolf örökösei	1 617	2,79%
Nagybirtokosok összesen	47 406	87,64%
Sopron sz. kir. város	3 911	6,75%
Nezsider sz. kir. város	1 996	3,45%
Ruszt sz. kir. város	700	1,21%
Pátfalu	292	0,50%
Nyulas	154	0,27%
Sásony	56	0,10%
Gálos	48	0,08%
Települések összesen	7 161	12,35%
Végösszesen	57 935	100,00%

1. táblázat. A Fertő-vidék érdekeltségei, 1903. Saját szerkesztés Szontagh Tamás – Horusitzky Henrik – Marosy Pál – Asbóth Béla: A Fertő-tó geológiai és mezőgazdasági viszonyainak tanulmányozására kiküldött bizottság jelentése. Budapest, 1903. 66. alapján

Mindezek miatt Darányi Ignác földművelésügyi miniszter megbízásából, a Magyar Királyi Földtani Intézet részéről Szontagh Tamás és Horusitzky Henrik geológusok 1902-ben megvizsgálták a Fertő medervizonyait⁸⁰ – munkájuk eredménye a 3. képen látható –, majd maga Darányi is bejárta a Fertő-vidéket, Cziráky kalauzolásában, útba ejtve az illetékes főispánok mellett Esterházy Miklóst, Széchenyi Bélát, valamint Sopronban fogadva a szőlősgazdák küldöttségét.⁸¹ A jelentésben igazolták, hogy a nyugati és északnyugati részen vannak jobb minőségű, de később majd öntözésre szoruló talajok,

⁸⁰ Vizsgálják a Fertőt. In: Győri Hírlap 46. (1902) 170. sz. 2.

⁸¹ MNL GyMSM SL XIII. 5. Cziráky Béla naplója, 1902. okt. 24–25.

valamint javasolták a meglévő tóviznek a keleti oldalra történő szorítását, gyógyvízként hasznosítva annak ásványi sótartalmát.⁸² A javaslat elemei csak később, a Fertőre vonatkozó döntések meghozatala után kerültek elő a közbeszédben. A Győri Hírlap egy helyütt írja, hogy régen reuma (csúz) és köszvény ellen fürödtek a soproni parton.⁸³ 1907-ben pedig a dunántúli turistaegyesület Fertő-parti fürdőteleplési tervéről olvashatunk,⁸⁴ később, 1908-ban pedig már a lecsapolás elleni érvek között találkozhatunk a korábbról is ismert⁸⁵ Fertő–Balaton párhuzammal.⁸⁶

1903 elején Batthyány a Moson megyei községek küldöttségét vezette a miniszterelnökhöz.⁸⁷ Kérésükben megjelent a későbbi megoldás: vessék el a Fertő lecsapolását, a társulat pedig kapjon államsegélyt. Júniusban Darányi Budapesten értekezletet tartott a legfontosabb érdekeltekkel. Cziráky óvatosan bizakodó bejegyzést írt naplójába: „Petitum [kérelem] a Fertő kihagyásával a belvizek sürgős rendezése államhozzájárással. Miniszter tartózkodóan de jó akarattal nyilatkozott.”⁸⁸ Ennek ellenére hamar úgy érezte, elfogyott körülötte a levegő: úgy látta, hogy állami garancia vagy pénzügyi segítség híján a belvízrendezéshez, valamint az időközben felmerült Répce-árapasztó csatorna kivételéhez emelni szükséges a társulati kataszteri holdanként 10 koronában megállapított ártéri járulékát. Ezt nem vállalta, így beadta lemondását a teljes vezetéssel és a választmány zömével együtt, utódjául Széchenyi Bélát fölkérve. Széchenyi nemet mondott, az érdekeltség pedig egyhangúlag kifejezte bizalmát, Czirákyt a folyó ügyek továbbvitelére kérve, aki így függőben hagyta lemondását.⁸⁹ A küzdelem újra a sajtóban zajlott, amikor a Rába-mentiek ellenérdekeltséget alakítottak Széchenyi gróf mozgalma ellenében az ügyben korábban már aktív Fischer Sándor Győr megyei, téti kerületi kormánypárti képviselő vezetésével, hogy az időről időre belengetett kiválással ne tegyék anyagilag tönkre a társulatot.⁹⁰

---

⁸² Szontagh Tamás – Horusitzky Henrik – Marosy Pál – Asbóth Béla: A Fertő-tó geológiai és mezőgazdasági viszonyainak tanulmányozására kiküldött bizottság jelentése. Budapest, 1903. 29–30.; Szontagh Tamás: A Fertő-tó geológiai tanulmányozása. In: A Magyar Földtani Intézet évi jelentése 1902-ről. Budapest, 1903. 180–184.

⁸³ Napi hírek. A Fertő. In: Győri Hírlap 49. (1905) 186. sz. 3.

⁸⁴ Napi hírek. Fürdőtelep a Fertőn. In: Győri Hírlap 51. (1907) 165. sz. 3. A reformkorban Fertőbozon létezett egy rövid életű fürdő: Tilkovszky Lóránt: Széchenyi István fertőbozi fürdője. In: Soproni Szemle 14. (1960) 2. sz. 181–185.; Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő. In: Soproni Szemle 62. (2008) 4. sz. 391–408. 402–403.

⁸⁵ Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században i. m. 392.

⁸⁶ Mozgalom a Fertőlecsapolás ellen. In: Győri Hírlap 52. (1908) 220. sz. 1.

⁸⁷ Napi hírek. Mosonmegye a kormánynál. In: Győri Hírlap 47. (1903) 2. sz. 5.

⁸⁸ MNL GyMSM SL XIII. 5. Cziráky Béla naplója, 1903. jún. 8.

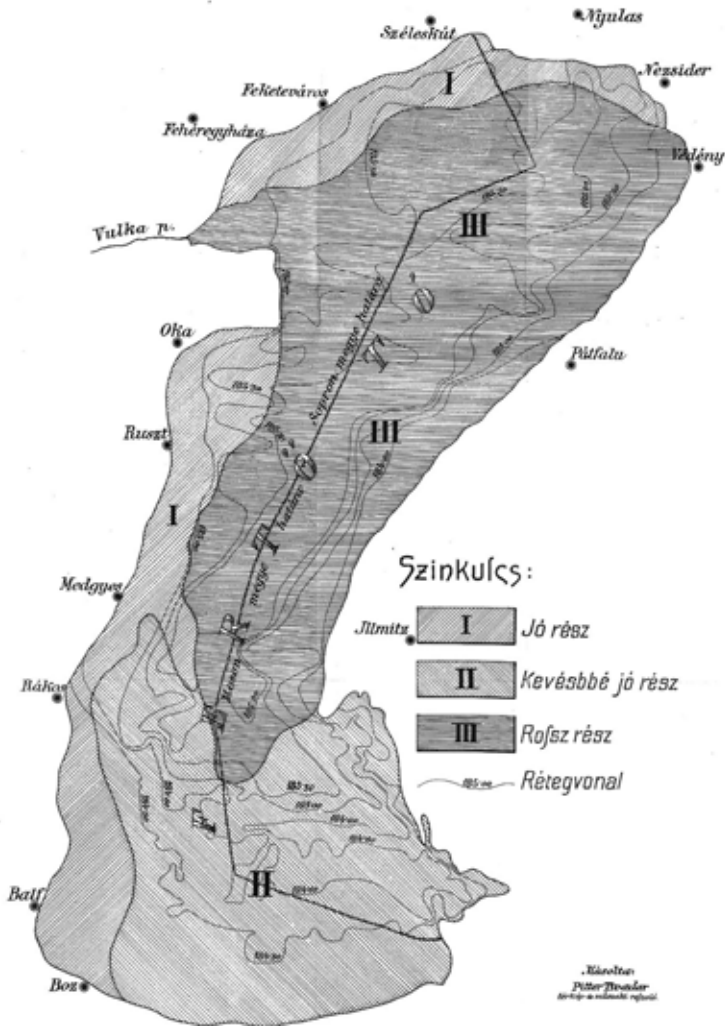
⁸⁹ KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1903. aug. 24.; Válság a Rábaszabályozásnál. A rendkívüli közgyűlés. In: Győri Hírlap 47. (1903: 197.) 2.

⁹⁰ Mozgalom a Rábaérdekeltségben. A nagygyűlés előkészítése. In: Győri Hírlap 47. (1903) 238. sz. 2–3.; Küzdelem a Fertő körül. 241. sz. 2., 242. sz. 2.

A FERTŐ TÓ

talajminőségeinek termőképesség szerinti területi beosztása.

Méreték: 1 : 75.000.

3. kép. A Fertő tó talajminőség-térképe, 1903. Forrás: Szontagh Tamás – Horusitzky Henrik – Marosy Pál – Asbóth Béla: A Fertő-tó geológiai és mezőgazdasági viszonyainak tanulmányozására kiküldött bizottság jelentése. Budapest, 1903. V. melléklet

A Fertő lecsapolási kísérlete

1904 elején „nem várt” megoldás érkezett: a Darányit követő Tallián Béla földművelésügyi miniszter államsegélyt ígért a Fischer vezette érdekeltségi küldöttségnek.⁹¹ A kedélyek azonban csak év végére nyugodtak le, az 1904. évi 39. törvény megszületésével. A törvény megszületésében az 1893. évi esethez hasonlóan feltételezhetjük, hogy a politikai kapcsolatok nagy szerepet játszottak, különös tekintettel arra, hogy míg Darányi Ignác a Tiszánál korábban vezetett egy társulatot – az államsegélyben többször is részesülő tiszaiak lobbijeréjét mutatja a térség vízszabályozásában és gabonatermelésében komoly szerepet betöltő számos befolyásos politikus⁹² –, addig a dunántúli származású Talliánnak nem volt ilyen érintettsége.

A törvényhez kapcsolódó munkaprogramban a Fertő kapcsán nem „tökéletes biztonságot nyújtó mű”,⁹³ hanem egy szűkített költségvetésű részleges lecsapolás: a Hanság-csatornának a tóig történő 1 km-es, majd a tóba 6 km-re, a nagyjából középen futó megyehatáron benyúló kiegészítése szerepelt.⁹⁴ Ekkor már gazdasági szempontból is távolabb került a Fertő felszámolása, ugyanis a földművelésügyi minisztérium leirata nyomán 1907-ben halászati társulat alakult a legnagyobb birtokok: az Esterházy- és a Széchenyi-birtokok, a győri püspök, valamint Sopron város megbízottaiból.⁹⁵ A Fertő halászati célú felhasználását a minisztérium halászati osztályának vezetője újságcikkben üdvözölte és támogatta.⁹⁶

A kivitelezést a budapesti Magyar Építő Rt. nyerte el versenytárgyaláson. Ezt a vállalatot 1889-ben az Általános Osztrák Építő Rt. (Allgemeine Österreichische Baugesellschaft) alapította⁹⁷ az alapszabály szerint 1 millió forint alaptőkével, amelynek a fele került befizetésre a cég indulásakor.⁹⁸ Az osztrák vállalat felismerte, hogy a „politikai viszonyok”⁹⁹ alapján állami infrastruktúraépítési munkákat könnyebben tud teljesíteni Magyarországon egy hazai leányvállalat révén, ezért átengedte itt állomásozó

⁹¹ Képviselőink a minisztereknél. In: Győri Hírlap 48. (1904) 24. sz. 1.

⁹² Vári András: Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898. Budapest, 2009. 367.; vö. még Demeter Gábor – Pinke Zsolt – Szilágyi Zsolt: Sártenger és búzatenger. Mérlegen az alföldi gabonakonjunktúra és a vízszabályozások regionális következményei (1720–2020). In: Századok 156. (2022) 5. sz. 963–999. 993. (95. jegyzet), 985.

⁹³ Bíró Elek társulati igazgató megfogalmazása: KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat közgyűlésének jegyzőkönyve, 1912. nov. 6.

⁹⁴ KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat közgyűlésének jegyzőkönyve, 1904. nov. 28.; Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 195.

⁹⁵ Napi hírek. Fertő-tavi halászat. In: Győri Hírlap 51. (1907) 23. sz. 6.; Napi hírek. Halászati társulat a Fertő taván. 116. sz. 2.

⁹⁶ Landgraf János: A Fertő jövője. Halászat 11. (1910–11) 6. sz. 42–43.

⁹⁷ Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII. 2/e. 1933. Magyar Építő Részvénytársulat, 1889–1949. 6698. kd. A Magyar Építő Rt. alakuló közgyűlési jegyzőkönyve, 1889. máj. 19.

⁹⁸ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. alapszabálya, 1889. máj. 19.

⁹⁹ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. igazgatósági jelentése, 1906. márc. 3.

hajóit, felszerelését, valamint az Ercsiben lévő hajógyárát is.¹⁰⁰ Az anyavállalatot képviselő Goldschmidt Tivadar (Theodor Ritter von Goldschmidt) bécsi mérnök és városi tanácsnok tagja volt Bécs és Alsó-Ausztria Dunaszabályozó Bizottságának,¹⁰¹ valamint a többek között szállítmányok biztosításával is foglalkozó¹⁰² bécsi Duna Biztosító igazgatótanácsának is.¹⁰³ A részvénytőke zömét adó Általános Osztrák Építő mellett egy-egy szavazatra elég részvénye volt az igazgatósági tagoknak, így például 1892-ben előbbinek 33, utóbbiaknak összesen 8 szavazata volt. Ekkorra a vállalat első elnöke, a már említett, de ekkoriban még kormánypárti Rakovszky István leköszönt, helyét párttársa, Gajáry Ödön vette át.¹⁰⁴ 1893-tól a cégvezetést Szegvári Ernő budapesti mérnök-vállalkozó látta el egészen 1930-ban bekövetkezett haláláig.¹⁰⁵ A vállalat kezdetben az állami folyószabályozási munkák elmaradása miatt komoly veszteséget termelt, csak kisebb munkákat végzett – többek között Ausztriában, a linzi kikötő építésével –,¹⁰⁶ hajóit kénytelen volt bérbe adni és 1897-ben 200 ezer Ft tőkeemelését kérni.¹⁰⁷ A következő évtől végre elindultak a Duna Budapeستől délre lévő szakaszain az újabb szabályozási munkák,¹⁰⁸ amelynek tevékeny résztvevője lett a vállalat.¹⁰⁹ Az adósság azonban a mérlegadatokban jól látható módon tovább nőtt, ami az igazgatósági jelentés szerint „üzleti tevékenységünk fokozásában is leli magyarázatát”.¹¹⁰ 1906-ban az osztrákok átadták a vállalatot a Magyar Aszfalt Rt. igazgatóságából induló,¹¹¹ a számos iparágban, valamint a közlekedésben és a távközlésben érdekelt Popper Istvánnak¹¹² és érdekkörének, valamint a szintén számos vállalat vezetésében ülő, többek között a Danubius hajó- és gépgyárat is elnöklő volt MÁV-vezér

¹⁰⁰ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. alakuló közgyűlési jegyzőkönyve, 1889. máj. 19.

¹⁰¹ *Czeike, Felix*: Historisches Lexikon Wien 1–6. Wien, 1992–2004. 6. 71., 2. 73.

¹⁰² A Pallas Nagy Lexikona. 1–16. Budapest, 1893–1897. 5. 599. „Duna biztosító társaság” szócikk

¹⁰³ Magyar Compass, 1885. 485. A Compassban igazgatótanács helyett kormányzótanács szerepel.

¹⁰⁴ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. közgyűlési jegyzőkönyve, 1892. márc. 29.; *Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit* (szerk.): Az országgyűlés tagjainak archontológiája i. m. 253.

¹⁰⁵ BFL VII. 2/e. 1933 877. kd. 38640/1893. Szegvári Ernő cégvezetői bejegyzése a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvénytörvényesen, jún. 30.; Halálozás. In: *Az Est* 21. (1930) 60. sz. 8.

¹⁰⁶ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. igazgatósági jelentése, 1899. márc. 14.

¹⁰⁷ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. igazgatósági jelentése, 1897. febr.

¹⁰⁸ *Károlyi Zoltán*: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 225., 241–242.

¹⁰⁹ Pl. BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. igazgatósági jelentése, 1902. febr. 22.

¹¹⁰ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. igazgatósági jelentése, 1901. márc. 31.

¹¹¹ Magyar Compass, 1881. 340.

¹¹² Popper István 1905/1906 fordulóján a Telefonhírmondó Rt. elnöke volt, és a következő vállalatok igazgatóságában szerepelt: Magyar Kerámiai Gyár Rt., Magyar Acélárugyár Rt., Bihar–Szilágyi Olajipar Rt., Árvavölgyi HÉV Rt., Kisküküllővölgyi HÉV Rt., Szigetvár–Kaposvári HÉV Rt., Budapesti Közúti Vaspálya Rt., Budapest–Újpest–Rákospalotai Villamos Közúti Vasút Rt. Magyar Compass, 1906. 2.

Tolnay Lajosnak,¹¹³ akik az alaptőke hátramaradt részével feltőkésítették a vállalatot.¹¹⁴ A megelőző évek dunai építési bevétele után a Rába-szabályozás elnyerése az építési nyereségek alapján kisebb volumenű munka volt a társaság számára.

Év	Mérleg	Bevétel	Nyereség	Áthozot	Építési nyereség
1890	2 425 040	n. a.	- 74 405	0	258 761
1891	2 500 866	259 139	- 232 310	- 74 405	21 680
1892	2 133 365	323 871	- 144 918	- 232 310	127 901
1893	2 731 440	250 601	- 103 898	- 144 918	147 103
1894	2 986 489	303 317	- 146 940	- 103 898	152 891
1895	3 601 200	329 533	- 145 663	- 146 940	183 870
1896	3 206 631	345 530	- 270 695	- 145 663	74 064
1897	3 380 282	n. a.	- 333 043	- 270 695	n. a.
1898	3 550 526	495 137	- 431 045	- 333 043	64 092
1899	4 012 684	567 436	- 430 707	- 431 045	136 729
1900	4 918 729	577 619	- 438 758	- 430 707	138 862
1901	5 254 658	593 367	- 432 923	- 438 758	160 035
1902	4 741 411	599 921	- 433 307	- 432 923	166 028
1903	5 263 409	647 525	- 380 243	- 433 307	267 037
1904	5 732 299	662 615	- 378 842	- 380 243	283 773
1905	7 644 368	701 632	- 378 842	- 378 842	322 790
1906	3 027 338	238 345	86 919*	- 378 842	283 845
1907	3 795 446	216 776	15 718	7 669	208 292

¹¹³ Tolnay Lajos 1905/1906 fordulóján a következő vállalati tisztségeket töltötte be. Elnök: Magyar Gipszkereskedelmi Rt., Magyar Kerámiai Gyár Rt., Danubius Hajó- és Gépgyár Rt., Magyar Sertéshizláló Rt., Budapest–Esztergom–Füzitői HÉV Rt., Budapest–Tiszai HÉV Rt., Budapest–Budafoki HÉV Rt. Alelnök: Dunántúli HÉV Rt., Szigetvár–Kaposvári HÉV Rt. Igazgatóság: Urikány–Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt., Urikány–Zsilvölgyi Coaksgyár Rt., Általános Magyar Légszesz Társulat trieszti igazgatósága, Budapest–Kőbányai Kaszinóépület Rt., Műszaki Unió Rt., Árvavölgyi HÉV Rt., Szombathely–Pinkafői HÉV Rt., Poprádvölgyi HÉV Rt., Lőcsevölgyi HÉV Rt. Emellett a Hollandi Életbiztosító Rt. magyar vezérképviseletének igazgatója, a Budapesti Tattersall Rt. felegyülőbizottsági elnöke és az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. viteldíj-vitarendező bizottsági elnöke volt. Magyar Compass, 1906. 2.

¹¹⁴ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1906. okt. 6.

1908	5 121 527	223 435	7 479	15 719	207 717
1909	4 460 221	305 951	1 117	7 479	298 472
1910	4 222 026	284 608	443	1 117	283 491
1911	4 290 034	371 285	5 181	443	370 842
1912	4 768 005	344 670	2 005	5 181	339 489
1913	7 468 297	473 047	- 234 852	2 005	236 189
1914	8 183 928	612 203	- 307 132	- 234 852	305 071
1915	8 109 113	601 630	- 510 734	- 307 133	90 896
1916	9 266 104	787 206	- 520 969	- 510 734	254 643
1917	5 669 366	842 709	- 528 609	- 520 969	295 890
1918	5 620 304	1 133 690	- 473 584	- 528 609	660 106

2. táblázat. A Magyar Építő Rt. fő mérlegadatai, 1890–1918. Megjegyzés: Az adatok az adott év dec. 31-re vonatkoznak.* Az áthozattal azonos értékű befizetés történt. Forrás: Sajtó szerkesztés BFL VII. 2/e. 1933 6698. kisdoboz, a hiányzó 1897. év a Magyar Compass, 1898. II. 269. alapján.

A munka Győrből, 1907-ben a Rábától a Mosoni-Dunához áthelyezett Rábca-torkollattól¹¹⁵ fölfelé indult; a kotrás és mederszélesítés munkálatai 1910-re érték el a pomogyi hidat és a Fertő medrét.¹¹⁶ Ennél tovább azonban nem jutottak: az erős hullámverés és a nehezen kotorható talaj eliszapolta a készülöben lévő Fertő-csatornát,¹¹⁷ a földművelésügyi miniszter pedig a Fertő-érdekelték kérését meghallgatva leállította a 2 kilométer híján befejezett munkálatokat, a társulatot pedig fölmentette a feladat alól.¹¹⁸ Cziráky fájdalomdíjat fizetett a vállalkozónak,¹¹⁹ amit később a közgyűlésen Szalacsy nehezményezett.¹²⁰ A vártnál nehezebb munkakörülmények miatt azonban a vállalkozó beperelte a társulatot, több mint 300 ezer koronát követelve rajta.¹²¹ A társulat jogügyi bizottsága

¹¹⁵ Kiss István – Zoltán Vilmos: Győr. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye. Budapest, 1909. 143.

¹¹⁶ Dóka Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez I. i. m. 26.

¹¹⁷ A Rábaszabályozó-Társulat választmányi ülése. In: Győri Hírlap 56. (1910) 81. sz. 1.

¹¹⁸ Napi hírek. A Hanság-csatorna munkálatai. In: Győri Hírlap 56. (1910) 126. sz. 3.

¹¹⁹ MNL GyMSV SL XIII. 5. Cziráky Béla naplója, 1910. jún. 3.

¹²⁰ KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat közgyűlésének jegyzőkönyve, 1911. okt. 26.

¹²¹ „Popper [István] és Szegvári [Ernő mérnökökkel] a M. É. Vállalat képviselőivel tárgyalunk a Fertő csatorna ügyében de eljárásuk minden tárgyalást lehetetlenné tett.” MNL GyMSV SL XIII. 5. Cziráky Béla naplója, 1910. jún. 8. A per tárgya: 1910, 291 ezer korona. Belvizrendezések, szabályozás. A Rábaszabályozó programjából. In: Győri Hírlap 56. (1910) 242. sz. 1.; 1911, 352, illetve 355 ezer korona. Rábaszabályozás. In: Győri Hírlap 57. (1911) 115. sz. 1., 145. sz. 1.

bizakodó volt,¹²² de az ügy évekig húzódott, végül 1915-ben peren kívüli megegyezéssel sikerült lezárni.¹²³ Ez a séma a Magyar Építő Rt. számos más munkájánál is így zajlott,¹²⁴ amit a vállalat költségvetésében tartósan a részét képező „kétes követelések tartaléka” is jelez.¹²⁵ Hiába bővítették ki a tevékenységi körüket a vasútépítésre is,¹²⁶ a néhány, kisebb nyereséggel záruló év után a Marosvásárhely körüli vasútvonalak építésénél az időjárás és a pótmunkák miatt óriási veszteséget szenvedtek,¹²⁷ 1914-től pedig a hadsereg bérelte ki a géppark jelentős részét.¹²⁸

A Rába-szabályozásnál megvalósult műszaki megoldást a társulat nem tekintette kielégítőnek: a várt haszon elmaradt, az a iszapoldás ismétlődő kotrásokat tett szükségessé, így egyes korábbi támogatók, mint például Klampfer mosonbálfalvi plébános is megváltoztatták véleményüket.¹²⁹ Kisebb fenntartási munkákra szinte folyamatosan szükség volt, amelyek közül kiemelkedik a Rábca 1916. évi, kotrógéppel történt mederbővítése.¹³⁰ Ez sem akadályozta meg, hogy a következő, 1917. évi árhullám a Rábca felső szakaszán jobbra kitörjön, és az elöntést a bősárányi szivattyútelep révén kelljen a mederbe visszajuttatni.¹³¹

A Fertő lecsapolásának terve különböző forrásokból a világháború alatt is előkerült: 1916-ban Szilágyi Boldizsár, az Országos Vízépítési Igazgatóság dunai osztályának osztályvezető-helyettese¹³² a háború utáni újjáépítés egyik elemeként említette egy cikkében.¹³³ 1918-ban egy porosz őrnagy hatalmas, övcsatornát tartalmazó tervét kapta kézhez a társulat a Lajtától a Keszeg-érig a bal parti vizeknek a Fertővel együtt a Rábába történő vezetésére 21 milliós koronás költséggel, amit a választmány elvetett.¹³⁴

¹²² KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat közgyűlésének jegyzőkönyve, 1912. máj. 22.

¹²³ Napi hírek. Rábaszabályozás. In: Győri Hírlap 58. (1912) 118. sz. 5.; KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1915. jún. 2.

¹²⁴ A linzi téli kikötő, a bécs-freudenauai kikötő, a baja-bátaszéki és a Maros–Torda megyei vasútvonal építése, a temesvári vízépítési munkálatok: BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. igazgatósági jelentései, 1903. márc. 7., 1906. márc. 3., 1912. jún. 23., 1917. jún. 5.

¹²⁵ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. közgyűlésének jegyzőkönyve, 1906. márc. 24.

¹²⁶ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. igazgatósági jelentése, 1907. febr. 14.

¹²⁷ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. igazgatósági jelentése, 1914. júl. 4. A kérdéses Marosvásárhely–Mezőménés, Mezőbáránd–Nagyida, valamint Marosvásárhely–Parajd vonalak 1915-ben végül megnyitottak: *Frisnyák Zsuzsa*: A magyarországi közlekedés kronológiája 1750–2000. Budapest, 2001. 145.

¹²⁸ BFL VII. 2/e. 1933 6698. kd. A Magyar Építő Rt. igazgatósági jelentése, 1915. aug. 31.

¹²⁹ KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat közgyűlésének jegyzőkönyve, 1912. nov. 6.

¹³⁰ *Károlyi Zoltán*: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 196.

¹³¹ *Zádor Alfréd*: A Hanság lecsapolásának története i. m. 345.

¹³² *Dóka Klára*: A vízumunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében (1772–1918). Budapest, 1987. 204.

¹³³ Hajó-utak építése a háború után. In: Pesti Hírlap 38. (1916) 68. sz. 15.

¹³⁴ Fedor Maria von Donat porosz őrnagy terve: KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1918. ápr. 30.; *Dóka Klára*: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez I. i. m. 27.

Újabb kiválási kísérletre került sor ebben az évben: a Fertő-érdekeltség az Esterházy-hitbizomány vezetésével kívánt önálló útra lépni, megígérve, hogy megtérítik a Rábaszabályozó Társulatnak az eddigi költségeket.¹³⁵ A – feltehetően a szombathelyi kultúrmérnöki hivatalban, Károlyi Sándor főmérnök vezetésével 1917-re elkészült¹³⁶ – tervekben termőföldek és halastavak egyaránt szerepeltek, nyilvánvaló volt a gazdasági indítatás, újdonság viszont, hogy a társulat vezetése nem zárkózott el, sőt közösen értekezett a megoldásról. A júliusban megalakuló Fertő-érdekeltség vezető mérnöknek Wilhelms Uldin társulati szakaszmérnököt kérték föl,¹³⁷ Bíró Elek, a Rábaszabályozó igazgatója pedig összeállította a Fertő-vidékieket terhelő költségeket.¹³⁸ Mindez a Monarchia felbomlása miatt papíron maradt, és ez később sem változott: a lecsapolást célba vevő terv utoljára 1933-ban készült,¹³⁹ a második világháború után pedig a kívánatos vízszint már a korábnál 1 méterrel magasabb volt – ami jelzi a Fertőről való gondolkodás változását.¹⁴⁰

A lecsapolás kudarcának okai

A fordultatos történet több ponton magyarázatra szorul. Mi volt a Fertő-lecsapolást támogatók és ellenzők mögöttes szándéka, milyen gazdasági haszonvételt reméltek a tómeder szárazzá tételétől? Mi magyarázza a nagybirtokosok „manőverezését”?

A Fertő és a Hanság hagyományos haszonvételei a hal, a nád, a széna voltak. A halállomány¹⁴¹ erősen ki volt szolgáltatva a szélsőséges vízjárásnak: nemcsak a tó kiszáradáskor, hanem a hosszú ideig tartó befagyásokor is tömeges pusztulás következett be, mivel a halak nem tudtak hová behúzódní. Így a tömeges halpusztulás miatt például 1894 tavaszán közegészségügyi intézkedéseket kellett bevezetni.¹⁴² A fenéki hatoló jégpáncél

¹³⁵ Békési, Sándor: Verklärt und verachtet i. m. 154.; Fenséges pocsolya i. m. 201.

¹³⁶ „Nagyságos Uram! Nagyságod gyönyörű tervei a Fertőtő jövőjét illetőleg a legnagyobb mértékben megnyerték Herceg Esterházy Miklós őfőméltósága érdeklődését és Öhercegsége megbízott engem azzal, hogy ezt az egész dolgot, amely igazán nagy közérdeket is rejt magában, akképen vegyem kezembe, hogy Nagyságod szép tervének megvalósítása végett az érdekelteket gyűjtsem egy táborba.” KVL A VI. 5. 1. Győri Kultúrmérnöki Hivatal. Általános iratok, 1888–1952. 1005. csomó: Fertő lecsapolása, 911/1917., Nagy Emil, az Esterházy-hitbizomány jogtanácsosának levele Károlyi Sándor műszaki tanácsosnak, nov. 20.

¹³⁷ Napi hírek. A Fertő lecsapolása. In: Győri Hírlap 62. (1918) 101. sz. 2.; Napi hírek. Fertőérdekeltség alakulása. 119. sz. 2.; Napi hírek. A Fertőérdekeltség különválása. 147. sz. 3.

¹³⁸ KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1918. szept. 26.

¹³⁹ Az osztrák tervekről és magyar fogadtatásukról: *Dancs Réka Rebeka*: Politika és tájrendezés – a Fertő-tó / Neusiedler See tájrendezési tervei 1933-ban. In: *Földrajzi Közlemények* 146. (2022) 4. sz. 320–331. <https://doi.org/10.32643/fk.146.4.4>

¹⁴⁰ Békési, Sándor: Verklärt und verachtet i. m. 184–202., 214–226.; Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 196–198.; *Sütheő László*: A Magyar–Osztrák Vízügyi Bizottság története. In: *Vasi Szemle* 71. (2017) 1. sz. 71–76.

¹⁴¹ A Fertő halászatáról részletesen: *Bárdosi János*: A magyar Fertő halászata i. m.

¹⁴² *Berényi Pál*: Sopron megye. Budapest, 1895. (Megyei monografiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén.) 11.

mellett a hosszabban tartó erős szél is okozhatott tömeges halpusztulást a szárazra kerülő részeken.¹⁴³ Ahol a tóparton nagybirtok volt, a halászati jog is hozzájuk tartozott: ha lehetőséget biztosítottak rá, ennek évi megváltásával lehetett halászni a Fertőben. A szerencsésebb években ezzel bőven éltek a helyiek: Szalay János hegykői kisgazda 1901-ben arról panaszkodott, hogy a Feszty-birtok többszörösére emelte a díjat.¹⁴⁴ A nád társadalmi hovatartozástól függetlenül kihasználható haszonvétel volt – a nádaratás „a nagy haszna a Fertő vidéki szegény embernek”.¹⁴⁵ Régen nem tudták mind hasznosítani, így a nád felújulását segítő, kora tavasszal felgyújtották a korhadtnövényeket.

A nád a házi használat mellett elsősorban német és francia exportra ment, aztán egy németországi befektető gyárat létesített a fertőszentmiklósi vasútállomásnál, ahol többek között nádsznyeget gyártottak, és nem csak a Fertő-mellékről, hanem a Hanságból is gyűjtötték az alapanyagot, megélhetést kínálva az ottaniaknak.¹⁴⁶ Sásból kevesebb volt, házi gyékényfonásra használták; híresek voltak erről a sarródiak,¹⁴⁷ akik nádat is fontak az eszterházai nádgyár felépültéig.¹⁴⁸ A nádtetők tűzbiztosabb cseréptetőre való cserélésével a kereslet visszaesett, a földművelés pedig egyre fontosabb megélhetési forrás lett.¹⁴⁹ A nád haszonvételét viszont a félbemaradt lecsapolás pecsételte meg: Klampfer Ferenc szerint „a nagy jövedelmet hajtó első osztályú nádasok kivesztek, megszűnik a téli munkát nyújtó nádvágás, mert a csenevész másodosztályú nád a munka költségét sem éri meg”¹⁵⁰ – ezt árnyalja, hogy az I. világháború után két részre szakadt Fertő-vidéken igen jövedelmező volt a Magyarországról Ausztriába irányuló nádcsempészet.¹⁵¹

Az Esterházy-hitbizomány helyzete korántsem volt rózsás. A 18. századi kastélyépítési időszakban – sok más nemesi családhoz hasonlóan¹⁵² – eladósodott a hercegi család, a 19. század jelentős részében a birtokok közel fele zárgondnokság alatt volt. A többi birtokrészlet egy részét – uralkodói engedéllyel – sikerült eladni, másokat bérbe adni. Az anyagiakat csak a század végén tudta rendbe hozni az uradalmakat mintaszerűen megszervező Esterházy IV. Miklós herceg, aki apja, Pál 1898. évi halála után

¹⁴³ Varga Lajos: Katasztrófák a Fertő-tó életében. In: Állattani Közlemények 28. (1931) 3–4. sz. 132–147. 135., 137–138., 139–141.

¹⁴⁴ A „régí időkben” 30–40 forint volt egy kötélhálós halász évi váltsága, az 1870-es években már 100–350 forint. Czikk a Fertőről. In: Győri Hírlap 45. (1901) 155. sz. 2–3.

¹⁴⁵ Czikk a Fertőről. In: Győri Hírlap 45. (1901) 155. sz. 2–3.

¹⁴⁶ Berényi Pál: Sopron megye i. m. 45–47.

¹⁴⁷ Berényi Pál: Sopron megye i. m. 47–48.

¹⁴⁸ Élő Dezső: Sarród monográfiája. Sopron, 1937. 24.

¹⁴⁹ Berényi Pál: Sopron megye i. m. 45–46.

¹⁵⁰ KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat közgyűlésének jegyzőkönyve, 1912. nov. 6.

¹⁵¹ Eszük Veronika szíves közlése fertőhomoki nagyapja története nyomán. Bencsik Péter szíves adatközlése nyomán a II. világháború után is találunk rá példát: magyar járőr lötte le Feidler Mátyást (Mathias Feidert), aki osztrák oldalról, feltehetően nádlöpési céllal megsértette a határt. MNL OL XIX-B-10 A határőrség országos parancsokságának iratai, 1945–2005. 1957-IV.18-497. 0587/1957.

¹⁵² Ungár László: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt. In: Századok 69. (1935) 1. sz. 39–60. 56–57.

lett a család feje. Ebben segítette felesége, Cziráky Margit jelentős hozománya, akivel ugyanebben az évben keltek egybe.¹⁵³

Az Esterházy-hitbizomány 1861-től úgynevezett főbérlői szisztémában került haszonbérbe, ami annyit jelent, hogy egy vagy több, akár egymással rokonságban álló vállalkozó egyedül vagy bértársaságban akár 40–60 ezer holdat is bérbe vett.¹⁵⁴ A bérleti szerződések 20–24 évre szóltak, és még Pál herceg idején, 1888 és 1891 között kötötték újra őket,¹⁵⁵ tehát 1908–1915 között járhattak le. A szerződések a gazdálkodást szigorú keretek közé szorították: tiltották a rétek, legelők feltörését, kikötötték a termények évenkénti forgatását, különösen a cukorrépánál, a cukorgyárak által bérelt földeken. Maximáltak a széna, szalma eladását, valamint a lábasjóságok számát. A béridő utolsó éveiben trágyázást írtak elő. A hitbizományi igazgatóság bármikor vizsgálódhatott, akár bírságot is kiszabva.¹⁵⁶ Mindez egyrészt a föld termőképességének megtartását szolgálta hosszú távon, másrészt intenzív gazdálkodásra készítette nemcsak a bérlőt, hanem a versenyben álló környező birtokosokat is. A többi uradalom bérbeadási rendszere hasonlóan működött,¹⁵⁷ Széchenyi Béla például tíz évre adta bérbe földjeit.¹⁵⁸ Az Esterházyknál azonban az ártéri járulékot a bérbeadó fizette, így lehetséges, hogy amíg 1889-ben még kívánták a Fertő lecsapolását, 1900-ban már nem.¹⁵⁹ Az 1901. évi második szavazáson a herceg mégis megszavazta a Fertőre és a belvízrendezésre szánt kölcsönt, és később sem tett le legalább a részleges lecsapolás szándékáról.

Úgy tűnt, célba értek a *Győri Hírlap* szerzőjének egy évvel korábbi szavai: „... a körülmények legalább azt sejtetik, hogy nincs már szellemi gyámság alatt az Eszterházy-herczagség. Maga Miklós herczeg tehetségéből is megélne, ha nem volna Eszterházy, ismeri a jogot, az életet s ha személyesen érdeklődik a Rábaszabályozó-társulat iránt, határozott álláspontot fog megállapítani.”¹⁶⁰ A kölcsön összege azonos maradt az 1901. januári közgyűléshez képest,¹⁶¹ így feltételezhetjük, hogy a műszaki tartalom sem változott érdemben. Az uradalom véleményének megváltoztatásában Czirákynak bizonyára volt szerepe, aki az októberi közgyűlés előtt ebbe időt, energiát fektetett. Habár nem ismerjük e beszélgetések tartalmát, néhány valószínű érvet felsorolhatunk. Az egyik, hogy a Fertőre vonatkozó ártéri járulékok csak a munkálatok lezárultával fognak megnövekedni,

¹⁵³ *Kaposi Zoltán*: Föld és hatalom. A herceg Esterházy család uradalmainak változásai (17–20. század). *Közép-Európai Közlemények* 7. (2014) 2. sz. 141–153. 147–148.

¹⁵⁴ A Generalpachtung-rendszerről: *Puskás Julianna*: Zsidó haszonbérlők a magyarországi mezőgazdaság fejlődésének folyamatában. (Az 1850-es évektől 1935-ig). *Századok* 126. (1992) 1. sz. 35–58. 37–38.

¹⁵⁵ *Berényi Pál*: Sopron megye i. m. 27.

¹⁵⁶ *Berényi Pál*: Sopron megye i. m. 28–29.

¹⁵⁷ *Berényi Pál*: Sopron megye i. m. 27.

¹⁵⁸ A Fertőlecsapolást leszavazták. A belvízrendezést is. In: *Győri Hírlap* 45. (1901) 45. sz. 1–2.

¹⁵⁹ A Fertőt lecsapolják. A belvizeket rendezik. Esterházy herczegséget leszavazták. In: *Győri Hírlap* 45. (1901) 106. sz. 1.; *Czikk a Fertőről. Válasz.* 156. sz. 1–2.

¹⁶⁰ A régi nóta. In: *Győri Hírlap* 44. (1900) 230. sz. 2–3.

¹⁶¹ KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1901. jan. 15.; okt. 24.

addig viszont lejárhat a süttör–mexikói Feszty-féle bérlemény¹⁶² szerződése. A másik, hogy a Fertő délkeleti sarkánál, a mexikópusztai uradalomnál jó minőségű földek vannak a tó medrében, amelyeket az utolsó kiszáradáskor megpróbáltak művelés alá vonni, majd a Fertő visszaszerezte magának ezeket.¹⁶³ Ezt alátámasztja, hogy Klampfer Ferenc az 1912. novemberi társulati közgyűlésen azt mondta: „az Esterházy hercegi hitbizomány 28000 kat. holdnyi fertőterületéből nagy költséggel próbál 600 holdat megmenteni, a győri székes káptalan ugyanigy jár el”.¹⁶⁴ Felmerülhetett esetleg a közjó szempontja is: a haladás eszméje, vagy akár a Rába menti társulati érdekeltség segítése a járulékcsökkenésük lehetővé tételével, beleértve persze a Fertőtől távolabb eső hansági Esterházy-részek járulékát is.

A társulat érdekeltejei az árvízveszéllyel kapcsolatos aggodalmaktól eltekintve általában befektetésként tekintettek a Fertő lecsapolásra – talán az első olyanra, amelyik a Rába-szabályozás során már középtávon is megterül számukra. Nem valószínű, de a politika is beleszóllhatott a munkálatok 1910. évi miniszteri leállításába: ennek az évnek az elején lett Darányi Ignác helyett a Serényi Béla a földművelésügyi tárca vezetője, aki „józan és okos” birtokpolitikát kívánt vinni.¹⁶⁵ A társulaton belül is változtak a viszonyok: Szalacsy Lajos volt igazgató 1912. decemberben történt elnökké választásakor úgy nyilatkozott a Fertő-rendezésről, hogy még nem tartja a kérdést „megfelelően érettnek”.¹⁶⁶

Hiába olvashatunk több feldolgozásban is arról, a kortársak hogyan lelkesedtek a Fertő szépségéért, tudományos értékéért,¹⁶⁷ ez vajmi keveset nyomott a latban a tó lecsapolásáról folyó diskurzusban. Közelebb áll a valósághoz, ahogyan Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben című sorozat Sopron megyei kötetét jegyző, az ártérben szintén érdekelt¹⁶⁸ Bella Lajos a *Soproni Napló*ban írta, hogy a tavak rendeltetése „a vízfolyás egyenletessé tétele, az éghajlati viszonyok javítása, a csapadék szaporítása, a haltenyésztés, és végül a közegészségügyi szempontok”¹⁶⁹ – amibe beleérthetjük például a fürdőzést.

A munkálat célja szempontjából sikernek tekinthető, hogy az I. világháborúig a Hanság számos részét vízmentesítették, aminek révén a láp eredeti kiterjedése a felére csökkent, miközben számos öntözési műtárgyat is létesítettek.¹⁷⁰ A Hanság medencéje így

---

¹⁶² Berényi Pál: Sopron megye i. m. 27.

¹⁶³ Az 1901. évi október 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója I. i. m. 136.

¹⁶⁴ KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat közgyűlésének jegyzőkönyve, 1912. nov. 6.

¹⁶⁵ Finály István: A magyar földért. Darányi Ignác élete és munkássága. Budapest, 1940. 167.

¹⁶⁶ Elnökválasztás a Rábaszabályozásnál. Egyhangú választások. In: Győri Hírlap 56. (1912) 279. sz. 1.; KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1912. dec. 4.

¹⁶⁷ Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században i. m. 392.; Békési, Sándor: Verklärt und verachtet i. m. 146–156.

¹⁶⁸ Czikk a Fertőről. In: Győri Hírlap 45. (1901) 155. sz. 2–3.

¹⁶⁹ Czikk a Fertőről. Válasz. In: Győri Hírlap 45. (1901) 156. sz. 1–2.

¹⁷⁰ Takács Gábor: Tájalakítás és a felszínborítás változásai a Hanságban i. m. 16.; Károlyi Zoltán: A Duna-völgy vizeinek szabályozása i. m. 195.; Zádor Alfréd: A Hanság lecsapolásának története i. m. 347.

visszafordíthatatlanul elválasztásra került a Fertőtől.¹⁷¹ A megfelelő mennyiségű vízzel ellátott egykori ingoványokból rétek, legelők lettek, ahová a hercegi magyar szürkemarkhák kerültek istállózással.¹⁷² A mexikópusztai tenyésztés 1904-ben indult meg. Néhány év alatt a gulya által tiport tőzeges talaj összetömörödött, alkalmassá vált a kitermelésre. A tőzeget eltűzelték, az altalajt fölszántották, utána pedig növényeket természetek benne. Középtávon azonban a hasznos ásványi anyagokban szegény talajú legelőn tenyésztő szarvasmarhák csontozata elsatnyult, számos egyed gümőkórban (tuberkolózis) hunyt el, illetve le kellett vágni őket,¹⁷³ így ez a haszonvétel nem tekinthető sikeresnek.

A Fertő lecsapolása tehát a kortársak szervezőképességét meghaladó feladatnak bizonyult. Jövőbeli megvalósulását magától értetődőnek vették, amit a *Győri Hírlap* Radó kormánybiztosról szóló, 1893. júliusi humorbejegyzése is tanúsított: „Radó befejezte munkáját. Úgy halljuk, jön a kolera. Jobb kormánybiztost ne is keressünk nála a kolera ellen se. Úgyis megkezdte már a »Fertő« telenítést.”¹⁷⁴ Ehhez képest a következő két évtizedben nagyot fordult a világ. Habár szinte az összes érdekelt fél a történet egy-egy pontján szerette volna a lecsapolást, a megvalósításhoz hiányzott a birtokosság támogatása és a tőke, amikor pedig rendelkezésre állt, akkor műszaki nehézségek jöttek közbe. Bíró Elek társulati igazgató 1912-ben azt mondta, hogy több pénz rendelkezésre állása esetén műszakilag jobb és kevesebb fenntartást igénylő művet tudtak volna létrehozni a Fertő lecsapolására.¹⁷⁵ Másképpen mondva: a Sopron megyei nagybirtokok sajátos bérletpolitikája addig késleltette a lecsapolást, amíg megszűntek az ezt lehetővé tevő feltételek. Ennek alapján a Fertő kultúrtörténésze, Békési Sándor joggal írta: „A tervezetek előrehaladottsága kapcsán felvetődik a kérdés, hogy a Fertő a mai, általunk ismert állapotában egyáltalán létezne-e még, ha azt 1921-ben nem osztották volna fel Magyarország és Ausztria között?”¹⁷⁶

---

¹⁷¹ Takács Gábor: Tájalakítás és a felszínborítás változásai a Hanságban i. m. 24.

¹⁷² Berényi Pál: Sopron megye i. m. 7.

¹⁷³ Gaál László: Az Esterházy hercegi hitbizomány gazdálkodása, 1930-1940. 1. In: Agrártörténeti Szemle 13. (1971) 1–2. sz. 86–127. 101.

¹⁷⁴ Különfélék. Rábaszabályozás. In: Győri Hírlap 14. (1893) 56. sz. 3.

¹⁷⁵ KVL A IX. 59/a. A Rábaszabályozó Társulat közgyűlésének jegyzőkönyve, 1912. nov. 6.

¹⁷⁶ Békési Sándor: Fenséges pocsolja i. m. 196.

SOPRONI ARCOK

IFJ. SARKADY SÁNDOR

Hegedűs Elemér (1939–2024)

Honvéd alezredes volt, kiváló hadtörténeti és hadi kutató, Sopron város elismert helytörténésze, a Sopronért Emlékérem kitüntetettje, a Soproni Szemle hűségese szerzője. 1939. január 20-án született Tapolcán. Édesapja bányafelügyelő volt Zalahalápon, később az Általános Fogasztási és Értékesítési Szövetkezeti elnök Nagykanizsán, majd Gelsén. Édesanyja a háztartást vezetve három gyermeket nevelt fel: Elemért, Lajost (1940–1992) és Lászlót (1944–1980).

Nagykanizsán érettségizett 1957-ben. Egy évig a Szeizmológiai és Olajkutatási Intézetnél dolgozott. 1959 őszén bevonult katonai szolgálatra, Abasárra. Egy év után felvételt nyert a budapesti katonai Egyesített Tiszti Iskolára, összefegyvernemi felderítő szakirányon tanult tovább. 1962. augusztus 20-án avatták hadnaggyá. Hivatásos katonai pályafutását hadnagyi rendfokozatban 1962. szeptember 1-jétől az 5. Hadsereg Parancsnokság operatív tiszti beosztásában, Budapest helyőrségben kezdte. 1962. november 16-án áthelyezték az Önálló Építőezred operatív főtiszti beosztásába. 1963. október 1-jén Szabadszállásra, a Hunyadi Mátyás Kiképző Központba helyezték át, a harckocsizó tiszthelyetteseket képző alakulathoz. 1965. augusztus 20-ától főhadnaggyá, 1969. augusztus 20-ától századossá léptették elő. Egy éves moszkvai tanulmányok után, 1974. szeptember 1-jén Sopronba, a 11. Határőr Kerülethez helyezték mint biztonsági főtisztet, alosztályvezető-helyettes beosztásba. Később megbízott alosztályvezető, majd négy évre beiskolázták a Rendőrtiszti Főiskolára. 1977. április 4-én lépett elő őrnaggyá. 1983–84-ben egy év időtartamú vezetőképző továbbképzésen vett részt Budapesten. 1988. január 1-jén alezredessé léptették elő. 1989 őszétől (a 11. soproni Határőr Kerület megszűntével) a Honvédség budapesti 3. Önálló Rádiófelderítő Dandárjához került áthelyezésre: először operatív tiszti, majd 1990. március 1-től biztonsági főtiszti beosztásban, honvéd alezredesi rendfokozattal. 1991. január 1-jétől, szervezeti átalakítást követően a Távközlési Kutató Intézet biztonsági főtiszti beosztását látta el, egészen 1994. január 31-i szolgálati nyugálmányba helyezéséig.

1963-ban megnősült, Jozsipán Margittal kötött házasságot. 1967-ben megszületett fiuk, Zsolt, aki az édesapa nyomdokába lépve szintén a katonai pályát választotta. A hatvanéves házassági évfordulójukat szeretett feleségével szép családi körben, 2023 szeptemberében ünnepelték. Hegedűs Elemérnek még életében három leányunokája, Boglárka, Ágnes, Júlia és két dédunokája, Barnabás és Blanka született.

Hegedűs Elemér portréja

Nyugdíjba vonulása után intenzíven a hadtörténelmi kutatás felé fordult. Idejét nap mint nap a levéltárakban, a könyvtárakban és a múzeumokban töltötte. Nagyon sokat olvasott. Húsz éven keresztül minden hónapban feleségével közösen a budapesti hadtörténelmi levéltárban és könyvtárban gyűjtötték az adatokat. E sorok írója gyakran találkozott vele a Soproni Levéltárban is. A selmeci főiskola hallgatóinak első világháborús veszteségei, valamint vitéz nemes Molnár László repülő főhadnagy katonai adatainak kigyűjtésében volt segítségemre. Elkészült munkámat ő méltatta a *Soproni Szemle* hasábjain.

Hegedűs Elemérnek kilenc könyve jelent meg önállóan vagy társszerzők írásaival közösen, és több mint húsz tanulmányt közölt különböző szakfolyóiratokban. Hadtörténelmi kutatásai 1700-tól az 1930-as évekig terjedtek, ezen belül kiemelten foglalkozott az I. világháború időszakával. Munkásságában egyedi színfoltot jelentett a soproni vagy Sopronhoz köthető főtisztek és tisztek életrajzának kutatása és azok folyamatos publikálása. Feldolgozta Sopron gyalogezredeinek (76-os, 48-as) és huszárezredeinek hadtörténelmét. Szívügye a 9. Nádasdy huszárezred volt, első könyvében annak történetét írta meg.

Kezdeményezte – az 1950-ben lebontott Nádasdy huszáremlékmű helyett – a huszárezred emléktáblájának felállítását a Deák téren. Értékes és lebilincselő előadásokat tartott Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala vármegyékben. Aktív tagja volt a Soproni Városszépítő Egyesületnek, a Soproni Helytörténészek Baráti Körének és a Múzeumi Baráti Körnek.

Hegedűs Elemér honvéd alezredes életének 86. évében, 2024. március 14-én hunyt el Sopronban. Április 9-én katonai tiszteletadással, dízsortúzzal helyezték örök nyugalomra a soproni Evangélikus Temetőben. A *Soproni Szemle* szerkesztősége és kuratóriumi tagjai és helyi egyesületek nevében őrizzük emlékét!

Kitüntetései:

- A Haza Fegyveres Szolgálatáért: 10., 15., 20., 25. éves;
- A Haza Szolgálatáért: - ezüst (1969); – arany (1978);
- A Tiszti Szolgálat Jel I. fokozata (1992);
- A Honvédelemért Kitüntető Cím III. osztálya (2007);
- Sopronért Emlékérem (2018).

Hegedűs Elemér műveinek bibliográfiája

Könyvek:

1. A császári és királyi 9. Nádasdy huszárezred Sopronban. Huszármúzeum Baráti Kör, Sárvár, 2010. (Megjelent a XII. Nemzetközi Huszártalálkozó alkalmából.)
2. Vitéz uzsoki báró Szurmay Sándor magyar királyi vezérezredes, Nagykanizsa díszpolgára. Nagykanizsai Városvédő Egyesület, 2011. (Nagykanizsa Honismereti füzetek. 35/2011. különszám)

Könyvfejezetek:

1. Vitéz Muhr Ottmár, a limanovai hős. In: Bedécs Gyula (szerk.): A Kárpátok hágóját át Galíciába. Zrínyi, Budapest, 2014, 154–159. p. (Az első világháború magyar emlékeit keresőknek I.)
2. Aggteleky (Adamik) Béla altábornagy. In: Vörös Ákos (szerk.): Nemzeti sírkert Sopron. Lions Club, Sopron, 2017. 14–17. p.
3. Báró Hauer Lipót vezérezredes. In: Vörös Ákos (szerk.): Nemzeti sírkert Sopron. Lions Club, Sopron, 2017. 50–53. p.
4. Róder Vilmos vezérezredes. In: Vörös Ákos (szerk.): Nemzeti sírkert Sopron. Lions Club, Sopron, 2017. 124–127. p.
5. Vitéz vihari báró Willerding Rezső gyalogsági tábornok. In: Vörös Ákos (szerk.): Nemzeti sírkert Sopron. Lions Club, Sopron, 2017. 214–217. p.
6. Az Aranygyapjas Rend lovagja, verőczei gróf Pejacsevich Miklós lovassági tábornok. In: Regionális tanulmányok IX. kötet. Hravati – Horvátok Egyesület, PannonlQm, Sopron, 2017. 15–46. p.
7. Meggyesi Schwartz Jenő Győző címzetes tábornok életrajza. In: Földesi Ferenc (szerk.): A veszprémi hetes tüzérek. A magyar királyi 7. honvéd táborigyűlés ezred

és utóalakulata, a 41. honvéd tüzérezred első világháborús története. Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány, Veszprém, 2018. 150–153. p.

8. A magyar királyi 18. Soproni honvéd gyalogezred története. In: Jagadics Péter (szerk.): Dédapáink nagy háborúja – emlékek családi legendáriumokból. Szülőföld Könyvkiadó, Gencsapáti, 2018. 11–88. p.
9. Az égi regiment. A magyar királyi 18. soproni honvéd gyalogezred. In: Az ojtózi csa-
ta 1917 – 2017. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2019. 148–179. p.
10. A király katonája, báró Lehár Antal tábornok életútja. In: Jagadics Péter (szerk.):
Csak egy hűséges szolgája urának. Báró Lehár Antal ezredes, a katona. Szülőföld
Könyvkiadó, Szombathely, 2021. 10–41. p.

Szakkönyvekben megjelent tanulmányok:

1. A Katonai Mária Terézia Rend és magyar lovagjai. In: Kanizsai Antológia 2005/2.
85–95. p.
2. A Katonai Mária Terézia Rend néhány érdekessége. In: Kanizsai Antológia 2006/3.
137–144. p.
3. A császári-királyi 48. gyalogezred története I. rész. In: Kanizsai Antológia 2006/4.
102–112. p.
4. A Mária Terézia Rend soproni lovagjai. In: Soproni Szemle 2007/4. 403–410. p.
5. A császári és királyi 9. Nádasdy huszárezred. In: Új Honvédségi Szemle 2007/3.
109–119. p.
6. A katonai Mária Terézia Rend és Vas megyei kötődésű vitézei” In: Vasi Szemle
2007/6. 681–693. p.
7. A Katonai Mária Terézia Rend lovagja, vitéz vihari báró Willerding Rezső gyalogsági
tábornok. In: Soproni Szemle 2008/4. 452–459. p.
8. A császári és királyi 76. gyalogezred, Sopron háziezrede. In: Soproni Szemle 2010/3.
325–339. p.
9. Egy soproni tartalékos főhadnagy, vitéz Lenky Jenő első világháborús naplójából.
In: Hadtörténelmi Közlemények 2011/2. 565–576. p.
10. Kő József tábornok életútja. In: Soproni Szemle 2011/3. 319–329 p.
11. A gorlicei áttörés egyik hőse: vitéz lovag spondalungai Metz Rezső altábornagy. In:
Győri Tanulmányok 2011/32. 35–48. p.
12. Tiszti Arany Vitézségi Érem a Sárvári Nádasdy Ferenc Múzeumban. Muhr Ottmár
ezredes életútja. In: Vasi Szemle 2011/5-6. 633–645. p.
13. A király katonája. Báró Lehár Antal tábornok életútja. In: Soproni Szemle 2012/3.
260–275. p.
14. Elhunyt Molnár László (1924–2012). In: Soproni Szemle 2012/4. 287–288. p.

15. Bedécs Gyula: Az első világháború emlékeztetői Pozsony Vármegyétől a Mura vidékéig. Könyvismertető In: Vasi Szemle 2013/4. 495–497. p.
16. Az elfelejtett repülőtest, vitéz Szentkeresztessy (Reisner) Henrik életútja. In: Soproni Szemle 2014/1. 91–102. p.
17. ifj. Sarkady Sándor: A selmecbányai főiskola hősi halott hallgatói (1914–1921). Könyvismertető. In: Soproni Szemle 2015/2. 195–196. p.
18. Büki származású huszárok a Nagy Háború első felében. In: Vasi Szemle 2015/4. 467–471. p.
19. A hazáért adta életét. Kiss János altábornagy életútja. In: Vasi Szemle 2015/6. 954–963. p.
20. Soproni születésű hősi halott tisztak Galíciában. In: Soproni Szemle 2016/1. 102–115. p.
21. Báró Pöck család katonái. Klauzál Gábor Társaság Budapest Történelmi Műhelye, 2017.

Egyéb megjelenés:

1. Fotópályázat: Vitéz Lenky Jenő tartalékos százados I. világháborús harctéri képei; Bálints Ferenc tartalékos zászlós I. világháborús harctéri képei. Rubicon „A 20. század embere fotópályázat” különdíj, Budapest, 2009.
2. Szakértői tevékenység, narrátori szöveg összeállítása: Halhatatlanok – Limanova – A magyar győzelem 1914. Dokumentumfilm. HM Zrínyi Katonai Filmstúdió, 2016

Bella Árpád, aki 1989-ben a Soproni Határőr Kerület Parancsnokság alárendeltségében működő határátkelőhelyek szakmai irányítója volt, ugyanazon év augusztus 19-én egy ma már nehezen érthető, elképzelhetetlen és teljességgel kiszámíthatatlan helyzetben találta magát, miközben a magyar-osztrák barátság jegyében ideiglenesen megnyitott sopronpusztai átkelőhelyen teljesített szolgálatot. Azon a napon egy rozszant fakapu mellett útlevélkezelő munkatársaival várta, hogy egy magyar küldöttséget ünnepélyesen átléptessen Ausztriába, mely aztán az előzetes elképzelések szerint némi kulturális programon való részvétel után osztrák partnerekkel közös határmenti pikniket rendezett volna, demonstrálandó, hogy kinyílt Magyarország határa a nyugati világra.

Az események azonban a jelenlévő határőr tisztek számára váratlan fordulatot vettek, mivel a küldöttség előre meghatározott, egyeztetett tagjai helyett elsőként a rendfenntartók számára legveszélyesebb tényező, a tömeg jelent meg. A tömeg, ami gyors, könnyen pánikba eshet, kiszámíthatatlan, irányíthatatlan. A váratlanul és több hullámban felbukkanó, Ausztriába tartó sokaság tagjainak ráadásul nemhogy a magyar delegációhoz, az osztrákokhoz sem volt semmi köze, mivel az egykori keletnémet állam, az NDK polgárai voltak. Hogy mit jelentett mindez egy, a magyar állam képviselőjében, annak jogszabályi előírásait betartani köteles, éppen szolgálatot teljesítő határőr számára, az események után immár 35 évvel – amikor Magyarországon már nincs határőrség, az államhatár nagyobb része szabadon, ellenőrzés nélkül átléphető és nem létezik a Német Demokratikus Köztársaság sem –, korántsem biztos, hogy érthető. Az átélt események hatására Bella Árpádban is seregnyi kérdés fogalmazódott meg, így amikor már ideje és energiája engedte, lelkesen vetette bele magát a levéltári kutatásba, hogy ezekre választ kaphasson.

Ez a könyv azonban nem pusztán erről a „páneurópai piknik” néven a rendszerváltás krónikájában legendává nemesedett, kurta-furcsa határnyitásról szól, bár tagadhatatlan, hogy az alkotók a kötet tetemes hányadát szentelték annak, hogy alaposan megvilágítsák ennek körülményeit és pontosan leírják a fókuszban álló szereplő szemszögéből megragadható eseménytörténetét, kiegészítve a későbbi levéltári kutatás során feltárt információkkal is. Így a könyv segítségével betekintést nyerhetünk a határőrizet működésébe is.

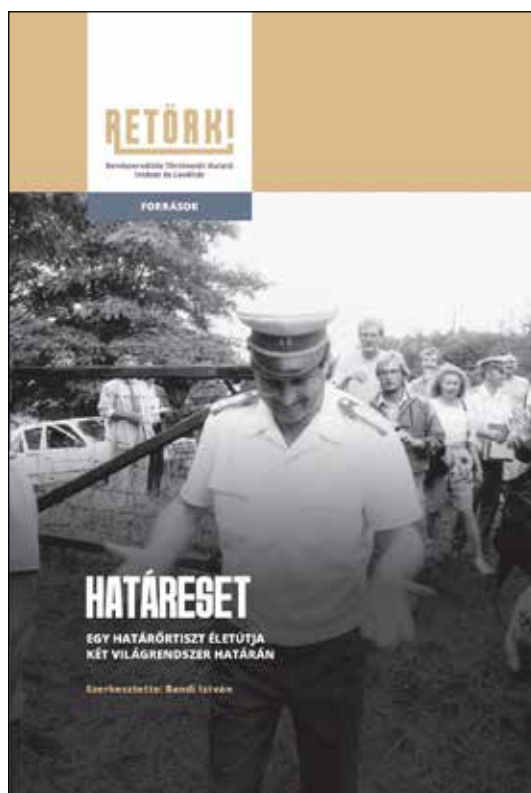
A magyarországi határőrizet, a határforgalom, vagy a magyar határőrség története, működése iránt érdeklődők számára rendelkezésre álló szakirodalom, azon belül a témát elemző (nagy)monográfia nem mondható számosnak. A vonatkozó publikációk

zömének tárgya vagy időköre meglehetősen behatárolt, a határőrség szervezetének, vagy a határőrizet történetének szélesebb összefüggésben és időintervallumban elvégzett, történeti szempontú vizsgálatára eddig viszonylag kevés esetben került sor.

Az elemzésünk tárgyát képező kötet egy volt határőrtiltszttal, Bella Árpáddal készített életút-interjú, így nem sorolható a monográfiák közé. Forrásközlésnek sem tekinthető, bár némiképp rendhagyó módon 17 levéltári, vagy irattári dokumentum másolatát is olvashatjuk benne. A publikáció nem illeszthető egy tanulmány keretei közé sem, mivel a felelevenített események egyrészt végigvonulnak a 20. század második felén, másrészt érintik a „nyugati szél” határőrizetének felépítése, személyi állományának helyzete mellett a határforgalom ellenőrzésében részt vevők tevékenységét is, miközben az élettörténet privát vonatkozásai és egyéb személyes élmények is helyet kapnak benne. Többek között e sokrétűség miatt is öröndetes ezen interjúkötet megjelenése. A közölt információk bősége miatt bizvást állítható, hogy a publikáció jelentősen gazdagítja a téma irodalmát. Vélhetően ezt az álláspontot többek osztották, ugyanis a művet a felsőoktatási segédkönyvek közé sorolták.

A kötet elején kapott helyet a tartalomjegyzék, amit a szerkesztő bevezetője követ. Ez utóbbiból az olvasó képet kap a mű keletkezési körülményeiről és a szerkesztő – aki azonos az interjú készítőjével – munkájában irányadó szempontokról. Ezek közül kiemeljük a műfajválasztás (interjúkötet) indoklását: a semmilyen más írott forrásból nem megismerhető információkhoz való hozzáférés lehetőségét. A szerkesztő ezen adatoknak két körét határozta meg: egyrészt az interjúalany, egy határőrtiltsztt személyiségének elevenítését, az ő emberi oldalának megjelenítését, másrészt a határforgalmi szolgálatot ellátók tevékenységének, mindennapjainak bemutatását. Ezt követi „A család, gyerekkor, felnőtté válás...”, majd a „Szakma és hivatás, szakmai kérdések” és a „Szakmaiság a politika és a történelem sodrában” című fejezetek, melyek a kötet törzsanyagát alkotják. Ezt zárja az „Epilógus helyett” című szakasz, amiben mindössze két, a határőrség 1989. évi tevékenységét taglaló jelentésből kiemelt, egykori határőrparancsnokoktól származó idézet olvasható. A könyv végén kapott helyet a már említett 17 dokumentum, a kötetben található képek jegyzéke, valamint egy lista az ajánlott irodalomról.

A szöveget olvasva sejthető, hogy a szerkesztőnek nem lehetett könnyű dolga a törzsanyag fejezeteinek elkülönítésénél. Feltételezhetően az volt a cél, hogy a kötet alapjául szolgáló interjúkat a lehető legkevésbé szerkesztett formában közöljék. Abból, hogy igyekeztek úgy visszaadni a beszélgetéseket, ahogy azok elhangzottak, több dolog adódik. Résztint, hogy a hosszabb terjedelmű szöveg strukturálhatósága nehézkessé vált. Az interjúkban nem szigorú lineáris rendben érintették a felmerülő témákat, gyakoriak a visszautalások, ami óhatatlanul bekövetkezik akkor, ha az interjúalany a tárggyal kapcsolatos történeti ismeretek gazdag tárházával rendelkezik. A volt határőrtiltsztt életpályája sajátosságából, lakókörnyezetéből is következett, hogy a magánéletének és a későbbi szakmai életének eseményei részben egyazon földrajzi térben játszódtak, így az első fejezetben is bőséggel találunk olyan információkat, melyek nem a családi háttérre, hanem a határőrség történetére vonatkoznak. A második és harmadik fejezet elhatárolásánál a

fő szempont feltehetően a piknik eseményeinek középpontba helyezése volt, mivel ez a témakör részletes tárgyalása az utolsó, a legterjedelmesebb fejezetbe került, mintegy jelezve az életpálya zenitjét.

A piknik történetének könnyebb áttekintéséhez célravezető megoldást választottak, mivel a fejezet végén röviden összefoglalták a történések lényeges elemeit. A szerkesztés minimalizálásából adódik még, hogy az interjúalany szófordulatai, utalásai magyarázat vagy kiegészítés nélkül jelennek meg, ami életszerűvé teszi ugyan a szöveget, egyszerűsmind kiválóan tükrözi a beszélő stílusát, azonban az olvasó számára nehezítheti azok helyes értelmezését. Hasonló nehézséget okoz a rövidítésjegyzék hiánya, ami különösen a dokumentumok olvasásánál lehet zavaró. Bár az iratoknak a klasszikus forrásközlés szabályai szerinti publikálása több esetben jelentős kihívásokkal járt volna, a szövegek értelmezését segítő jegyzetek készítésének lehetőségét kár volt elmulasztani. Hiányosságként róható fel még, hogy sajnos nem sikerült kiküszöbölni a gépelés során keletkezett elírásokat, a helyenként előforduló ismétlődéseket.

Itt jegyezzük meg, hogy a határőrizettel kapcsolatos gazdag iratanyagból kiválasztott iratok szerepeltetése a kötetben korántsem önkényes, publikálásuk célja nem a tudomá-

nyosság látszatának megteremtése, hanem az olvasó minél pontosabb és korrektebb tájékoztatása. Egyéni és politikai indíttatásokból a „piknik” megközelítésének, értelmezésének több változata létezik. Az események lefolyását, a résztvevők szerepét, a határőrség működését tekintve a vélemények jelentősen eltérnek egymástól. Interjúkötetében Bella Árpád nem száll vitába ezekkel, hanem elmondja mindazt, amit tapasztalt. Azzal viszont, hogy mondanivalóját írott forrásanyaggal támasztja alá, megszólalása nem egy vélemény lesz a sok közül, nem egy, az emberi agy által átírt emlék, hanem megalapozott állítás. Való igaz, hogy az írott források helyes értelmezéséhez azok kritikáját kell gyakorolni. A dokumentumok közreadásával erre valamelyest az olvasónak is lehetősége nyílik, így arra biztatok minden érdeklődőt, hogy ne csak az interjúkban, hanem a forrásszövegekben is igyekezzenek elmélyedni.

A felsorolt hibákkal együtt a kötet bátran ajánlható a határőrség, vagy a rendszer-váltás időszakának kutatói mellett a szélesebb olvasóközönségnek is. Az interjúkkal a szakmai kérdések tárgyalásán túl ugyanis megelevenedik a Sopron környéki határsáv lakóinak élete és nem utolsósorban átélhetővé válik egy olyan ember helyzete, akit hirtelen, fogódzó nélkül dobott olyan helyzetbe a sors, amelyben emberéletekről kellett döntenie; amikor választania kellett a megélhetést biztosító szakmai előírások és az emberség között. Bella Árpád jól választott.

Bartha Dénes egyetemi tanár, Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kar, 9400 Sopron,
Bajcsy-Zsilinszky u. 4., bartha.denes@uni-sopron.hu

Göllner Dóra (Dora Reimann), Budapest, 1918 – Wiesbaden, 2002.

Horváth Antal ny. középiskolai tanár, helytörténeti kutató, Kőszeg,
horvath.antal9@t-online.hu

Katona Klára levéltáros, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest,
katona.klara@abtl.hu

Perkovácz Tamás alelnök, Soproni Városszépítő Egyesület, tamas@perkovacz.hu

Petneki Katalin ny. egyetemi docens, Budapest, petneki.katalin@t-online.hu

Ifj. Sarkady Sándor történész, tudományos kutató, Soproni Egyetem Központi
Könyvtár és Levéltár, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.,
sarkady.sandor@uni-sopron.hu

Simonkay Márton történész, posztdoktori kutató, ELTE BTK Vállalkozástörténeti
Kutatócsoport és MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport,
simarci@gmail.com

Tárkányi Sándor építészmérnök, műemlékvédelmi szakértő, egyetemi docens
sopronbefore1944@gmail.com

Törő László Dávid történész, posztdoktori kutató, Debreceni Egyetem Bölcsészettudo-
mányi Kar Történelmi Intézet, t.laszlod@gmail.com

Veöreös András építészmérnök, tszv. egyetemi docens, Széchenyi Egyetem, Győr,
Építészettörténeti és Városépítési Tanszék, andras.veoreos@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2024/3

DÉNES BARTHA – TAMÁS PERKOVÁTZ – ANDRÁS VEÖREÖS: Tibor Józán zum Andenken	239
---	-----

AUSGESCHLOSSENE UND FLÜCHTLINGE – MENSCHEN UND SCHICKSALE UNTER WELTKRISEN

LÁSZLÓ DÁVID TÖRÖ: „Ich fühle mich fremd zu Hause.“ Die Tätigkeit von Endre Csatai zwischen den zwei Weltkriegen	243
ANTAL HORVÁTH: Flüchtlinge und Vertriebene im Csepereger Bezirk, 1944–1945	257
DÓRA GÖLLNER: Flüchtlingstagebuch: Sopron, 1944. November–Dezember. Übersetzung und Erklärungen: Katalin Petneki	273
SÁNDOR TÁRKÁNYI: Typen und Inhalt der Waggons des Brennberger Goldzuges	292

***

MÁRTON SIMONKAY: Unternehmen versunken? Der Versuch der Trockenlegung des Neusiedler Sees an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert	305
--	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

SÁNDOR SARKADY JR.: Elemér Hegedűs (1939–2024)	328
--	-----

BÜCHERSCHAU

KLÁRA KATONA: Grenzfall - Das Leben eines Grenzschutzoffiziers an der Grenze zwischen zwei Weltsystemen. Red.: István Bandi. RETÖRKI, Budapest, 2023.	333
---	-----